

Sociaal en Cultureel Planbureau

Is de politiek er voor iedereen?

Een onderzoek naar ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie bij personen met een migratieachtergrond

Is de politiek er voor iedereen?

Een onderzoek naar ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie bij personen met een migratieachtergrond

onder redactie van

Jaco Dagevos (SCP) en Floris Vermeulen (UvA)

met bijdragen van

Nella Geurts (Radboud Universiteit)

Jurjen Iedema (SCP)

Ruşen Koç (SCP)

Niels Spierings (Radboud Universiteit)

50 jaar spiegel
van de
samenleving

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, januari 2024

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2024
Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag
Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht
Omslagontwerp: Xerox | OSAGE Studio, Den Haag
Foto omslag: ANP | Hollandse Hoogte | Peter Hilz

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS: www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

	Voorwoord	5
1	Inleiding: is de politiek er voor iedereen?	6
1.1	Onderzoek naar ervaren politieke vertegenwoordiging	6
1.2	Centrale vragen	8
1.3	Kernconcepten van deze studie	8
1.4	Verwachtingen: de invloed van in- en uitsluiting op politieke vertegenwoordiging, vertrouwen en participatie	9
1.5	Opzet van het onderzoek	11
2	Ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie: bevindingen van kwantitatief onderzoek	13
2.1	Inleiding	13
2.2	Ervaren representatie: descriptief en inhoudelijk	14
2.3	Institutioneel vertrouwen	23
2.4	Politieke participatie: stemmen en andere vormen van politieke participatie	29
2.5	Samenvatting en conclusies	37
	Bijlage bij hoofdstuk 2 Tabellen multivariate analyses DPES/DEMES	40
3	‘Als je iemand ziet die op jou lijkt en die jouw taal spreekt, ga je geloven dat jij dat ook kan.’ Bevindingen van de focusgroepen	45
3.1	Inleiding	45
3.2	Ervaren representatie	45
3.3	Politiek vertrouwen	57
3.4	Politieke participatie	62
3.5	Samenvatting en conclusies	68
4	Verandering van binnenuit en ‘talking back’. Strategieën, ervaren obstakels en percepties van politici, belangenbehartigers en activisten	70
4.1	Inleiding	70
4.2	Maatschappelijke en politieke participatie	71
4.3	Insidersperspectief: hoe kijken respondenten naar de Nederlandse politiek?	76
4.4	Vershillende strategieën tot verandering binnen en buiten de mainstream partijen	81
4.5	Samenvatting en conclusies	86
5	Samenvatting, conclusies en handelingsperspectieven voor beleid	88
5.1	Samenvatting	88
5.2	Conclusies en handelingsperspectieven voor beleid	95
	Over de auteurs	101
	Literatuur	102

Voorwoord

Voor de werking van de democratie is het van groot belang dat burgers het gevoel hebben dat ze door de politiek vertegenwoordigd en gehoord worden. Het vertrouwen en de legitimiteit van onze democratie komt onder druk te staan wanneer specifieke groepen in de samenleving zich politiek buitengesloten voelen en in vergelijking met andere groepen minder participeren. Uit onderzoek weten we dat de betrokkenheid bij de politiek niet gelijk verdeeld is. Praktisch opgeleiden en lagere inkomensgroepen zijn bijvoorbeeld minder betrokken bij het politieke systeem en minder actief daarin. Die ongelijkheid heeft een zichzelf versterkend effect: kiezersgroepen die minder participeren krijgen in de politiek minder aandacht, wat vervolgens kan zorgen voor een lagere politieke betrokkenheid onder deze groepen.

In deze studie richten we ons op de ervaren representatie, het institutioneel vertrouwen en de politieke participatie van personen met een migratieachtergrond. Bij de nationale verkiezingen heeft inmiddels ongeveer een vijfde van het electoraat een migratieachtergrond en bij gemeenteraadsverkiezingen is dit aandeel in sommige gemeenten nog aanzienlijk hoger. We constateren in het onderzoek dat ervaren uitsluiting een belangrijke achterliggende factor is voor ervaren representatie en vertrouwen. Het blijkt hier te gaan om een breed gevoel van uitsluiting. Respondenten uit dit onderzoek vinden dat de politiek en de politici te weinig aandacht hebben voor hun leefwereld en dat ze deze ook niet altijd serieus nemen. Ze ervaren de Nederlandse politiek als te wit en te weinig divers, wat een obstakel kan zijn voor adequate politieke vertegenwoordiging. De respondenten zien meer personen met een migratieachtergrond in de politiek als een belangrijke, maar geen voldoende voorwaarde voor inhoudelijke representatie. De politiek zal in hun ogen ook daadwerkelijk ruimte moeten bieden voor de belangen en opvattingen die essentieel zijn voor personen met een migratieachtergrond.

Het zijn niet uitsluitend personen met een migratieachtergrond die ervaren dat de politiek hun opvattingen en belangen niet kent en erkent. Ook voor personen met een praktische opleiding is dit een belangrijke reden voor afstand tot de politiek. Wat is nodig om deze afstand tussen politiek en groepen burgers te overbruggen? De aanbeveling van dit rapport is om in te zetten op *relationele gelijkheid*: het oprecht kennisnemen van elkaars standpunten en die op een gelijkwaardige transparante manier tegen elkaar afwegen.

Aan dit rapport hebben onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam en de Radboud Universiteit een belangrijke bijdrage geleverd. Wij danken de auteurs voor de prettige samenwerking en hun deskundige inbreng.

Prof. dr. Karen van Oudenhoven (algemeen directeur)

1 Inleiding: is de politiek er voor iedereen?

Jaco Dagevos en Floris Vermeulen

1.1 Onderzoek naar ervaren politieke vertegenwoordiging

De representatieve democratie functioneert optimaal als alle burgers kunnen participeren, gehoord en vertegenwoordigd worden en dit ook zo ervaren. Het vertrouwen en de legitimiteit van onze democratie komt onder druk te staan als specifieke groepen burgers zich politiek buitengesloten voelen en minder participeren. Politiek actieve geïnteresseerde burgers vormen echter zelden een dwarsdoorsnede van de bevolking en de invloed die bepaalde groepen in onze democratie uitoefenen is ongelijk verdeeld. De ongelijkheid in participatie, vertegenwoordiging en invloed is niet willekeurig, maar is in het voordeel van burgers die meer kansen en kapitaal hebben (Lijphart 1997). Hierbij kan een vicieuze cirkel ontstaan. De problemen van kiezersgroepen die minder participeren krijgen politiek minder aandacht en hierdoor wordt het gevoel niet gehoord en gezien te worden versterkt (vgl. Boterman en Van Gent 2023). Dit kan leiden tot een verdere verwijdering van deze kiezersgroepen tot de politiek, waardoor hun belangen nog minder aandacht krijgen (Lijphart 1997; Vermeulen et al. 2022). In de huidige Nederlandse politieke context is het hebben van een praktisch opleidingsniveau, en daaraan gekoppeld een bepaalde inkomenspositie (Bovens en Wille 2011; Hakhverdian en Schakel 2017) en/of een specifieke migratieachtergrond, (Mügge et al. 2019; Spierings en Vermeulen 2023), gerelateerd aan lagere politieke participatie en een lagere ervaren politieke invloed.

In dit onderzoek willen we het inzicht verbreden en verdiepen in de oorzaken van verschillen in ervaren vertegenwoordiging bij personen met een migratieachtergrond. We gaan na welke relaties er zijn met institutioneel vertrouwen en politieke participatie. We bedienen ons van de inmiddels gangbaar geworden term migratieachtergrond. Personen met een migratieachtergrond hebben met elkaar gemeen dat ze op verschillende dimensies door veel Nederlanders als ‘anders’ worden gezien, zoals etnische en religieuze achtergrond, huidskleur, koloniale geschiedenis en migratiemotief (bv. asielmigratie). Deze mogelijke gronden van uitsluiting zijn verschillend en hebben naar verwachting een andere invloed op ervaren vertegenwoordiging en de wijze waarop leden van deze groepen zich verhouden tot de instituties. Tegen deze achtergrond maken we onderscheid naar groepen die van elkaar verschillen op deze dimensies. Concreet betekent dit dat we onderscheid maken naar herkomst/religie, huidskleur/postkoloniale achtergrond en vluchtelingenachtergrond. Dit houdt in dat we met bijzondere belangstelling kijken of er verschillen zijn tussen personen met een Turkse/Marokkaanse achtergrond, met een Surinaamse/Antilliaanse achtergrond en met een Somalische/Iraanse/Syrische achtergrond, de grootste groepen in Nederland op die dimensies. De premisse is dus dat de groepen die we bespreken en aanduiden als personen met migratieachtergrond door anderen worden gezien als anders op de genoemde dimensies, en niet dat deze groepen ook daadwerkelijk anders zijn dan personen zonder migratieachtergrond.

Er zijn diverse redenen om in Nederland onderzoek te doen naar dit vraagstuk. Ten eerste is de groep kiesgerechtigden met een migratieachtergrond de jaren sterk gestegen. Bij landelijke verkiezingen heeft ongeveer 18% van het Nederlandse electoraat, bijna 2,5 miljoen mensen, een migratieachtergrond (eerste en tweede generatie) (Lubbers 2021). Op lokaal niveau is dat percentage nog veel hoger, vooral in de grote steden maar tegenwoordig ook steeds vaker daarbuiten (Vermeulen et al. 2022). Het gaat hier echter om een grote diverse groep kiesgerechtigden met een migratieachtergrond, waarvan de leden niet allemaal te maken hebben met de genoemde mogelijke gronden van uitsluiting. Belangrijk hierbij is wel dat demografische veranderingen zelden een eenduidige en directe vertaling in een politiek systeem kennen. Het is daarbij van belang te weten in hoeverre verschillende groepen zich verhouden tot de politiek.

Een tweede reden om onderzoek te doen naar dit vraagstuk is omdat er een relatie kan zijn met de toon van het politieke debat en het anti-islam- en anti-migrantendiscours van politieke partijen, hoe personen met een migratieachtergrond representatie ervaren en het vertrouwen dat ze hebben in de overheid (Oskooii 2016, 2020; Pérez 2015; Simonsen 2021; Vermeulen 2018). In een SCP-position paper over in- en uitsluiting (De Haan en Vrooman 2020) schrijven de auteurs dat het debat in Nederland over solidariteit is gepolitiseerd en dat met name moslims te maken hebben gekregen met uitsluiting vanuit de politiek. De in 2015 verschenen SCP-publicatie *Werelden van verschil* (Huijnk et al. 2015) maakte duidelijk dat veel jongeren met een Turkse en Marokkaanse achtergrond zich toen al 'apart gezet voelen'. Zij zijn hier geboren en getogen en voelen zich burger van dit land. Toch worden ze vaak aangesproken als lid van een etnische of religieuze groep, terwijl dit voor de context niet van belang is en de aard en de toon van de bejegening doorgaans negatief is. De jongeren voelt zich niet als individu en burger beschouwd en ervaren daardoor er niet bij te (mogen) horen. Deze ervaring is gekoppeld aan gebeurtenissen tijdens dagelijkse interacties, bij sollicitaties en in het maatschappelijke en politieke debat. Eén van de opmerkelijke bevindingen van *Werelden van verschil* was dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders niet zo zeer verontrust waren over partijen als de PVV, maar wel in het geringe weerwerk van andere politieke partijen tegen het door deze partij uitgedragen discours. De komst van nieuwe politieke partijen als DENK, NIDA en BIJ1, die voor een belangrijk deel voortkomen uit deze gemeenschappen en opkomen voor hun belangen, moeten dan ook allereerst begrepen worden als een reactie op ervaren uitsluiting (Goksu en Leerkens 2022; Loukili 2019; Otjes en Krouwel 2019; Vermeulen 2018; Vermeulen et al. 2020).

Een derde reden is dat Nederland voor dit type onderzoek een relevante en interessante casus is. We zien in het Nederlandse parlement, in vergelijking met omliggende landen, relatief veel politici met een migratieachtergrond. Dat heeft onder andere te maken met ons electorale systeem van evenredige vertegenwoordiging, met voorkeurstemmen en stemrecht voor niet-Nederlanders op het lokale niveau. Evenredige vertegenwoordiging zorgt voor een relatief open electoraal systeem waarbij ondervertegenwoordigde groepen relatief snel toegang kunnen krijgen. Op het nationale niveau is in Nederland voor een aantal groepen sprake van een evenredige vertegenwoordiging: ongeveer hetzelfde percentage parlementariërs heeft bijvoorbeeld een migratieachtergrond als in de bevolking. Daarbij zijn sommige groepen oververtegenwoordigd (bv. personen met een Turkse migratieachtergrond), terwijl veel andere groepen juist ondervertegenwoordigd zijn. Zo zien we in de gemeenteraden, met uitzondering van de grote steden, eerder een ondervertegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond, met ook hier grote verschillen tussen groepen (Bloemraad 2013; Vermeulen en Marczyński 2021). Het is een interessante vraag of kiesgerechtigden het gevoel hebben dat politici met een migratieachtergrond de belangen vertegenwoordigen van de gemeenschappen met wie ze zich identificeren. De aanwezigheid van deze politici kan bovendien leiden tot hoge verwachtingen onder personen met een migratieachtergrond over de politieke invloed die deze politici en bepaalde partijen hebben. Als ze vervolgens een gebrek aan politieke vertegenwoordiging ervaren, kan dit juist zorgen voor meer frustratie en wantrouwen in vergelijking met andere politieke systemen.

Een laatste reden voor dit onderzoek is dat de thematiek van *ervaren* politieke vertegenwoordiging nog tamelijk onontgonnen terrein is. In hoeverre en op welke manieren ervaren personen met een migratieachtergrond dat er oog is voor hun belangen, wensen, opvattingen en aspiraties in politiek en openbaar bestuur? Hebben zij het gevoel onderdeel van het politieke systeem te (mogen) zijn? En zien ze zichzelf terug in de politiek, zijn er genoeg politici die geleefde ervaringen delen, en vinden ze het überhaupt belangrijk dat er politici zijn waar ze zich in kunnen herkennen? Er is vrij veel bekend over de achtergronden van de politieke participatie van personen met een migratieachtergrond en de mate van hun politieke representatie (Bird et al. 2011; Kranendonk et al. 2018; Mügge et al. 2019; Sobolewska 2013). Ook is er al veel bekend over het stemgedrag van leden van groepen met migratieachtergrond (Brown 2014; Hajnal en Lee 2011; Mutz 2022; Oskooii 2020). We weten echter veel minder over de ervaren representatie en het ervaren institutioneel vertrouwen, de factoren die dit beïnvloeden en hoe dit samenhangt met de mate waarin mensen met een migratieachtergrond politiek participeren (Akachar 2018; De Jong en Mügge 2022; Van Oosten et al. 2022; Spierings en Vermeulen 2023), iets wat in dit project verder onderzocht wordt.

1.2 Centrale vragen

Voor dit onderzoek hebben we drie centrale vragen geformuleerd. De eerste is beschrijvend, de andere twee zijn meer analytisch van aard. Bij vraag 2 gaan we op zoek naar factoren die verschillen in ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie verklaren, met bijzondere aandacht voor de mogelijke rol van ervaren in- en uitsluiting. Bij vraag 3 richten we ons op de samenhang tussen ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie. We beantwoorden deze vragen aan de hand van zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek.

- 1 In hoeverre bestaan er verschillen in ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie tussen personen met en zonder migratieachtergrond?
- 2 Welke factoren zijn van invloed op verschillen in ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie? En in hoeverre verschillen personen met en zonder migratieachtergrond daarin van elkaar?
- 3 Wat is de relatie tussen ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie bij mensen met een migratieachtergrond?

1.3 Kernconcepten van deze studie

Ervaren representatie: descriptief en inhoudelijk

Bij politieke representatie (Pitkin 1967; Saward 2008) gaat het erom of het handelen van de politiek in overeenstemming is met de standpunten, wensen, waarden en belangen van degenen die worden vertegenwoordigd (inhoudelijk) en of er vertegenwoordigers aanwezig zijn die dit op een goede manier kunnen vertegenwoordigen (descriptief).¹ In dit onderzoek richten we ons op de *subjectieve vertegenwoordiging*: het gaat erom in hoeverre mensen zich door de politiek vertegenwoordigd voelen. Ervaren representatie is, net als feitelijke representatie, van wezenlijk belang voor de legitimiteit van en het vertrouwen in het politieke systeem en de rechtsstaat. Als mensen ervaren dat er weinig oog is voor hun belangen en wensen, dan heeft dit mogelijk gevolgen voor hun gedrag ten aanzien van het politieke systeem. Denk aan stemgedrag en protest, maar ook aan afhaken en onverschilligheid. Ervaren representatie is *real in its consequences*; daar ligt het belang van dit onderzoek.

Phillips (1995) onderstreept het belang van ervaren descriptieve of numerieke representatie voor het goed functioneren van de democratie. Doordat personen in de politiek met vergelijkbare kenmerken dezelfde ervaringen delen, kunnen zij deze beter articuleren en belangen beter te behartigen. Minderheden kunnen echter zelf ook het idee krijgen dat hun stem beter wordt gehoord in de politiek. Dit geldt zeker voor ervaringen met achterstelling en discriminatie. Phillips (1995) geeft in dit verband de voorkeur aan de term *politics of presence*: descriptieve representatie op basis van groepsidentiteiten is van belang om achterstelling, discriminatie en uitsluiting aan de orde te stellen. Zonder die inbreng blijven deze onderwerpen buiten beschouwing. Er is een kritische massa nodig om minderheidsstandpunten succesvol naar voren te brengen en anderen, met name leden van dominante groepen, ervan te overtuigen dat de perspectieven of inzichten die ze naar voren brengen breed gedeeld, oprecht gevoeld en diepgeworteld zijn binnen hun eigen groep (Lawless 2004; Mansbridge 1999). Het streven naar meer politieke aanwezigheid van bepaalde groepen kan op die manier een adequate strategie zijn tegen marginalisering, uitsluiting en andere vormen van ongelijkheid (Hakhverdian en Schakel 2017).

1 Veel onderzoek is erop gericht om vast te stellen in hoeverre er inhoudelijke overeenkomsten zijn tussen de politiek en (groepen in) de bevolking. Deze worden onder andere afgemeten aan opvattingen van Kamerleden en aan daadwerkelijk beleidsuitkomsten. Naast deze inhoudelijke vorm van representatie is ook het nodige onderzoek gedaan naar de overeenkomsten in sociaal-demografische kenmerken tussen kiezers en gekozenen, zoals geslacht, herkomst en opleiding.

Ervaren inhoudelijke representatie vatten we in dit onderzoek breed op. Het gaat ons om de vraag in hoeverre personen van mening zijn dat de politiek handelt in overeenstemming met hun belangen, waarden, standpunten en aspiraties. Daarnaast willen we inzicht krijgen in de vraag in hoeverre ervaren inhoudelijke vertegenwoordiging te maken heeft met het gevoel dat groepen met een migratieachtergrond geen onderdeel van het politieke systeem zijn of mogen zijn en dat voor hen belangrijke ervaringen en kennis als niet-relevant worden beschouwd. Dit laatste raakt aan wat *epistemic injustice* wordt genoemd (Fricker 2013; Medina 2013). Dit heeft betrekking op het niet kennen of erkennen van geleefde ervaringen en vormen van kennis in de politieke, maatschappelijke of wetenschappelijke context. Om dit te veranderen, is het van belang dat kennis en ervaringen die specifiek zijn voor bepaalde groepen een plaats en de mogelijkheid krijgen in het politieke systeem. Hierbij gaat het om kennis en ervaring die eigenlijk alleen door personen vanuit deze groepen ingebracht kunnen worden (Celis en Childs 2008; Mansbridge 2020; Mügge et al. 2019). Maar het gaat hier ook om wat Saward (2008) de ‘representatieve claim’ noemt. Tegenwoordig wordt representatie namelijk vooral gezien als een actief en dynamisch proces waarin de vorm van de politieke boodschap een belangrijke pervormatieve rol speelt. Vertegenwoordigers zijn niet altijd een een-op-eenafspiegeling van specifieke groepen. Dat kan praktisch ook niet, omdat er zoveel verschillende maatschappelijke groepen met gecombineerde identiteiten in de samenleving aanwezig zijn.

Institutioneel vertrouwen

Institutioneel vertrouwen wordt afgemeten aan het vertrouwen dat personen hebben in instituties die van belang zijn voor het functioneren van de democratische rechtsstaat. Daarbij gaat het over het vertrouwen in het parlement en de regering, maar ook over opvattingen over onder meer de rechterlijke macht, de politie en de media. Onderzoek wijst meestal uit dat er een verschil in vertrouwen bestaat tussen meer algemene instituties, zoals de rechterlijke macht, de politie en het ambtenarenapparaat, en instituties die gerelateerd zijn aan de politiek, zoals de regering, politieke partijen en het parlement (Newton et al. 2018; Zmerli en Newton 2008). In dit onderzoek kijken we naar verschillende instituties, en gaan we op zoek naar overeenkomsten en verschillen in vertrouwen tussen bevolkingsgroepen.

Politieke participatie

Onder politieke participatie valt in beginsel een brede waaier van mogelijk gedrag, waarbij we onderscheid maken tussen electorale en niet-electorale participatie. Stemgedrag als belangrijkste indicator voor electorale participatie is het meest concreet, maar de aandacht gaat ook zeker uit naar gedrag en strategieën die erop gericht zijn om invloed uit te oefenen en veranderingen te realiseren. Bij deze vormen van niet-electorale participatie hanteren we als globale afbakening dat deze handelingen een collectief karakter hebben en een collectief doel dienen. Denk hierbij aan participatie in politieke partijen en deelname aan protestacties. Politieke participatie onder personen met een migratieachtergrond wordt voor een belangrijk deel verklaard door hun hulpbronnen, net als bij personen zonder migratieachtergrond (Spies et al. 2020).

1.4 Verwachtingen: de invloed van in- en uitsluiting op politieke vertegenwoordiging, vertrouwen en participatie

Hopkins et al. (2020) constateren dat discriminatie en processen van in- en uitsluiting de sleutel zijn om de mate van politieke vertegenwoordiging, vertrouwen en participatie van minderheden te begrijpen. Zo wijst de literatuur op een sterke samenhang tussen ervaren in- en uitsluiting en 1) collectieve actie en bewustzijn (Sanchez 2008; Schildkraut 2011); 2) partijkeuze (Hajnal en Lee 2011; Mutz 2022; Oskooii 2020); en 3) opkomst bij verkiezingen (Barreto 2010). Uitsluitingspraktijken versterken de groepsidentiteit en het bewustzijn van minderheden en de perceptie van gedeelde grieven op basis van collectieve emoties, zoals woede en frustratie. Dit effect is met name zichtbaar als leden van minderheidsgroeperingen uitsluiting ervaren als een directe aanval op de waarden, normen en praktijken die belangrijk zijn voor de groep (Oskooii 2016; Pérez 2015; Wald et al. 2005). Processen van insluiting daarentegen zorgen voor een meer gezamenlijke en gedeelde identiteit, meer politiek en institutioneel vertrouwen en meer politieke participatie (Alba en Foner 2015; Gest 2022; Kranendonk et al. 2018; Maxwell 2010).

In de literatuur wordt ten aanzien van de politieke participatie van minderheden verder gewezen op het belang van de zogenoemde discursieve gelegenheidsstructuur (McCammon 2013; Simonsen 2019; Vermeulen 2018). Dat betekent dat de manier waarop in het publieke en politieke debat gesproken wordt over migratie, integratie en diversiteit invloed heeft op de politieke participatie van minderheden, de mate waarin zij vertegenwoordigd worden en zich vertegenwoordigd voelen en op het vertrouwen dat zij hebben in instituties (Gest 2022). Hierbij gaat het om het miskennen in de politiek en maatschappij van geleefde ervaringen en vormen van kennis als niet-relevant of niet-bestaand. Tot enkele jaren geleden werden in Nederland bijvoorbeeld ervaringen van racisme van zwarte mensen nauwelijks erkend, vanuit het dominante beeld dat huidskleur weinig te maken had met vormen van uitsluiting in de Nederlandse context (Wekker 2017). Verder wijst de literatuur op processen van 'othering'. Hiermee wordt bedoeld dat er sprake is van een dominante groep die beschikt over machtsmiddelen om verschillen tussen de eigen, meestal gevestigde groep en de andere groep te benadrukken. Daarmee probeert de dominante groep de andere groep die tot de minderheden behoort te problematiseren. Zoals Staszak (2009) het definieert is *othering* 'the result of a discursive process by which a dominant in-group ('us, the self') constructs one or many dominated out-groups ('them, other') by stigmatizing a difference – real or imagined – presented as a negation of identity and thus a motive for potential discrimination'. *Othering* kan het proces van racialisering als basis hebben, waarbij dominante groepen generaliserende en doorgaans negatieve kenmerken toekennen aan mensen die zij niet beschouwen als behorend tot de eigen groep, bijvoorbeeld op basis van migratieachtergrond, ras, religie, etniciteit, cultuur en sociale klasse (De Koning 2016).

Baumann en Gingrich (2004) betogen dat *othering* gepaard kan gaan met een proces van zelfpositionering en een proactieve houding in zelfdefiniëring en zelfpositionering van minderheidsgroepen. Deze groepen ondergaan het *otheren* niet in stilte, maar komen daarentegen in verzet. We verwachten hier dus voor een deel meer participatie. De *Black Lives Matter*-beweging, Kick Out Zwarte Piet, en het oprichten van eigen politieke partijen zijn voorbeelden van dit proces van zelfpositionering van minderheden ten opzichte van de meerderheidsgroep. Partijen als DENK, NIDA en BIJ1 geven een stem aan leden van minderheidsgroepen door het belang te benadrukken van de religieuze en culturele diversiteit en te ageren tegen discriminatie en racisme (Loukili 2019; Vermeulen et al. 2020). Personen met een migratieachtergrond – vaak jongeren – willen hun stem laten horen en eisen daarmee hun plek op in de Nederlandse samenleving. Zo bezien gaat het om personen die een emancipatieproces doormaken en zich uitspreken over verhoudingen in de maatschappij, de werking van instituties. Dat zij zich manifesteren komt voort uit ervaren uitsluiting op verschillende terreinen, in combinatie met het feit dat ze inwoner van dit land zijn en zich als zodanig beschouwen. Op politiek niveau, doordat ze zich bijvoorbeeld niet gerepresenteerd voelen door de grote traditionele politieke partijen, maar ook doordat het verharde politieke klimaat uitsluitingsmechanismen versterkt op de arbeidsmarkt en in het sociale verkeer.

Een belangrijk onderliggend mechanisme bij in- en uitsluitingsprocessen is wat in de sociale identiteitstheorie wordt beschreven als het streven naar een positief zelfbeeld van mensen en de groep met wie men zich identificeert. Mensen streven naar een positief zelfbeeld en dit wordt mede bepaald door een positief beeld van de groep waar ze zich onderdeel van voelen (Tajfel en Turner 1979). Ervaren discriminatie bedreigt en beschadigt dit beeld en dat kan verschillende politieke consequenties hebben (Geurts en Van Klinger 2023). Verschillende studies hebben aangetoond dat anti-immigrantenretoriek en -wetgeving in verschillende contexten hebben geleid tot meer politieke actie onder verschillende minderheidsgroeperingen, met de wens om verandering teweeg te brengen of om te voorkomen dat ongunstig beleid wordt overwogen of uitgevoerd (Oskooii 2016; Ramakrishnan 2005). Uitsluiting zorgt ervoor dat mensen het gevoel hebben er niet bij te horen en dat ze het politieke systeem en proces minder gunstig evalueren (Leighley en Vedlitz 1999). Ook zorgt het ervoor dat mensen minder het gevoel hebben op een adequate manier politieke vertegenwoordigd te worden (Junn en Masuoka 2008). Schildkraut (2005) vond bijvoorbeeld dat de Amerikaanse percepties van discriminatie bijzonder schadelijk zijn, omdat ze zowel gedrags- als attitudevervreemding bevorderen: niet stemmen en een gebrek aan politiek vertrouwen of politieke vertegenwoordiging. Uitsluiting kan dus zorgen voor een lager ervaren politieke vertegenwoordiging en politiek vertrouwen, wat voor een deel van de mensen ervoor zorgt dat ze afhaken en niet of minder politiek participeren.

In de literatuur spreekt men in dit verband wel van de identiteit-naar-politiek-link (Lee 2008). Mede als gevolg van ervaren uitsluiting identificeren kiezers uit ondervertegenwoordigde groepen zich met een bepaalde groep, op basis van bijvoorbeeld etniciteit, vluchtelingenstatus, religie of huidskleur. Dit is in sterke mate bepalend voor hun politieke gedrag en opvattingen. De Amerikaanse politicoloog Taeku Lee (2008) waarschuwt voor een al te deterministische kijk op het feit dat leden van een minderheids-groepering politiek participeren op basis van hun gedeelde afkomst. Hij beoordeelt de relatie tussen etnische, raciale of religieuze identiteit en politiek (de identiteit-naar-politiek-link) als een potentiële contextuele relatie. Daarbij stemmen personen niet altijd hun politieke gedrag en opvattingen af op de gepercipieerde collectieve belangen van die groep. Uit veel onderzoek blijkt dat het hebben van een bepaalde migratieachtergrond er meestal niet direct toe leidt dat mensen inderdaad een gezamenlijk politiek doel nastreven (Vermeulen en Marczyński 2021). Er kunnen evengoed andere factoren een rol spelen, die niet direct zijn gerelateerd aan het lidmaatschap van een groep. Dat gaat dan om ‘algemene’ factoren als sociaal-economische positie, opleiding of gezondheid, die ook invloed kunnen hebben op processen van ervaren uitsluiting (Brubaker 2002). Lee wijst er verder op dat de betekenis van discriminatie kan verschillen tussen contexten, en dat daarmee de zeggingskracht van de identiteit-naar politiek-link tussen contexten uiteen kan lopen.

We benoemen uitsluiting dus als een belangrijke contextfactor voor deze studie. Dat wil – in lijn met de visie van Lee – echter niet zeggen dat a) we op voorhand veronderstellen dat uitsluiting de dominante factor is; en b) er geen aandacht is voor andere, ‘algemene’ factoren. Daarnaast zijn we, naast vormen van uitsluiting, ook nadrukkelijk geïnteresseerd in processen van insluiting, bijvoorbeeld zichtbaar in de vertegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond in politieke en bestuurlijke functies. In navolging van de literatuur verwachten we dat insluiting leidt tot een sterkere mate identificatie en een hogere ervaren politieke vertegenwoordiging, en vervolgens tot meer politieke participatie en meer politiek vertrouwen. We zien ook de nodige dynamiek door de tijd heen: (jonge) personen met een migratieachtergrond mengen zich steeds vaker in de politieke en maatschappelijke discussie en eisen op die manier hun plaats op in de samenleving (inclusie en meer participatie).

1.5 Opzet van het onderzoek

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is gebruikgemaakt van drie deelonderzoeken, die grotendeels na elkaar zijn uitgevoerd, op elkaar voortbouwen en aanvullen (sequentieel verklarend model). Het gaat om kwantitatief onderzoek en twee kwalitatieve onderzoeken.

Voor het kwantitatief onderzoek is gebruikgemaakt van de Survey Integratie Migranten (SIM) en van de Dutch Parliamentary Election Study (DPES) en de daaraan gekoppelde eerste Dutch Ethnic Minority Election Study (DEMES). Bijlage A, te vinden op www.scp.nl bij dit rapport, bevat een uitgebreide toelichting op het kwantitatieve onderzoek.

Het eerste kwalitatieve onderzoek bestaat uit zes focusgroepen. Mede naar aanleiding van de bevindingen in het kwantitatieve onderzoek en aansluitend op onze indeling in uitsluitingsgronden zijn twee focusgroepen gehouden met personen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond (uitsluitingsgrond: herkomst/religie), twee met personen met een Surinaamse en Caribisch-Nederlandse achtergrond (huidskleur, postkoloniale achtergrond) en twee met personen met een Syrische achtergrond (vluchtelingenachtergrond). De onderzoeksgroep bestond uit personen tussen de 18 en 35 jaar, van wie de personen met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Caribische achtergrond tot de tweede generatie behoorden.

Het tweede kwalitatieve onderzoek richt zich op personen die politiek en maatschappelijk actief zijn. Door deze groep in het onderzoek te betrekken, willen we meer inzicht krijgen in wat mensen beweegt om dergelijke activiteiten te ontplooien en in hoeverre (ontwikkelingen in) het politieke en maatschappelijke discours over in- en uitsluitingsprocessen (*othering*) hierbij een rol hebben gespeeld. Verder hebben we in kaart gebracht welke strategieën zij hebben ontplooid om invloed uit te oefenen en welke ervaringen ze hiermee hebben opgedaan. Er zijn met 21 personen diepte-interviews gehouden. De opzet en werkwijze van de kwalitatieve deelonderzoeken worden toegelicht in bijlage B, te vinden op www.scp.nl bij dit rapport.

De opbouw van dit rapport is als volgt. In hoofdstuk 2 doen we verslag van de bevindingen van het kwantitatieve onderzoek. Hoofdstuk 3 is gewijd aan de uitkomsten van de gesprekken in de focus-groepen en hoofdstuk 4 gaat in op de bevindingen van de interviews met personen die politiek en maatschappelijk actief zijn. In hoofdstuk 5 brengen we de bevindingen samen, trekken we conclusies en formuleren we aanknopingspunten voor beleid.

2 Ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie: bevindingen van kwantitatief onderzoek

Jaco Dagevos, Jurjen Iedema en Niels Spierings

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk presenteren we de bevindingen van het kwantitatieve onderzoek. We laten zien in hoeverre binnen en tussen groepen verschillen bestaan in ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie (onderzoeksvraag 1) en welke factoren hierop van invloed zijn (onderzoeksvraag 2). We combineren dus meer beschrijvende bevindingen met uitkomsten van verklarend, multivariaat onderzoek. We hebben daarbij steeds twee multivariate analyses uitgevoerd. De ene heeft betrekking op het onderzoek naar verschillen en overeenkomsten tussen personen met en zonder migratieachtergrond, de andere richt zich uitsluitend op personen met een migratieachtergrond.

We maken gebruik van de in 2020 verzamelde gegevens uit de Survey Integratie Migranten (SIM) en van de Dutch Parliamentary Election Study (DPES) en de eerste Dutch Ethnic Minority Election Study (DEMES), die in 2021 zijn uitgevoerd. De SIM en DPES/DEMES hebben beide hun sterke en minder sterke kanten. De kwaliteit van de SIM ligt in de naar verhouding grote aantallen respondenten per groep en het op personen met een migratieachtergrond toegesneden veldwerk (o.a. vertaalde vragenlijsten, enquêtes met dezelfde migratieachtergrond als respondent). Het DPES-/DEMES-onderzoek onderscheidt zich door uitgebreide metingen van ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie. Ook zijn in DPES/DEMES metingen beschikbaar over onder andere het vertrouwen in het electorale proces en *external political efficacy*, onderwerpen die niet in de SIM zitten. Daar staat tegenover dat in dit bestand de aantallen respondenten per herkomstgroep niet zo groot zijn. De analyses die gericht zijn op de vergelijking tussen personen zonder en met migratieachtergrond worden daarom enkel uitgevoerd voor de brede categorie personen die zelf geboren zijn of van wie ten minste één van de ouders geboren is in een land in Afrika, Azië of Latijns-Amerika.

Vanwege de specifieke kenmerken van beide bestanden is ervoor gekozen om voornamelijk de SIM te gebruiken voor de beschrijvende analyses. Beide bestanden zijn benut voor het uitvoeren van multivariate analyses. We hebben ernaar gestreefd om de multivariate analyses met vergelijkbare variabelen uit te voeren. De tabellen van de SIM-analyses zijn in de hoofdtekst opgenomen, de tabellen op basis van DPES/DEMES zijn te vinden in de bijlage achter dit hoofdstuk. De keuze hiervoor is geen andere dan dat de tekst anders wel zeer zwaar belast zou worden met tabellen.

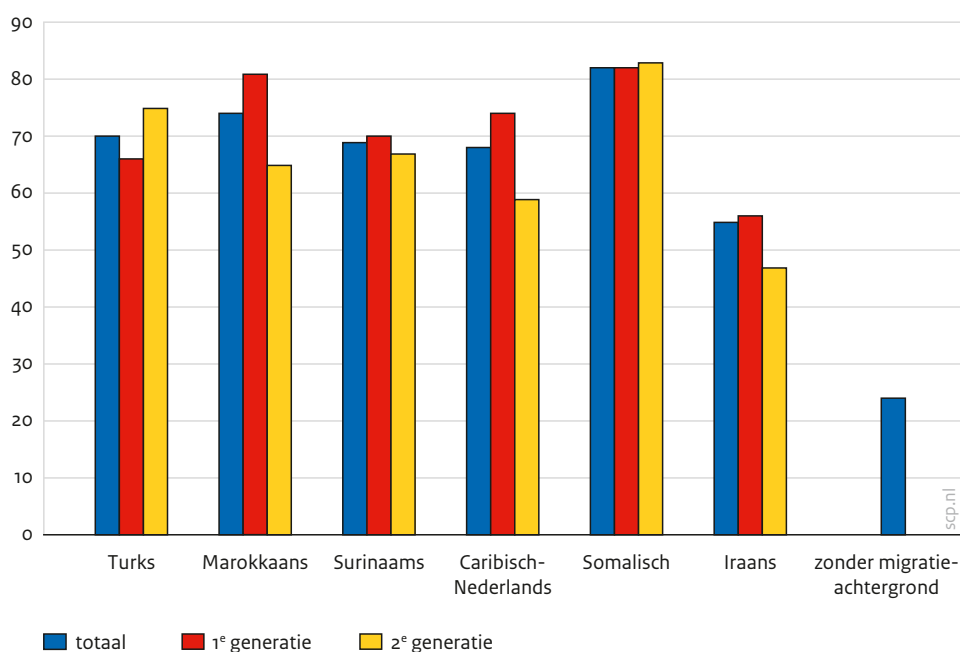
Dit hoofdstuk is opgebouwd uit drie secties, steeds één per kernconcept: ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie. Per sectie presenteren we a) de beschrijvende uitkomsten op basis van SIM, daarna volgen analyses op basis van SIM en DPES/DEMES van b) personen met en zonder migratieachtergrond en c) analyses van personen met migratieachtergrond. Een uitgebreide toelichting op de databestanden en de uitgevoerde analyses zijn te vinden in bijlage A, te vinden op www.scp.nl bij dit rapport.

2.2 Ervaren representatie: descriptief en inhoudelijk

2.2.1 Descriptieve vertegenwoordiging

Zoals toegelicht in hoofdstuk 1 gaat het bij politieke representatie erom of het handelen van de politiek in overeenstemming is met de standpunten, wensen, waarden en belangen van degenen die worden vertegenwoordigd (inhoudelijk) en of er vertegenwoordigers aanwezig zijn die dit op een goede manier kunnen vertegenwoordigen (descriptief). Een hoge mate van ervaren descriptieve of numerieke representatie is belangrijk voor het goed functioneren van de democratie. Doordat personen in de politiek met vergelijkbare kenmerken dezelfde ervaringen delen, kunnen zij deze beter articuleren en belangen beter te behartigen. Dit wordt *the politics of presence* genoemd: het belang van descriptieve representatie op basis van groepsidentiteiten om achterstelling, discriminatie en uitsluiting aan de orde te stellen. In dat kader is in de SIM gevraagd in welke mate men het eens is met de stelling dat het goed zou zijn als meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten (figuur 2.1). Bij personen met een migratieachtergrond bestaat brede steun voor deze stelling. Personen zonder migratieachtergrond denken duidelijk anders over deze stelling – slechts een kwart van hen is het er (helemaal) mee eens. Er zijn geen duidelijke verschillen tussen de eerste en tweede generatie.

Figuur 2.1 Aandeel dat het (helemaal) eens is met de stelling dat het goed zou zijn als er meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten,^a naar herkomstgroep en generatie, 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

a Gebaseerd op de vraag: 'Het zou goed zijn als meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten.' Antwoordmogelijkheden waren: helemaal mee oneens, nee oneens, weet niet/geen antwoord, mee eens, helemaal mee eens. Weergegeven zijn de resultaten voor mee eens en helemaal mee eens.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Analyse beschrijvende representatie personen met en zonder migratieachtergrond

Ook uit de multivariate analyse (tabel 2.2) blijkt dat personen met een migratieachtergrond veel vaker dan personen zonder migratieachtergrond voorstander zijn van meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer: in grote lijnen blijven de verschillen bestaan als we rekening houden met verschillen in sociaal-demografische en sociaal-economische factoren (zie model M1) en met verschillen in opvattingen over ervaren discriminatie en uitsluiting (zie model M2).

Kader 2.1 Meting van ervaren discriminatie en maatschappelijke uitsluiting

In deze studie beschouwen we ervaren uitsluiting als een belangrijke contextfactor (zie hoofdstuk 1). In de SIM zijn verschillende metingen opgenomen over ervaren discriminatie en over opvattingen over het maatschappelijk klimaat voor personen met een migratieachtergrond. Hier blijken twee latente variabelen achter schuil te gaan (zie bijlage A, te raadplegen via www.scp.nl bij dit rapport). De eerste heeft betrekking op de inschatting over de mate waarin personen met een migratieachtergrond worden gediscrimineerd, de tweede variabele meet vooral opvattingen over de mate waarin Nederland wel of geen mogelijkheden en kansen biedt aan personen met een migratieachtergrond. We noemen de eerste latente variabele ervaren discriminatie, de andere maatschappelijke uitsluiting.

Ervaren discriminatie is gemeten via een latente variabele die bestaat uit vier items: (a) 'Sommige mensen zeggen dat personen met een migratieachtergrond door autochtone Nederlanders worden gediscrimineerd. Gebeurt dit volgens u nooit, bijna nooit, af en toe, vaak of zeer vaak?'; (b) 'Sommige mensen zeggen dat [herkomstgroep van respondent] door autochtone Nederlanders worden gediscrimineerd. Gebeurt dit volgens u nooit, bijna nooit, af en toe, vaak of zeer vaak?'; (c) 'Bent u zelf wel eens gediscrimineerd door autochtone Nederlanders? Hoe vaak is dit gebeurd: nooit, bijna nooit, af en toe, vaak of zeer vaak?'; (d) 'Stelling: Ik zal nooit Nederlander worden in de ogen van de meeste Nederlanders (1 = helemaal mee eens, 5 = helemaal mee oneens)'.

De latente variabele die *maatschappelijke uitsluiting* meet bestaat uit vier stellingen (1 = helemaal mee eens, 5 = helemaal mee oneens): (a) 'In Nederland krijg je als persoon met een migratieachtergrond alle kansen'; (b) 'In Nederland worden je rechten als persoon met een migratieachtergrond gerespecteerd'; (c) 'Nederland is een gastvrij land voor personen met een migratieachtergrond'; (d) 'Nederland staat open voor andere culturen'.

De analyses laten dus zien dat de items over ervaren discriminatie en maatschappelijke uitsluiting niet onder één noemer vallen. Dit duidt op een onderscheid tussen opvattingen over de prevalentie van discriminatie van personen met een migratieachtergrond en een breder begrip over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van personen met een migratieachtergrond en hoe inkluderend de maatschappij is.

De analyses laten verder zien dat theoretisch opgeleiden vaker van mening zijn dat er meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden moeten zitten. Dat verband valt echter weg in het model met ervaren discriminatie en uitsluiting; dit duidt erop dat vooral de theoretisch opgeleiden discriminatie ervaren en daardoor meer voorstander zijn van meer Kamerleden met een migratieachtergrond. Vrouwen zijn vaker dan mannen voorstander van meer personen met een migratieachtergrond in de Kamer. Ook personen met een sterke religieuze oriëntatie zijn vaker voorstander van een etnisch gevarieerde Kamer (tabel 2.1).

Tabel 2.1 Analyse van ervaren descriptieve representatie,^a personen met en zonder migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = zonder)			
Turks	0,86**	0,67**	0,71**
Marokkaans	0,98**	0,78**	0,73**
Surinaams	0,87**	0,78**	0,71**
Caribisch-Nederlands	0,73**	0,62**	0,57**
Somalisch	1,16**	0,96**	1,09**
Iraans	0,59**	0,57**	0,71**
leeftijd		0	0
vrouw (ref. = man)		0,16**	0,14**
opleiding (1-4)		0,06**	0,01
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,11	0,12
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,03	0,06
religieuze oriëntatie		0,07**	0,06**
ervaren gezondheid		0,01	-0,01
psychische gezondheid (MHI-5)		0	0
ervaren discriminatie			0,30**
maatschappelijke uitsluiting			0,06

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

a Op basis van de stelling 'Het zou goed zijn als meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten', 1 = helemaal oneens, 5 = helemaal eens.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Factoren van descriptieve representatie onder personen met een migratieachtergrond

Uit de analyse bij enkel personen met een migratieachtergrond blijkt het belang van religieuze oriëntatie en etnische identificatie: personen die religieuzer zijn, meer met leden van de herkomstgroep omgaan en die zich sterker met het herkomstland identificeren zijn vaker voorstander van meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer. Ook is sprake van een relatie met ervaren discriminatie: hoe meer discriminatie men ervaart, hoe meer men wenst dat er personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten. Deze bevindingen geven steun aan de identiteit-naar-politiek-link: etnische en religieuze identificatie in combinatie met ervaren discriminatie hebben betekenis voor opvattingen over descriptieve representatie.

We vinden geen verschil tussen de eerste en tweede generatie (tabel 2.2). Daarnaast zijn Somalische Nederlanders, ook nadat rekening is gehouden met de in het model opgenomen factoren, vaak van mening dat het goed is als er meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten. Iraanse Nederlanders zijn juist de andere mening toegedaan, maar het verschil met andere groepen valt weg na controle voor de in de analyse opgenomen factoren.

Tabel 2.2 Analyse van ervaren descriptieve representatie,^a personen met een migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = Turks)			
Marokkaans	0,12	0,09	0,06
Surinaams	0,02	0,14	0,11
Caribisch-Nederlands	-0,13	0	0
Somalisch	0,30**	0,27**	0,37**
Iraans	-0,27**	-0,02	0,08
tweede generatie (ref. = eerste gen.)			
leeftijd		0	0
vrouw (ref. = man)		0,13**	0,11*
opleiding (1-4)		0,04	0,02
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,08	0,04
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,03	0,06
religieuze oriëntatie		0,10**	0,05**
ervaren gezondheid		0,02	0
psychische gezondheid (MHI-5)		0	0
contacten herkomstgroep			-0,04*
contacten zonder migratieachtergrond			0,02
identificatie: voelt zich Nederlander			0,04
identificatie: voelt zich herkomstgroep			-0,12**
ervaren discriminatie			
			0,22**
maatschappelijke inclusie			
			-0,05

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

a Op basis van de stelling 'Het zou goed zijn als meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten', 1 = helemaal oneens met, 5 = helemaal eens.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

2.2.2 Inhoudelijke representatie

Gevestigde migrantengroepen voelen zich minder gerepresenteerd dan vluchtelingengroepen

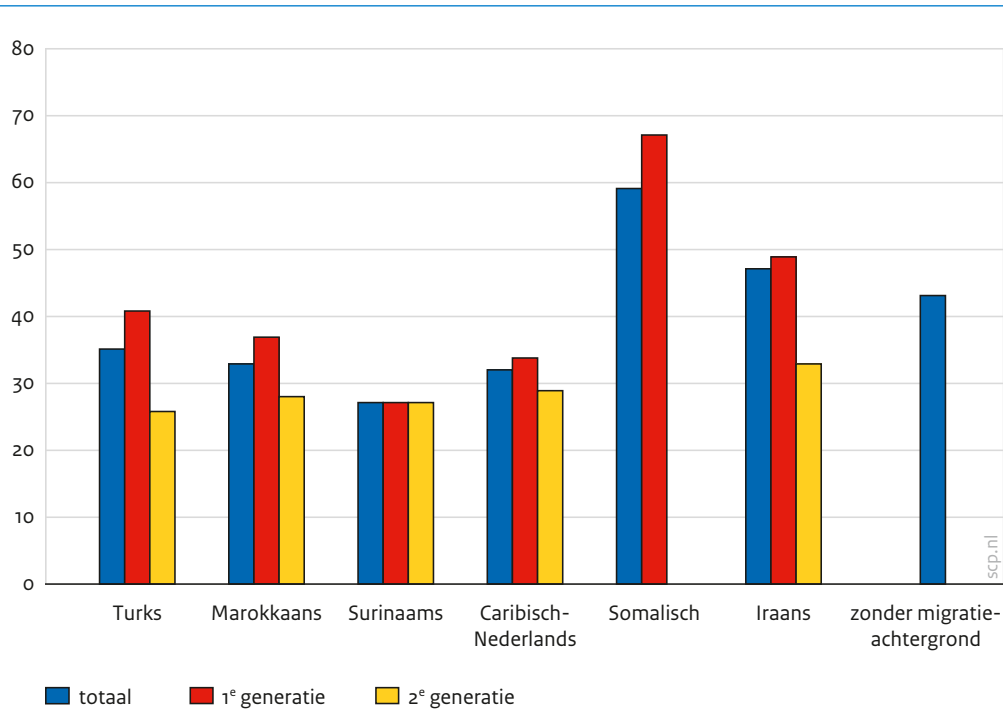
Bij ervaren inhoudelijke representatie gaat het om de vraag of mensen van mening zijn dat het handelen in de politiek in overeenstemming is met hun belangen en wensen. Dit is in de SIM gemeten via de stelling 'De belangen van mensen zoals ik worden in het Nederlandse parlement goed vertegenwoordigd'.² Ongeveer een derde van de personen uit de vier grote migrantengroepen is het daar (helemaal) mee eens. In vergelijking met personen zonder migratieachtergrond (43% steun voor deze stelling) voelen personen met een migratieachtergrond zich dus minder vaak door het Nederlandse parlement vertegenwoordigd (figuur 2.2).

Leden van de groepen met een vluchtelingenachtergrond zijn opvallend positief gestemd. We zullen verderop in dit hoofdstuk (§ 2.3) zien dat hetzelfde geldt voor hun vertrouwen in instituties. Dit kan begrepen worden vanuit de ervaringen met het regime van het herkomstland, dat hier als referentiepunt fungeert.

Over het geheel genomen voelen leden van de tweede generatie zich minder vaak inhoudelijk goed gerepresenteerd door het Nederlandse parlement dan de eerste generatie. Slechts iets meer dan een kwart van de tweede generatie uit de grote groepen voelt zich gerepresenteerd door het Nederlandse parlement. Alleen bij de Surinaamse groep zien we dit patroon niet. Bij de Iraanse, Turkse en Marokkaanse groepen zien we de grootste verschillen tussen de eerste en tweede generatie. De verschillen tussen de eerste en tweede generatie zien we ook in DEMES-data, waarbij concreet gevraagd is naar de inhoudelijke vertegenwoordiging van mensen met een migratieachtergrond (terwijl in de SIM dus is gevraagd naar 'mensen zoals ik').

2 Bij deze stelling is het aandeel personen dat geen antwoord geeft ('weet niet / geen antwoord') tamelijk groot. In tabel 2.3 zijn deze missings buiten beschouwing gelaten. Waarom respondenten voor deze categorie hebben gekozen is niet bekend, maar aangenomen mag worden dat voor een deel van de respondenten deze categorie inhoudelijk valt te interpreteren: ze weten niet of de eigen belangen goed vertegenwoordigd worden. Om die reden is ook nagegaan wat het betekent als deze categorie wordt toegevoegd aan de analyse. Omdat de noemer verandert, veranderen ook de aandelen (helemaal) mee eens. Het beeld van de groepsverschillen komt overeen met de tabel en de toelichting in de rapporttekst. De belangrijkste conclusie is dat vooral personen met een migratieachtergrond vaker niet weten of hun belangen in de Tweede Kamer goed worden vertegenwoordigd, of hierop geen antwoord geven. Deze gegevens kunnen bij de auteurs worden opgevraagd.

Figuur 2.2 Aandeel dat het (helemaal) eens is met de stelling dat eigen belangen goed worden vertegenwoordigd in het Nederlandse parlement,^{a,b} naar herkomstgroep en generatie, 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

- a Op basis van de stelling 'De belangen van mensen zoals ik worden goed vertegenwoordigd in het Nederlandse parlement'. Antwoordmogelijkheden waren: helemaal mee oneens, nee oneens, weet niet/geen antwoord, mee eens, helemaal mee eens. Weergegeven zijn de resultaten voor mee eens en helemaal mee eens.
- b Wanneer er geen gegevens zijn weergegeven, is dat vanwege onvoldoende waarnemingen ($n < 25$) of omdat het gegeven niet bekend is voor de desbetreffende groep (geen onderscheid naar generatie bij personen zonder migratieachtergrond).

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Verschillen tussen personen met en zonder migratieachtergrond hebben vooral te maken met verschillen in kenmerken en ervaren uitsluiting

Via multivariate analyse is nagegaan in hoeverre de verschillen uit de beschrijvende bevindingen blijven bestaan als we rekening houden met verschillen in achtergrondkenmerken tussen groepen en met opvattingen over discriminatie en maatschappelijke uitsluiting. De verschillen tussen personen zonder migratieachtergrond en personen met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Caribische achtergrond zijn significant: zij voelen zich minder gerepresenteerd door het Nederlandse parlement dan personen zonder migratieachtergrond. Bij de Somalische groep is dit juist andersom en het verschil tussen personen met een Iraanse achtergrond en personen zonder migratieachtergrond ook, maar dat is niet significant; hier zien we dus duidelijk dat representatie anders ervaren wordt onder groepen met een vluchtverleden.

Als we rekening houden met sociaal-demografische en sociaal-economische factoren zien we dat de verschillen tussen personen zonder migratieachtergrond en personen met een Turkse, Marokkaanse en Caribische achtergrond niet langer significant zijn. De geconstateerde groepsverschillen hangen samen met verschillen in opleiding, sociaal-economische positie en gezondheid. Gemiddeld genomen is de sociaal-economische positie van deze groepen minder sterk en daardoor is de ervaren inhoudelijke

vertegenwoordigd lager. Het effect van opleiding valt vervolgens weg als uitsluitingsvariabelen aan het model (M2) worden toegevoegd. Dit duidt erop dat theoretisch opgeleiden meer discriminatie en maatschappelijke uitsluiting ervaren, hetgeen doorwerkt in een lagere mate van ervaren inhoudelijke representatie.

Surinaamse Nederlanders voelen zich ook na controle voor deze kenmerken nog steeds minder gerepresenteerd; Iraanse en Somalische Nederlanders onderscheiden zich juist in positieve zin van personen zonder migratieachtergrond.

Als we rekening houden met ervaren discriminatie en maatschappelijke uitsluiting, worden alle verschillen met mensen zonder migratieachtergrond kleiner (behalve voor de Turkse groep) en is voor geen enkele herkomstgroep het verschil met personen zonder migratieachtergrond nog statistisch significant. Verschillen in ervaren discriminatie en opvattingen over maatschappelijke uitsluiting zijn factoren waarom personen met en zonder migratieachtergrond verschillen in hun ervaren representatie: meer ervaren uitsluiting en discriminatie dempen de ervaren inhoudelijke representatie.

Tabel 2.3 Analyse van ervaren inhoudelijke representatie, personen met en zonder migratie-achtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = zonder)			
Turks	-0,26**	-0,14	-0,14
Marokkaans	-0,22*	-0,13	-0,09
Surinaams	-0,30**	-0,25**	-0,15
Caribisch-Nederlands	-0,24**	-0,16	-0,08
Somalisch	0,36**	0,32**	0,15
Iraans	0,12	0,23**	0,07
leeftijd			
		0	0
vrouw (ref. = man)			
		-0,01	0,05
opleiding (1-4)			
		-0,06*	0,01
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)			
		-0,01	-0,03
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)			
		0,17**	0,12*
religieuze oriëntatie			
		-0,01	-0
ervaren gezondheid			
		-0,10**	-0,07*
psychische gezondheid (MHI-5)			
		0,01**	0,00*
ervaren discriminatie			-0,16**
maatschappelijke uitsluiting			-0,37**

* p < 0,05, ** p < 0,01.

a Op basis van de stelling 'De belangen van mensen zoals ik worden goed vertegenwoordigd in het Nederlandse parlement', 1 = helemaal oneens, 5 = helemaal eens.

Bron: SCP/CBS (SIM' 20)

In onderzoek naar politieke representatie en responsiviteit wordt vaak aandacht besteed aan de mate van *external political efficacy* (zie kader 2.2). Uit de DPES-/DEMES-gegevens blijkt dat *external political efficacy* bij mensen met een migratieachtergrond lager is dan bij personen zonder een migratieachtergrond. Ook nadat rekening is gehouden met verschillen in de sociaal-demografische en sociaal-economische factoren is de mate van *external political efficacy* bij personen met een migratieachtergrond lager dan bij personen zonder migratieachtergrond.

Kader 2.2 Meting van *external political efficacy* in DPES/DEMES

Bij *external political efficacy* gaat het kort gezegd om de mate waarin burgers het idee hebben dat de politiek naar hen luistert en hun wensen serieus neemt. In zekere zin staat het concept tussen direct ervaren representatie en vertrouwen in de politieke instituties, ook al wordt het ook als onderdeel van politiek vertrouwen of de evaluatie van het systeem beschouwd (Spierings en Vermeulen 2023; Van der Meer 2010). *External political efficacy* heeft echter veel meer dan politiek vertrouwen een persoonlijke connotatie omdat het ook verwijst naar 'mensen zoals ik'. Het gaat er bij deze houding om in hoeverre jouw wensen, meningen en ideeën worden gehoord door ministers en Kamerleden en er iets mee wordt gedaan. Je zou kunnen stellen dat *external political efficacy* een abstractere vorm meet van responsiviteit van politici: of politici in het algemeen bezig zijn met 'mensen zoals ik' en hun belangen vertegenwoordigen (Craig et al. 1990). Er zijn in DPES/DEMES drie items gebruikt: 'Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik'; 'De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening'; 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek'. Antwoordmogelijkheden waren: dat is zo; dat is niet zo.

Verklaringen voor verschillen in ervaren representatie binnen de groep met een migratieachtergrond

Tot nu toe is nagegaan of verschillen tussen personen met en zonder migratieachtergrond blijven bestaan als er rekening wordt gehouden met andere factoren. Nu verleggen we het accent naar het verklaren van onderlinge verschillen in ervaren representatie bij personen met een migratieachtergrond.

Van de beschrijvende analyse herkennen we het beeld dat personen met een Somalische en Iraanse achtergrond zich vaker gerepresenteerd voelen door het Nederlandse parlement dan personen met een andere migratieachtergrond. De tweede generatie voelt zich minder inhoudelijk gerepresenteerd, maar dit verschil is niet meer significant als sociaal-economische en sociaal-demografische variabelen worden toegevoegd.

Tabel 2.4 Analyse van ervaren inhoudelijke representatie, personen met een migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = Turks)			
Marokkaans	0,06	0,03	0,06
Surinaams	-0,04	-0,13	-0,05
Caribisch-Nederlands	0,03	-0,03	0,02
Somalisch	0,58**	0,41**	0,26**
Iraans	0,34**	0,31**	0,14
tweede generatie (ref. = eerste gen.)	-0,14*	0,10	-0,02
leeftijd		0	0
vrouw (ref. = man)		0,02	0,07
opleiding (1-4)		-0,11**	-0,04
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,03	0,02
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,24**	0,18**
religieuze oriëntatie		-0,04**	-0,01
ervaren gezondheid		-0,09*	-0,04
psychische gezondheid (MHI-5)		0,01**	0
contacten herkomstgroep			0,09**
contacten zonder migratieachtergrond			-0,05*
identificatie: voelt zich Nederlander			-0,03
identificatie: voelt zich herkomstgroep			-0,03
ervaren discriminatie			-0,19**
maatschappelijke uitsluiting			-0,40**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

a Op basis van de stelling 'De belangen van mensen zoals ik worden goed vertegenwoordigd in het Nederlandse parlement', 1 = helemaal oneens, 5 = helemaal eens.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Uit de analyse blijkt dat theoretisch opgeleiden onder personen met een migratieachtergrond zich minder vertegenwoordigd voelen. Dit is opvallend, want uit onderzoek onder de algemene bevolking blijkt dat met name praktisch opgeleiden zich minder vertegenwoordigd voelen (Dekker en Den Ridder 2021). Ook personen die religieuzer zijn en personen die een minder goede gezondheid hebben, voelen zich minder goed vertegenwoordigd. Het achterliggende mechanisme lijkt bij ervaren discriminatie en uitsluiting te liggen. De relaties bij genoemde variabelen verdwijnen namelijk als we rekening houden met verschillen in ervaren discriminatie en uitsluiting. Juist deze groepen – theoretisch opgeleiden, mensen met een minder gunstige gezondheid en degenen met een sterke religieuze oriëntatie – percipiëren vaker discriminatie en maatschappelijke uitsluiting en ervaren daardoor ook minder representatie. Het gaat, zo is af te lezen aan de coëfficiënten, om sterke samenhangen: wie van mening is dat discriminatie vaak voorkomt en somber is over de maatschappelijke uitsluiting van personen met een migratieachtergrond, voelt zich beduidend minder gerepresenteerd door personen in de Tweede Kamer.

Andere analyses ondersteunen sterke samenhang tussen discriminatie en representatie

De analyse op basis van DEMES naar ervaren representatie (meting via twee items, combinatie van inhoudelijke en descriptieve representatie, zie bijlage A, te raadplegen via www.scp.nl bij dit rapport) wijst eveneens op een sterke samenhang met discriminatie. Daarbij is niet alleen gepercipieerde groepsdiscriminatie van mensen met een migratieachtergrond, maar ook eigen ervaring met dergelijke discriminatie meegenomen. Zij die meer discriminatie ervaren hebben, beoordelen de ervaren representatie en *external political efficacy* veel slechter. Daarnaast zien we dat een sterkere affectieve verbondenheid met de herkomstgroep leidt tot minder ervaren representatie. Bovendien verhoogt een sterkere affectieve verbondenheid met Nederland de mate van *external political efficacy* – in die analyse is verbondenheid met herkomstland niet meegenomen. De bevindingen resoneren met de resultaten van de SIM-analyse over contacten met leden van de herkomstgroep. Hoewel de metingen niet hetzelfde zijn, relateren ze alle aan verbondenheid met de herkomstgroep en wijzen de resultaten in dezelfde richting: een sterkere oriëntatie op de herkomstgroep en een zwakkere oriëntatie op Nederland hangen samen met een minder positief ervaren inhoudelijke representatie.

2.3 Institutioneel vertrouwen

Een tweede hoofdonderwerp van dit onderzoek zijn de verschillen in institutioneel vertrouwen. Net als hiervoor laten we eerst een aantal beschrijvende bevindingen zien, gevolgd door analyses die inzicht moeten geven in de factoren die samenhangen met institutioneel vertrouwen.

In de SIM is het institutionele vertrouwen in kaart gebracht door mensen te vragen in hoeverre zij vertrouwen hebben in de Nederlandse regering, de politie en in rechters. Voor de multivariate analyse is gebruikgemaakt van een latente variabele die de metingen van vertrouwen in de Nederlandse regering, politie en rechters samenneemt (zie bijlage A, te raadplegen via www.scp.nl bij dit rapport).

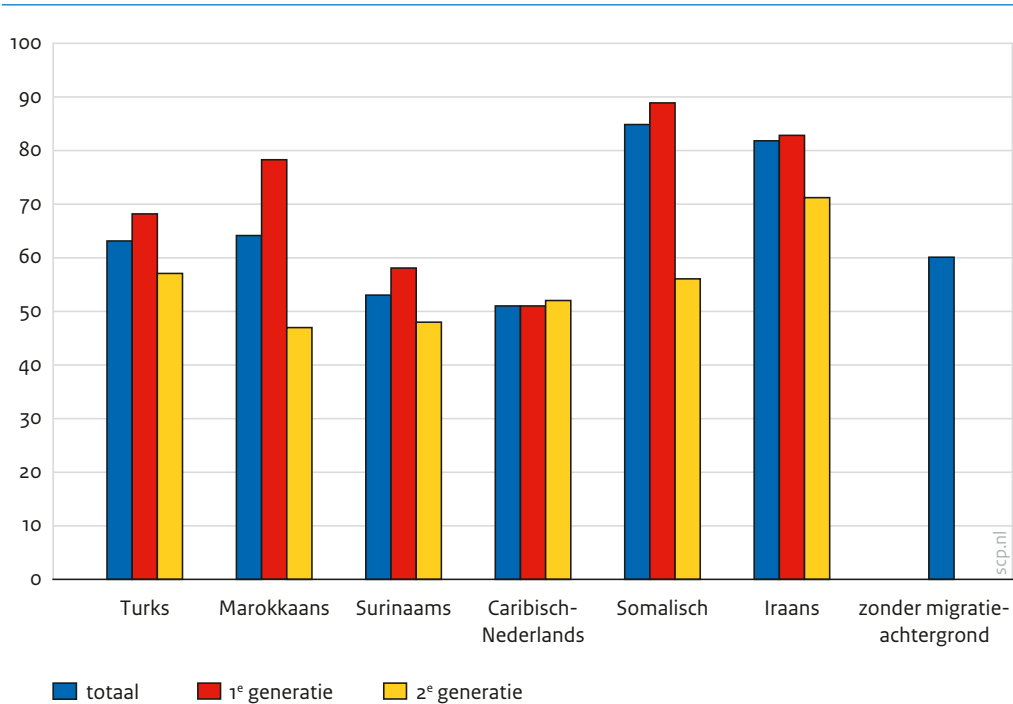
2.3.1 Vertrouwen in de regering

Uit figuur 2.3 blijkt dat 60% van de personen zonder migratieachtergrond (heel) veel vertrouwen heeft in de Nederlandse regering. Dit aandeel ligt bij personen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond in dezelfde orde van grootte. Surinaamse en Caribische Nederlanders hebben het minst vaak (veel) vertrouwen in de Nederlandse regering. Uit onderzoek onder de algemene bevolking weten we dat politiek vertrouwen behoorlijke schommelingen over de tijd laat zien (Den Ridder et al. 2023). Helaas beschikken we voor de hier onderzochte groepen niet over een vergelijking in de tijd. De SIM-meting is uitgevoerd in 2020, in een periode dat de gebeurtenissen rondom *Black Lives Matter* volop in de belangstelling stonden. Het is denkbaar dat deze van invloed zijn geweest op de vertrouwenscijfers van met name personen met een Surinaamse en Caribische achtergrond.

We zagen eerder dat veel Iraanse en Somalische Nederlanders zich door het parlement vertegenwoordigd voelen. Bij deze twee vluchtelingengroepen is ook sprake van hoge vertrouwenscijfers: ruim 80% van de Iraanse en Somalische Nederlanders blijkt (heel) veel vertrouwen te hebben in de Nederlandse regering. Surveyonderzoek onder Syrische statushouders, ook een groep met een vluchtverleden, wijst eveneens op hoge vertrouwenscijfers: 96% van de Syrische statushouders heeft (heel) veel vertrouwen in de Nederlandse regering (Maliapaard en Noyon 2020). Bij vluchtelingengroepen speelt een rol dat zij de Nederlandse overheid vergelijken met die in het land van herkomst. Vanwege het onderdrukkende en autocratische karakter daarvan valt die vergelijking in het voordeel uit van de Nederlandse overheid (Dagevos 2020; Noyon et al. 2020). Ook het feit dat men in Nederland in veiligheid kan leven draagt bij aan de appreciatie van de Nederlandse overheid. Dat leden van migrantengroepen een vergelijking maken met de politieke situatie in het land van herkomst wordt wel aangeduid met de referentiepunthypothese (Röder en Mühlau 2012).

Over het geheel genomen liggen de vertrouwenscijfers bij de tweede generatie lager dan bij de eerste. Dat zien we vooral bij de Marokkaanse en Somalische Nederlanders.

Figuur 2.3 Aandeel dat aangeeft (heel) veel vertrouwen in de Nederlandse regering te hebben, naar herkomstgroep en generatie, 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

De cijfers in figuur 2.3 geven specifieke informatie over vertrouwen in de regering en het beperkte verschil tussen personen met en zonder een migratieachtergrond valt op (gemiddeld en ook voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders specifiek). We moeten echter voorzichtig zijn met deze cijfers direct te vertalen naar een breder politiek vertrouwen. In DPES/DEMES is vertrouwen in drie politieke actoren opgenomen: regering, Tweede Kamer en politieke partijen. Deze laten wel een consistent lager verschil zien bij personen met een migratieachtergrond.

2.3.2 Vertrouwen in de politie

Ook in het vertrouwen in de politie onderscheiden personen met een Iraanse en Somalische achtergrond zich van personen van de vier grote, meer gevestigde migrantengroepen. De vertrouwenscijfers voor de politie liggen bij de vluchtelingengroepen op hetzelfde, hoge niveau als bij personen zonder migratieachtergrond (rond de 80%). Onderzoek onder Syrische statushouders wijst op nog hogere vertrouwenscijfers in de politie (93% heeft (heel) veel vertrouwen in de politie, zie Maliepaard en Noyon 2020). Dit is duidelijk anders bij de vier grote migrantengroepen, waar het aandeel met (veel) vertrouwen in de Nederlandse politie lager ligt. Dit is waarschijnlijk niet los te zien van (de discussie rond) etnisch profileren bij de politie. Ook DPES-/DEMES-gegevens wijzen op weinig vertrouwen in de politie bij deze groepen, zeker in vergelijking met personen zonder migratieachtergrond (Hendriks en Lubbers 2021).

Net als bij vertrouwen in de regering liggen de vertrouwenscijfers voor de politie het laagst bij de tweede generatie, en het laagste bij Marokkaanse Nederlanders (51% (heel) veel vertrouwen). Ook onder de tweede generatie Surinaamse Nederlanders geniet de politie weinig vertrouwen (56% (heel) veel vertrouwen).

Tabel 2.5 Aandeel dat aangeeft (heel) veel vertrouwen te hebben in de Nederlandse politie, naar herkomstgroep en generatie, 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Caribisch Nederlands	Somalisch	Iraans	zonder migratie-achtergrond
totaal	67	65	60	61	79	81	81
eerste generatie	71	77	64	62	82	82	
tweede generatie	64	51	56	60	62	80	

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

2.3.3 Vertrouwen in rechters

In vergelijking met het vertrouwen in de regering, is het vertrouwen in rechters bij alle groepen het hoogst. Bij vijf van de zeven groepen ligt dit (ruim) boven de 75%. Opnieuw onderscheiden Somalische en Iraanse Nederlanders zich door hun hoge vertrouwenscijfers. Dit is ook het geval bij personen met een Syrische achtergrond: 95% heeft (heel) veel vertrouwen in Nederlandse rechters (Maliepaard en Noyon 2020). De Caribische Nederlanders vallen op door het lagere aandeel personen dat vertrouwen heeft in Nederlandse rechters (65%).

Bij de Turkse en Marokkaanse groep zien we opnieuw verschillen tussen de eerste en tweede generatie, maar de verschillen zijn minder groot dan bij de vertrouwenscijfers over de regering en politie. De Nederlandse rechterlijke macht geniet bij brede lagen van de bevolking veel vertrouwen.

Tabel 2.6 Aandeel dat aangeeft (heel) veel vertrouwen in Nederlandse rechters te hebben, naar herkomstgroep en generatie, 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Caribisch Nederlands	Somalisch	Iraans	zonder migratie-achtergrond
totaal	76	83	73	65	87	89	80
eerste generatie	82	87	73	64	87	89	
tweede generatie	70	78	73	69	88	88	

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

2.3.4 Institutioneel vertrouwen van Turkse en Marokkaanse Nederlanders op hetzelfde niveau als bij personen zonder migratieachtergrond

Uit de analyse op basis van de vertrouwensvragen over de drie instituties (latente variabele op basis van vertrouwensgegevens over regering, politie, rechters) blijkt dat het vertrouwen van personen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond niet significant verschilt van dat van personen zonder migratie-achtergrond (Mnul-model). Voor Turkse Nederlanders blijft dit zo, als rekening wordt gehouden met de in het model opgenomen factoren. Opmerkelijk is dat het vertrouwen van Marokkaanse Nederlanders significant hoger ligt ten opzichte van personen zonder migratieachtergrond nadat rekening is gehouden met verschillen in percepties van discriminatie en maatschappelijke uitsluiting.

Dat Surinaamse en Caribische Nederlanders minder vertrouwen in Nederlandse instituties hebben, is slechts voor een beperkt deel te verklaren door sociaal-economische en sociaal-demografische factoren. Het verschil wordt vooral verklaard door sterkere percepties van discriminatie en uitsluiting die onder deze groepen het politiek vertrouwen drukken.

Iraanse en Somalische Nederlanders hebben juist meer vertrouwen in Nederlandse instituties dan personen zonder migratieachtergrond, ook als we corrigeren voor de in de analyse opgenomen factoren.

Personen die meer discriminatie ervaren en somber zijn gestemd over maatschappelijke uitsluiting hebben dus een lager vertrouwen in instituties, en dat verklaart voor een groot deel de initieel gevonden verschillen.

Tabel 2.7 Analyse van institutioneel vertrouwen (hoge score = veel vertrouwen), personen met en zonder migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = zonder)			
Turks	-0,06	0,01	0,07
Marokkaans	0,03	0,08	0,13**
Surinaams	-0,17**	-0,14**	-0,01
Caribisch-Nederlands	-0,19**	-0,14**	-0,03
Somalisch	0,29**	0,29**	0,26**
Iraans	0,21**	0,27**	0,21**
leeftijd		0,00**	0,00*
vrouw (ref. = man)		0,01	0,02
opleiding (1-4)		-0,01	0,02
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,04	0,02
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,07**	0,03
religieuze oriëntatie		0	0
ervaren gezondheid		-0,06**	-0,04**
psychische gezondheid (MHI-5)		0,00**	0
ervaren discriminatie			-0,06**
maatschappelijke uitsluiting			-0,27**

* p < 0,05, **p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Inzicht in vertrouwen in een breed pallet aan instituties en in het verkiezingsproces

Met de DPES-/DEMES-gegevens kan een vergelijking worden gemaakt tussen het institutioneel vertrouwen in een breder pallet aan instituties. Hierbij is de vergelijking gericht op personen zonder migratieachtergrond en op de bredere groep personen met een Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse migratieachtergrond als geheel. Net als bij de beschrijvende resultaten werd benoemd, vinden we in DPES/DEMES een klein verschil in institutioneel vertrouwen. Eveneens bieden socio-economische factoren niet de verklaring voor de verschillen. Opvattingen over discriminatie en uitsluiting, zoals in SIM, konden niet opgenomen worden, maar het daaraan gelieerde *external efficacy* wel. Dan blijkt dat het lagere institutioneel vertrouwen zo goed als geheel hierdoor valt te verklaren: het systeem wordt als niet-responsief ervaren en dat bepaalt het institutioneel vertrouwen.

Daarnaast bevat DPES/DEMES ook specifieke vragen over vertrouwen in het proces van de verkiezingen, of die eerlijk en betrouwbaar verlopen. Daarvoor volgt het verschil in vertrouwen hetzelfde patroon als hiervoor beschreven, maar zijn de verschillen tussen personen met en zonder migratieachtergrond groter en is de verklaringskracht van *external efficacy* aanwezig, maar beperkter. In absolute termen is het vertrouwen in het verkiezingsproces beduidend hoger dan in de actoren (regering, partijen, Tweede Kamer), zowel onder personen met en zonder migratieachtergrond.

Uit de SIM- en DPES-/DEMES-analyses zien we een verband met respectievelijk ervaren uitsluiting en *external political efficacy* op institutioneel vertrouwen en vertrouwen in het verkiezingsproces. *External political efficacy* verwijst vooral naar de geringe responsiviteit van de politiek voor de wensen van mensen zoals zichzelf. Bij ervaren uitsluiting in de SIM gaat het vooral over dat leden van bepaalde groepen geen gelijke kansen hebben. Beide vormen van ervaren uitsluiting – niet mee mogen doen en niet meetellen – blijken opvattingen over het institutionele vertrouwen sterk te beïnvloeden.

Gepercipieerde discriminatie en opvattingen over maatschappelijke uitsluiting zijn gerelateerd aan vertrouwen

Dat ervaren discriminatie en opvattingen over maatschappelijke uitsluiting belangrijke factoren zijn, blijkt ook uit de analyse waarin alleen de personen met een migratieachtergrond zijn opgenomen: onder personen met een migratieachtergrond hebben zij die meer uitsluiting waarnemen ook minder institutioneel vertrouwen. Ook blijkt er sprake van een significant verband met zich Nederlander voelen: naarmate men zich meer Nederlander voelt, is sprake van een hoger institutioneel vertrouwen. Beide verbanden worden ook in de DEMES-steekproef gevonden. Wel speelt daarin de verbondenheid met Nederland een sterkere rol dan de gepercipieerde discriminatie.

Deze bevindingen zijn in lijn met eerder onderzoek van De Vroome et al. (2013) onder ruim 1800 personen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond. Zij vinden een sterke samenhang met de identificatie met het herkomstland, ervaren discriminatie en vertrouwen in Nederlandse politieke instituties (zie ook Spierings en Vermeulen 2023). Aanvullend laten de DEMES-analyses een sterke samenhang zien tussen *external political efficacy* en institutioneel vertrouwen: wie van mening is dat de politiek zich weinig gelegen laat liggen aan personen zoals jij, heeft weinig vertrouwen in de politieke instituties. Dit kan deels de link tussen uitsluiting en verbondenheid aan de ene kant en institutioneel vertrouwen aan de andere kant verklaren. Dit is niet verrassend omdat *external political efficacy* tot op zekere hoogte een impliciete vorm van uitsluiting meet: de opvatting dat jij en personen zoals jij feitelijk niet meetellen.

Daarnaast zien we dat de tweede generatie minder institutioneel vertrouwen heeft dan de eerste, ook als rekening wordt gehouden met verschillen in kenmerken en nadat in model 2 ervaren discriminatie en maatschappelijke uitsluiting zijn opgenomen. Dit is een resultaat dat we niet terugzien in de DEMES-data.

Surinaamse en Caribische Nederlanders hebben, zo blijkt uit de multivariate analyse, minder institutioneel vertrouwen in vergelijking met de andere migrantengroepen. Somalische en Iraanse Nederlanders hebben juist meer vertrouwen, al valt het verschil bij de Iraanse Nederlanders in het laatste model weg. Een belangrijke constatering is dat opleiding onder leden van deze migrantengroepen niet het verschil tussen groepen verklaart. Dat kan te maken hebben met een combinatie van twee effecten: een hoger

vertrouwen onder theoretisch opgeleiden doordat ze meer grip op de instituties hebben, wat in zijn algemeenheid voor burgers in democratieën in West-Europa gevonden wordt, in combinatie met het ‘paradoxeffect’, waarbij juist theoretisch opgeleide personen met een migratieachtergrond meer uitsluiting waarnemen. Als deze twee effecten in vergelijkbare mate aanwezig zijn, heffen ze elkaar op.

De additionele analyses op vertrouwen in het proces van de verkiezingen (DEMES) laten zeer vergelijkbare patronen zien zoals die besproken voor institutioneel vertrouwen hiervoor. Enkel de invloed van discriminatie is wat zwakker, waardoor deze niet (marginaal) significant meer is.

Tabel 2.8 Analyse van institutioneel vertrouwen (hoge score = veel vertrouwen), personen met een migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = Turks)			
Marokkaans	0,08	0,07	0,05
Surinaams	-0,12**	-0,15**	-0,10**
Caribisch-Nederlands	-0,14**	-0,17**	-0,13**
Somalisch	0,27**	0,22**	0,13**
Iraans	0,19**	0,18**	0,08
tweede generatie (ref. = eerste gen.)	-0,19**	-0,17**	-0,12**
leeftijd		0	0
vrouw (ref. = man)		0,03	0,03
opleiding (1-4)		-0,02	0,01
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,04	-0,01
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,08**	0,02
religieuze oriëntatie		-0,01	0
ervaren gezondheid		-0,05**	-0,02
psychische gezondheid (MHI-5)		0,00**	0
contacten herkomstgroep			0,01
contacten zonder migratieachtergrond			-0,01
identificatie: voelt zich Nederlander			-0,03*
identificatie: voelt zich herkomstgroep			0,01
ervaren discriminatie			-0,08**
maatschappelijke uitsluiting			-0,27**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

2.4 Politieke participatie: stemmen en andere vormen van politieke participatie

Na de bevindingen over representatie en institutioneel vertrouwen presenteren we in deze paragraaf de uitkomsten over politieke participatie. Wat betreft politieke participatie maken we het gangbare onderscheid tussen electorale participatie (stemgedrag) en niet-electorale participatie. Die laatste categorie laat zich onderscheiden in conventionele activiteiten (die zich direct richten op politici en politieke partijen) en onconventionele activiteiten (veelal buitenparlementair). Met betrekking tot het meten van stemgedrag via surveys merken we op voorhand op dat in surveyonderzoek zowel retrospectieve electorale participatie als stemintentie meestal aan de hoge kant uitkomen ten opzichte van de feitelijke opkomst. Een ander voorbehoud is dat in de SIM geen selectie is gemaakt van kiesgerechtigden (wat in DPES-/DEMES-onderzoeken wel het geval is). Respondenten in de SIM konden aangeven dat zij niet mochten stemmen, maar onduidelijk is in hoeverre degenen die niet-kiesgerechtigd waren altijd voor deze categorie hebben gekozen, of dat men in de beantwoording aangaf dat men niet heeft gestemd.

Wederom starten we met de beschrijvende bevindingen (tabel 2.9). Hier zien we dat in vergelijking met personen zonder migratieachtergrond personen met een migratieachtergrond minder vaak hebben gestemd en minder vaak geneigd zijn om te gaan stemmen. DPES/DEMES, op basis van personen die stemgerechtigd zijn, toont hetzelfde: als het gaat om de deelname van personen aan de Tweede Kamerverkiezingen van 2021, dan blijkt dat personen zonder migratieachtergrond vaker naar de stembus zijn geweest dan personen met een Afrikaanse, Aziatische of Latijn-Amerikaanse migratieachtergrond.

De andere vormen van politieke participatie komen veel minder vaak voor dan stemmen. Voor de twee in SIM uitgevraagde vormen van conventionele politieke participatie (contact zoeken met politicus/politieke partij; bezoek politieke bijeenkomst) zien we over het geheel genomen geen duidelijke verschillen tussen groepen. De DPES-/DEMES-bevindingen tonen geen verschillen met betrekking tot de mate waarin men de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 heeft gevolgd of contact heeft gezocht met politici in de afgelopen vijf jaar.

Kijken we naar de (hoofdzakelijk) onconventionele activiteiten, dan zien we allereerst dat van de onderscheiden vormen van politieke participatie het meedoen aan een politieke discussie of actie via internet het vaakst voorkomt. De zogenoemde niet-electorale participatie verschilt niet noemenswaardig tussen personen met en zonder migratieachtergrond. In DPES/DEMES zijn personen met een Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse migratieachtergrond wat vaker actief dan personen zonder migratieachtergrond in verschillende onconventionele (protest)acties (fysiek of online).

We beschikken ook over informatie over het lidmaatschap van non-gouvernementele organisaties (ngo's), zoals milieu-, mensenrechten-, vredes- of ontwikkelingsorganisaties. Hierbij zien we dat personen zonder migratieachtergrond wat vaker lid zijn van een ngo dan personen met een Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse migratieachtergrond.

Kortom, personen met een migratieachtergrond stemmen minder en lijken minder actief in ngo's. Als het gaat om de conventionele participatie is de participatie over het geheel laag en zien we geen duidelijke verschillen. In de onconventionele buitenparlementaire activiteiten lijken personen met een migratieachtergrond eerder wat vaker te participeren dan personen zonder een migratieachtergrond.

Tabel 2.9 Vormen van politieke participatie, naar herkomstgroep, geslacht en generatie, 15 jaar en ouder, 2020 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Caribisch Nederlands	Somalisch	Iraans	zonder migratie-achtergrond
gestemd voor de Tweede Kamer-verkiezing	69	71	68	61	53	60	89
stemintentie voor Tweede Kamer-verkiezing (ja)	72	72	68	69	68	71	87
contact opgenomen met politieke partij/politicus	8	7	4	5	6	5	5
bezoekt politieke inspraak-, hoorzitting- of discussie-bijeenkomst	9	9	4	6	8	7	5
meegedaan aan protestactie, demonstratie	6	8	8	8	6	9	6
meegedaan aan politieke discussie of actie via internet, e-mail	15	20	14	21	14	16	15

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Als we politieke participatie uitsplitsen naar geslacht en generatie (niet in de tabel), zien we wat betreft het gaan stemmen en de intentie daartoe geen duidelijk patroon: bij sommige groepen participeren mannen vaker dan vrouwen, bij andere is dat weer precies andersom. Eenzelfde gemixt beeld zien we bij het onderscheid naar generatie. Duidelijkere verschillen zijn waarneembaar als het gaat om deelname aan politieke discussies en acties via internet, alsook politieke protestacties en demonstraties. Leden van de tweede generatie doen hier vaker aan mee dan leden van de eerste generatie. Als het gaat om contact opnemen met een politicus of het bezoeken van politieke bijeenkomsten zijn de verschillen tussen de eerste en tweede generatie beperkt: die liggen bij beide generaties op een vergelijkbaar laag niveau.

Een eerste voorzichtige conclusie is dat het sterker ervaren gebrek aan representatie en geringer vertrouwen bij de tweede generatie zich niet zonder meer vertalen in een geringere mate van niet-electorale politieke participatie. Het is denkbaar dat in elk geval een deel van de tweede generatie zich juist tegen deze achtergrond politiek manifesteert (Kranendonk en Vermeulen 2019; Vermeulen et al. 2020).

2.4.1 Lagere electorale participatie bij (de meeste) groepen met een migratieachtergrond

Het blijkt dat het feitelijk gaan stemmen en de intentie om te gaan stemmen een goede latente variabele vormen (zie bijlage A, te raadplegen via www.scp.nl bij dit rapport). Deze bestaat uit twee items: 'Heeft u gestemd bij de vorige verkiezingen voor de Tweede Kamer?' en 'Als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen?' Deze latente variabele, die we electorale participatie noemen, is multivariaat geanalyseerd.

Het eerste model wijst uit dat de electorale participatie van personen met een migratieachtergrond lager ligt dan bij personen zonder migratieachtergrond. Als we rekening houden met verschillen in andere factoren (model M1 en M2), dan verschillen de Turkse en Marokkaanse Nederlanders niet meer van personen zonder migratieachtergrond; bij de andere migrantengroepen is nog wel sprake van een lagere electorale participatie. Zoals eerder toegelicht zijn in de SIM ook personen ondervraagd die niet-stemgerechtigd zijn (vanwege leeftijd, nationaliteit of verblijfsduur). Mogelijk hebben zij aangegeven niet gestemd te hebben in plaats van niet-stemgerechtigd te zijn. Voor de groep Iraanse en Somalische Nederlanders kan dit ook een deel van de verklaring zijn. Bij de Surinaamse en Caribische Nederlanders is het aandeel niet-stemgerechtigden betrekkelijk klein en lijkt dit geen verklaring te vormen voor hun lagere electorale participatie.

Anders dan bij de analyses naar ervaren representatie en institutioneel vertrouwen zien we hier geen sterke relatie met ervaren discriminatie of maatschappelijke uitsluiting. Verder zien we in de analyses dat mensen sterker op de stembus georiënteerd zijn naarmate ze ouder zijn en een meer theoretische opleiding hebben gevolgd. Ook psychische gezondheid doet ertoe.

Tabel 2.10 Analyse van electorale participatie (lage score = lage participatie), personen met en zonder migratieachtergrond, exclusief personen die aangeven dat ze niet mogen stemmen, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = zonder)			
Turks	-0,25**	-0,05	-0,05
Marokkaans	-0,22**	-0,04	-0,04
Surinaams	-0,31**	-0,24**	-0,25**
Caribisch-Nederlands	-0,32**	-0,24**	-0,24**
Somalisch	-0,44**	-0,18*	-0,18*
Iraans	-0,36**	-0,30**	-0,30**
leeftijd		0,01**	0,01**
vrouw (ref. = man)		0,05	0,05
opleiding (1-4)		0,14**	0,14**
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		-0,01	-0,01
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		-0,03	-0,03
religieuze oriëntatie		0,002	0,003
ervaren gezondheid		-0,02	-0,02
psychische gezondheid (MHI-5)		0,003**	0,003**
ervaren discriminatie			-0,03
maatschappelijke uitsluiting			-0,06*

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

De analyses op een bredere (stemgerechtigde) groep in DPES/DEMES wijzen uit dat personen met een migratieachtergrond minder vaak hebben gestemd voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 dan personen zonder migratieachtergrond. Na controle voor sociaal-demografische en sociaal-economische factoren verschilt het gaan stemmen in DPES/DEMES nog steeds. Het zijn bevindingen die ook in ander onderzoek worden gevonden, zoals in Spierings en Vermeulen (2023).

2.4.2 Geen verschillen tussen personen met en zonder migratieachtergrond in niet-electorale participatie

Personen met een migratieachtergrond gaan weliswaar minder stemmen, maar dergelijke verschillen zijn er niet als het gaat om niet-electorale participatie (meting via latente variabele, zie kader 2.3). Eerder is het tegendeel het geval. Marokkaanse en Somalische Nederlanders zijn juist vaker actief, ook na controle van de in het model opgenomen factoren.

Kader 2.3 Meting van niet-electorale politieke participatie in de SIM

Er wordt gemeten via een latente variabele die bestaat uit vier items: 'Afgelopen twee jaar gebruikgemaakt van de mogelijkheden om politiek iets aan de orde te stellen' (ja/nee) via: (a) contact opnemen politieke partij/politicus; (b) bezoek inspraakbijeenkomst, hoorzitting of discussiebijeenkomst; (c) meedoen aan protestactie, protestmars of demonstratie; (d) meegedaan aan politieke discussie of acties via internet, e-mail, sms, WhatsApp, Facebook of andere sociale media.

Theoretisch opgeleiden zijn vaker politiek actief. Ook is er in SIM sprake van een relatie met ervaren discriminatie: degenen die dit vaker ervaren, zijn vaker actief.

Tabel 2.11 Analyse van niet-electorale participatie (lage score = weinig participatie), personen met en zonder migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2
migratieachtergrond (ref. = zonder)			
Turks	0,11	0,20	0,19
Marokkaans	0,23*	0,35**	0,33**
Surinaams	0,00	0,06	0,05
Caribisch-Nederlands	0,15	0,16	0,15
Somalisch	-0,02	0,29*	0,28*
Iraans	0,09	-0,07	-0,06
leeftijd		0,00	0,00
vrouw (ref. = man)		-0,09	-0,09
opleiding (1-4)		0,25**	0,24**
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,01	0,00
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		-0,11	-0,11
religieuze oriëntatie		-0,02	-0,02
ervaren gezondheid		0,04	0,04
psychische gezondheid (MHI-5)		-0,01**	-0,01**
ervaren discriminatie			0,18**
maatschappelijke uitsluiting			-0,01

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

De uitkomsten van de DPES-/DEMES-analyses sluiten hierop aan: als het gaat om de niet-electorale participatie verschillen personen met en zonder migratieachtergrond niet van elkaar na controle van de in het model opgenomen kenmerken. De belangrijkste verschillen lijken zich te concentreren bij electorale participatie.

2.4.3 Achtergronden van electorale en niet-electorale participatie van personen met migratieachtergrond

Hierna presenteren we de bevindingen van de analyses van electorale en niet-electorale participatie van personen met een migratieachtergrond. Daarbij onderzochten we ook het verband met institutioneel vertrouwen.³

Electoral participatie: sterke samenhang met institutioneel vertrouwen

Electoral participatie blijkt te verschillen tussen generaties: de tweede generatie is sterker gericht op de stembus dan de eerste (tabel 2.12). Daarnaast blijkt een hogere leeftijd bij te dragen aan stembusgang en spelen sociaal-economische factoren een rol: werkenden en theoretisch opgeleiden zijn sterker op de stembus georiënteerd. Dit geldt ook voor personen met een goede psychische gezondheid. Stemmen hangt daarnaast ook duidelijk samen met sociaal-culturele verschillen: degenen die zich sterker Nederlander voelen en contacten hebben met personen zonder een migratieachtergrond laten een hogere electorale participatie zien. Gevoelens van ervaren discriminatie en uitsluiting spelen geen rol. Wel is er een sterk verband met institutioneel vertrouwen. Degenen bij wie dit laag is, zijn minder op de stembus gericht.⁴

Niet-electorale participatie

Net als bij electorale participatie zien we dat de tweede generatie, theoretisch opgeleiden en personen met een gunstige psychische gezondheid vaker politiek actief zijn (tabel 2.13). Anders dan bij electorale participatie lijkt ervaren discriminatie hier wel een trigger te zijn voor niet-electorale politieke participatie. Ook degenen die zich minder Nederlander voelen hebben een hogere niet-electorale participatie. Institutioneel vertrouwen laat echter geen duidelijke samenhang zien. Het interactie-effect tussen institutioneel vertrouwen en ervaren discriminatie is niet significant (model met interactie-effect niet in de tabel).

De resultaten verschillen duidelijk met die van de analyse van electorale participatie, die onder andere aantoonde dat een lager institutioneel vertrouwen de gerichtheid op de stembus vermindert, maar dat ervaren discriminatie er niet toe doet.

3 Het is niet mogelijk om in de SIM de relatie tussen ervaren representatie en institutioneel vertrouwen te onderzoeken. Deze onderwerpen zijn in de SIM aan een verschillende groep respondenten voorgelegd (*split half*).

4 Ook is gekeken of discriminatie een differentieel effect heeft: dat het als middel om verbetering te bewerkstelligen leidt tot participatie, mits mensen vertrouwen hebben in de instituties, maar hen juist hiervan afkeert als het vertrouwen ontbreekt. Voor dit interactie-effect is geen statistisch significant bewijs gevonden. We laten dit model in de tabel buiten beschouwing. De uitkomsten van het model met interactie-effect zijn opvraagbaar bij de auteurs van dit hoofdstuk.

Tabel 2.12 Analyse van electorale participatie (lage score = lage participatie), personen met migratie-achtergrond, exclusief personen die aangeven dat ze niet mogen stemmen, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2	M3	M4
migratieachtergrond (ref. = Turks)					
Marokkaans	0,00	0,03	0,03	0,03	0,03
Surinaams	-0,04	-0,09*	-0,09*	-0,10*	-0,10*
Caribisch-Nederlands	-0,05	-0,05	-0,05	-0,05	-0,05
Somalisch	-0,11	0,01	0,01	0,02	0,02
Iraans	-0,06	-0,05	-0,05	-0,04	-0,04
tweede generatie (ref. = eerste gen.)	-0,03	0,16**	0,16**	0,16**	0,16**
leeftijd					
		0,01**	0,01**	0,01**	0,01**
vrouw (ref. = man)					
		0,05*	0,06**	0,06**	0,05*
opleiding (1-4)					
		0,10**	0,09**	0,10**	0,09**
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)					
		-0,16**	-0,16**	-0,16**	-0,15**
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)					
		-0,15**	-0,15**	-0,15**	-0,15**
religieuze oriëntatie					
		0,00	0,01	0,01	0,01
ervaren gezondheid					
		-0,02	-0,01	-0,01	-0,01
psychische gezondheid (MHI-5)					
		0,03**	0,02**	0,02**	0,02*
contacten herkomstgroep					
			0,01	0,01	0,01
contacten zonder migratie-achtergrond					
			-0,04**	-0,04**	-0,04**
identificatie: voelt zich Nederlander					
			-0,08**	-0,07**	-0,07**
identificatie: voelt zich herkomstgroep					
			0,03**	0,03*	0,03*
ervaren discriminatie					
				0,00	0,04
maatschappelijke uitsluiting					
				-0,03	0,05
institutioneel vertrouwen					
					0,35**

* p < 0,05, ** p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Tabel 2.13 Analyse van niet-electorale participatie (lage score = lage participatie), personen met migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)

	M0	M1	M2	M3	M4
migratieachtergrond (ref. = Turks)					
Marokkaans	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11
Surinaams	-0,10	-0,12	-0,12	-0,12	-0,12
Caribisch-Nederlands	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06
Somalisch	-0,04	0,00	0,00	0,00	0,00
Iraans	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09
tweede generatie (ref. = eerste gen.)	0,28**	0,29**	0,29**	0,28**	0,28**
leeftijd					
		0,00	0,00	0,00	0,00
vrouw (ref. = man)		-0,12*	-0,12*	-0,10	-0,10
opleiding (1-4)		0,22**	0,22**	0,19**	0,19**
werkloze beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		0,01	0,01	0,01	0,01
niet-beroepsbevolking (ref. = werkzame bb)		-0,20**	-0,21**	-0,20**	-0,20**
religieuze oriëntatie		-0,02	-0,02	-0,02	-0,02
ervaren gezondheid		-0,01	0,00	-0,01	-0,01
psychische gezondheid (MHI-5)		-0,07**	-0,08**	-0,06**	-0,06**
contacten herkomstgroep			-0,06*	-0,05	-0,05
contacten zonder migratie-achtergrond			-0,04	-0,05	-0,05
identificatie: voelt zich Nederlander			-0,09**	-0,12**	-0,12**
identificatie: voelt zich herkomstgroep			0,02	0,04	0,04
ervaren discriminatie					
				0,24**	0,24**
maatschappelijke uitsluiting					
				-0,02	-0,03
institutioneel vertrouwen					
					-0,01

* p < 0,05, ** p < 0,01.

Bron: SCP/CBS (SIM'20)

Uitkomsten DEMES/DPES

Uit de DEMES-/DPES-analyses blijkt ook dat vertrouwen in de instituties positief samenhangt met participatie in verkiezingen (stemmen en campagnes volgen), maar juist negatief met buitenparlementaire protestactiviteiten. De rol van ervaren discriminatie is betrekkelijk beperkt, zeker in vergelijking met de bevindingen van de analyses naar de achtergronden van ervaren representatie. Ook in de SIM-analyse zien we geen samenhang tussen ervaren discriminatie en het stemgedrag. Over het geheel genomen lijkt het er dus niet op dat gevoelens van uitsluiting tot een geringe electorale participatie leiden. Hier lijkt de mate van institutioneel vertrouwen vooral van belang te zijn (wat voor een deel wordt beïnvloed door ervaren discriminatie).

De bevindingen voor niet-electorale participatie wijzen in SIM en DEMES/DPES niet helemaal in dezelfde richting. Zoals al toegelicht tonen de DEMES-/DPES-analyses een negatieve samenhang tussen vertrouwen en protestactiviteiten. In de SIM is de relatie tussen institutioneel vertrouwen en niet-electorale participatie niet significant. Ervaren discriminatie is in DEMES/DPES niet significant, terwijl in de SIM de relatie met niet-electorale participatie wel significant is. Waarom deze uitkomsten uiteenlopen is moeilijk te zeggen.

2.5 Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk hebben we via kwantitatief onderzoeksmateriaal zicht willen krijgen op de vraag in hoeverre personen met en zonder migratieachtergrond van elkaar verschillen in ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie en op de factoren die hierop van invloed zijn. Hier presenteren we de belangrijkste bevindingen van dit hoofdstuk.

Gevestigde groepen somberder over ervaren representatie en vertrouwen dan vluchtelingengroepen

In hoofdstuk 1 hebben we gewezen op de mogelijkheid dat groepen van elkaar verschillen vanwege verschillende uitsluitingsgronden, die betrekking kunnen hebben op religie en herkomst (Turkse en Marokkaanse groep), huidskleur, postkoloniale achtergrond (Surinaamse en Caribische groep) en vluchtelingenachtergrond. De onderscheiden categorieën blijken bij verschillende onderwerpen inderdaad van elkaar te verschillen. Leden van vluchtelingengroepen zijn naar verhouding positief gestemd over de mate waarin zij zich gerepresenteerd voelen en velen hebben een hoog vertrouwen in de politiek. Surinaamse en Caribische Nederlanders zitten vaker aan de andere kant van het spectrum. Bij vluchtelingen speelt de zogenoemde referentiepuntlogica een rol: zij vergelijken het politieke systeem in Nederland met dat van het herkomstland.

Ongunstiger oordeel tweede generatie over representatie en vertrouwen

Leden van de tweede generatie oordelen ongunstiger over ervaren representatie en institutioneel vertrouwen dan leden van de eerste. Afgaande op de analyses blijken ervaren discriminatie en opvattingen over maatschappelijke uitsluiting belangrijke achterliggende mechanismen te zijn. De tweede generatie ervaart vaker dan de eerste discriminatie en is negatiever gestemd over de mogelijkheden van maatschappelijke insluiting van personen met een migratieachtergrond. In de literatuur wordt dit wel geduid als de integratieparadox (Van Doorn et al. 2013; Geurts 2022). Deze opvattingen rondom sociale uitsluiting zijn bepalend voor het gevoel gerepresenteerd te worden door de politiek en het vertrouwen daarin.

Ervaren discriminatie en uitsluiting zijn belangrijke achterliggende factoren van ervaren representatie

Verschillen tussen personen met en zonder een migratieachtergrond op het vlak van descriptieve en inhoudelijke representatie en *external political efficacy* hangen voor een deel samen met sociaal-economische en sociaal-demografische factoren. Daarnaast blijken opvattingen over discriminatie en maatschappelijke uitsluiting van personen met een migratieachtergrond belangrijke achterliggende factoren te zijn voor ervaren representatie. Wie van mening zijn dat personen met een migratieachtergrond vaak te maken hebben met discriminatie, dat hun rechten niet worden gerespecteerd en ze geen gelijke kansen hebben, vinden vaak dat zij niet door de politiek worden gepresenteerd. Naast de opvattingen over groepen, heeft het gevoel niet gerepresenteerd te worden ook een meer individuele kant: de politiek heeft weinig interesse in de opvattingen en belangen van 'mensen zoals ik' en is er ook niet daadwerkelijk in geïnteresseerd. Opvattingen over uitsluiting en *external political efficacy* gaan hand in hand: ze hebben in essentie betrekking op de opvatting dat leden van bepaalde groepen in Nederland niet als gelijkwaardig worden gezien, zij ongelijke kansen hebben en ze uiteindelijk niet meetellen. Met name theoretisch opgeleiden en personen van de tweede generatie zijn somber over discriminatie en maatschappelijke uitsluiting in dit land, en dat beïnvloedt hoe zij tegen de politiek aan kijken.

Net als bij ervaren representatie is er een verband tussen institutioneel vertrouwen en ervaren discriminatie en opvattingen over maatschappelijke uitsluiting. Verder blijkt dat de mate van *external political efficacy* samenhangt met institutioneel vertrouwen. Waarschijnlijk is hier sprake van hetzelfde mechanisme: vertrouwen wordt beïnvloed door de mate waarin men ervaart dat zowel groepen als individuen worden gezien en meetellen in de politiek.

Identificatie met groep en religie van belang voor representatie

Sociaal-culturele factoren spelen bij zowel descriptieve als inhoudelijke representatie een rol. De mate waarin mensen zich identificeren met het herkomstland en het belang dat ze hechten aan het geloof hangen samen met een geringere ervaren representatie. Het is denkbaar dat deze personen in het bijzonder van mening zijn dat hun opvattingen in de politiek geen plaats hebben. Deze interpretatie staat in de literatuur wel bekend als de identiteit-naar-politiek-link.

Minder vaak naar de stembus, even vaak of vaker andere vormen van politieke participatie

Door de bank genomen zijn personen met een migratieachtergrond minder gericht op de stembus. Bij andere vormen van niet-electorale participatie zien we (m.u.v. ngo-lidmaatschap) geen evident lagere participatie bij personen met dan personen zonder migratieachtergrond. Eerder is het omgekeerde het geval, zoals bij protestactiviteiten. Wel gaat het hier om activiteiten die door een betrekkelijk kleine groep worden uitgeoefend.

Institutioneel vertrouwen hangt sterk samen met electorale participatie

Er is bij personen met een migratieachtergrond geen duidelijke relatie tussen ervaren discriminatie en stemgedrag. Op groepsniveau kunnen we niet zeggen dat mensen zich om die reden afwenden van de stembus, maar het ontbreken van een duidelijk effect kan het gevolg zijn van twee tegengestelde bewegingen: een groep die vanwege ervaren discriminatie niet gaat stemmen en een groep die juist als gevolg hiervan haar stem laat horen. Een belangrijke bevinding is dat vertrouwen in instituties positief samenhangt met participatie rond verkiezingen (stemmen en campagnes volgen).

Tweede generatie vaker politiek actief dan de eerste, ondanks lager vertrouwen en ervaren representatie

Voor zowel electorale als niet-electorale participatie geldt dat de tweede generatie op dit terrein actiever is dan de eerste, ondanks dat zij zich minder vertegenwoordigd voelen, een geringer vertrouwen hebben in politieke instituties en vaker discriminatie en uitsluiting ervaren. Ook hier kunnen tegengestelde factoren een rol spelen: een deel dat om genoemde redenen niet en een deel dat daardoor juist gaat stemmen en via andere wegen invloed probeert uit te oefenen.

Alles bijeengenomen laten de kwantitatieve bevindingen de verschillen zien tussen en binnen groepen. Als we naar de drie kernconcepten kijken van deze studie, dan lijken op het punt van ervaren (descriptieve en inhoudelijke) representatie de grootste verschillen te bestaan. Verschillen die te maken hebben met verschillen in hulpbronnen, maar daarnaast ook met de breed gedeelde perceptie dat je als groep en als individu niet meetelt en niet wordt gehoord. Het zijn factoren die vooral de ervaren representatie en het institutioneel vertrouwen beïnvloeden van personen met een migratieachtergrond.

Deze bevindingen vormen een belangrijke basis voor het uitgevoerde kwalitatieve onderzoek, waarvan we in de hoofdstukken 3 en 4 verslag zullen doen. Dat geeft een breder beeld om welke vormen van uitsluiting het gaat en hoe zich dit vertaalt in opvattingen over de politiek en welke betekenis deze hebben voor politieke participatie. We zullen zien dat de Nederlandse politiek te weinig divers wordt gevonden en ervaren uitsluiting en het maatschappelijk discours belangrijke redenen zijn waarom men zich niet goed door de politiek vertegenwoordigd voelt.

Bijlage bij hoofdstuk 2 Tabellen multivariate analyses DPES/DEMES

Tabel B2.1 Verschil in ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en participatie tussen (kiesgerechtigden zonder migratieachtergrond en kiesgerechtigden met een Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse migratieachtergrond, 2020 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten^a)

model	ervaren representatie		institutioneel vertrouwen		participatie				
	representatie van mensen met een migratie-achtergrond	<i>external political efficacy</i> (0-3)	institutioneel vertrouwen (0-3)	vertrouwen in het proces van verkiezingen (0-4)	stemmen (0-1)	verkiezings-campagne volgen (0-3)	lidmaatschap ngo's (0-2)	conventionele politieke participatie (0-3)	onconventionele participatie (0-3)
1: met enkel migratie-achtergrond als verklaring (ref. = niet)		-0,315***	-0,086**	-0,218***	-0,061***	-0,039	-0,056 [#]	-0,041	0,070*
2: model 1 gecontroleerd voor demografische verschillen en SES		-0,351***	-0,097***	-0,183***	-0,060***	-0,007	-0,016	-0,019	0,056
3: model 2 gecontroleerd voor verbondenheid met Nederland		-0,359***	-0,107***	-0,183***	-0,060***	-0,008	-0,016	-0,019	0,056
4: model 3 gecontroleerd voor <i>external political efficacy</i>			-0,033	-0,131***	-0,054***	0,019	0,005	-0,016	0,051
5: model 4 gecontroleerd voor vertrouwen					-0,052***	0,024	0,010	-0,019	0,037
N _{Majority}		2056	1836	1801	1638	1639	1621	1607	1607
N _{Minority}		566	470	467	402	402	396	393	393

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

a Alle modellen op dezelfde afhankelijke variabele zijn geschat op dezelfde selectie uit de steekproef, zodat coëfficiënten in dezelfde kolom direct vergelijkbaar zijn.

Tabel B2.2 Verklarende analyse van ervaren representatie, *external political efficacy*, institutioneel vertrouwen en vertrouwen in het proces van verkiezingen, kiesgerechtigden zonder migratieachtergrond en kiesgerechtigden met een Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse migratieachtergrond, 2021 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten^a)

	ervaren representatie			vertrouwen								
	representatie van mensen met een migratieachtergrond			<i>external political efficacy</i> (0-3)			institutioneel vertrouwen (0-3)			vertrouwen in het proces van verkiezingen (0-4)		
migratieachtergrond (ref. = Marokkaans)												
Antilliaans	0,48*	0,53**	0,53**	0,27	0,12	0,08	0,33*	0,20*	0,18#	0,32*	0,25	0,21
Surinaams	0,10	0,01	-0,02	-0,27	-0,18	-0,12	-0,06	-0,12	-0,05	-0,08	-0,09	-0,05
Turks	0,36*	0,38*	0,28#	-0,04	-0,10	-0,17	0,01	-0,09	-0,08	-0,20	-0,26#	-0,22
MENA anders ^b	0,23	0,24#	0,05	0,67*	0,57#	0,45	0,24#	0,12	-0,03	0,15	0,07	-0,04
Azië anders	0,56**	0,51*	0,30	0,12	0,02	-0,08	0,12	0,01	0,02	0,16	0,08	0,09
Afrika anders	0,04	-0,03	-0,05	0,58#	0,46	0,43	0,05	-0,03	-0,06	0,12	0,05	-0,04
Latijns-Amerikaans anders	0,09	0,06	-0,02	0,38	0,18	0,08	-0,19	-0,26	-0,32*	0,21	0,17	0,13
'niet-westers' DPES	0,55	0,33	0,54	-0,32*	-0,35*	-0,34*	0,00	0,01	0,07	0,01	0,01	0,05
tweede generatie	-0,13	0,01	0,06	0,22#	-0,01	0,01	-0,00	-0,01	-0,03	0,10	0,09	0,07
onderwijs (ref. = hbo, wo, post-wo en vergelijkbaar)												
po, vmbo, lbo en vergelijkbaar		0,32*	0,29*		-0,57**	-0,58**	-0,09	-0,04	0,03	0,07	0,07	0,12
mbo en vergelijkbaar		0,03	0,07		-0,47**	-0,50**	-0,03	-0,03	0,06	-0,10	-0,11	-0,04
havo/vwo en vergelijkbaar		0,38*	0,27#		-0,11	-0,14	0,02	0,01	0,02	0,05	0,04	0,06
onbekend		0,85**	0,52*		-0,78*	-0,70#	-0,49**	-0,40*	-0,18	-0,13	-0,08	0,05

	ervaren representatie				vertrouwen							
	representatie van mensen met een migratieachtergrond		<i>external political efficacy (0-3)</i>		institutioneel vertrouwen (0-3)			vertrouwen in het proces van verkiezingen (0-4)				
hoofdbezigheid (ref. = werk)												
werkloos	0,21	-0,09	0,00	0,11	-0,15	-0,06	-0,00	-0,20	-0,12	-0,12		
niet op arbeidsmarkt	0,09	0,08	0,10	0,07	0,07	0,05	0,05	-0,13	-0,13 [#]	-0,15*		
leeftijd (in categorieën)	0,03	0,03	-0,04	-0,06**	0,00	-0,03**	-0,01	0,04**	0,02	0,03		
vrouw	-0,03	0,05	0,02	-0,06	0,03	0,05	0,03	-0,10	-0,08	-0,09		
gezondheid	-0,09	-0,04	0,14	0,08	0,10*	0,05	0,02	0,05	0,02	-0,00		
religieus (ref. = nee)												
ja	-0,04	0,03	-0,19	-0,17	-0,12 [#]	-0,10	-0,08	-0,21*	-0,19*	-0,16 [#]		
onbekend	-0,20	0,19	-0,13	-0,07	0,02	0,02	0,01	0,00	0,04	0,02		
gebedshuisgang	-0,07 [#]	-0,07 [#]	-0,05	-0,05	0,04	0,03	0,04*	0,05	0,04	0,05		
verbonden met Nederland/ Nederlanders		-0,02		0,20**		0,26***	0,21***		0,17***	0,13**		
verbonden met land herkomst		-0,12**										
discriminatieperceptie		-0,44***		-0,20**		-0,07 [#]	-0,02		-0,05	-0,02		
<i>external efficacy</i>							0,20***			0,16***		
R ²	0,08	0,20	0,41	0,05	0,12	0,15	0,09	0,26	0,43	0,09	0,14	0,20
N _{Minority}	206		494			417			411			

* p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

a Alle modellen zijn per afhankelijke variabele geschat op dezelfde selectie uit de steekproef, zodat de coëfficiënten tussen deze modellen te vergelijken zijn.

b MENA staat voor *Middle East and North Africa*.

Bron: DPES/DEMES '21

Tabel B2.3 Verklarende analyse van politieke participatie, kiesgerechtigden zonder migratieachtergrond en kiesgerechtigden met een Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse migratieachtergrond, 2021 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten^a)

	participatie									
	stemmen (0-1)		verkiezingscampagne volgen (0-3)		lidmaatschap ngo's (0-2)		conventionele politieke participatie (0-3)		onconventionele participatie (0-3)	
migratieachtergrond (ref. = Marokkaans)										
Antilliaans	0,04	0,02	0,20	0,08	0,10	0,16	0,33*	0,32*	-0,00	-0,01
Surinaams	-0,09	-0,10	-0,01	-0,05	0,08	0,07	0,14	0,14	0,22	0,16
Turks	-0,04	-0,03	0,20	0,19	-0,01	-0,02	0,07	0,08	0,10	0,06
MENA anders ^b	0,07	0,06	0,44**	0,35*	0,06	-0,02	0,31*	0,32 [#]	0,19	0,22
Azië anders	-0,15 [#]	-0,16 [#]	-0,16	-0,22	-0,16	-0,18	0,04	0,05	0,22	0,22
Afrika anders	-0,02	-0,01	0,14	0,11	0,33 [#]	0,31	0,20	0,20	0,62*	0,55*
Latijns-Amerikaans anders	0,06	0,07	0,17	0,17	0,01	-0,01	-0,08	-0,07	0,23	0,21
'niet-westers' DPES	-0,07 [#]	-0,08*	0,03	0,00	-0,05	-0,05	0,08	0,07	0,08	0,09
tweede generatie	0,04	0,04	0,17*	0,15*	0,00	-0,01	0,01	0,01	-0,05	-0,05
onderwijs (ref. = hbo, wo, post-wo en vergelijkbaar)										
po, vmbo, lbo en vergelijkbaar	-0,07	-0,07	-0,05	-0,04	-0,06	-0,04	-0,22*	-0,21*	-0,24*	-0,23 [#]
mbo en vergelijkbaar	-0,08*	-0,08*	-0,14	-0,12	-0,21*	-0,18*	-0,23**	-0,22**	-0,20*	-0,18 [#]
havo/vwo en vergelijkbaar	-0,09 [#]	-0,09 [#]	-0,37***	-0,36***	-0,10	-0,09	-0,02	0,01	-0,16	-0,14
onbekend	-0,13	-0,19	-0,30	-0,17	-0,38 [#]	-0,28	-0,37 [#]	0,35	-0,34	-0,38

	participatie									
	stemmen (0-1)		verkiezingscampagne volgen (0-3)		lidmaatschap ngo's (0-2)		conventionele politieke participatie (0-3)		onconventionele participatie (0-3)	
hoofdbezigheid (ref. = werk)										
werkloos	-0,17*	-0,17*	-0,10	-0,03	-0,21	-0,16	0,08	0,07	-0,14	-0,15
niet op arbeidsmarkt	-0,09*	-0,08*	-0,07	-0,06	-0,04	-0,04	0,14*	0,14*	0,14#	0,16#
leeftijd (in categorieën)	0,01	0,01	0,04**	0,04**	0,02#	0,02#	0,03*	0,03*	-0,02	-0,03#
vrouw	0,01	0,00	-0,12*	-0,13#	-0,01	-0,02	-0,16*	-0,17*	0,09	0,08
gezondheid	-0,00	-0,01	0,03	0,01	0,05	0,04	0,00	0,00	-0,01	0,01
religieus (ref. = nee)										
ja	0,03	0,04	0,10	0,14#	-0,08	-0,06	0,07	0,08	0,15#	0,13
onbekend	0,12#	0,13#	0,07	0,08	0,04	0,03	0,26#	0,26	0,33#	0,31#
gebedshuisgang	0,02	0,01	0,02	0,01	0,03	0,03	0,02	0,02	0,01	0,01
verbonden met Nederland/Nederlanders		-0,03#		0,04		0,02		-0,04		0,09#
discriminatieperceptie		0,02		0,05		0,03		0,03		0,08
external efficacy		-0,01		0,01		0,05		0,01		-0,01
vertrouwen instituties		0,12**		0,19*		0,07		0,05		-0,18#
vertrouwen verkiezingen		-0,01		0,03		0,01		-0,01		0,04
R ²	0,10	0,13	0,13	0,19	0,09	0,11	0,12	0,13	0,08	0,11
N _{Minority}	358		358		353		352		352	

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

a Alle modellen zijn per afhankelijke variabele geschat op dezelfde selectie uit de steekproef, zodat de coëfficiënten tussen deze modellen te vergelijken zijn.

b MENA staat voor *Middle East and North Africa*.

3 ‘Als je iemand ziet die op jou lijkt en die jouw taal spreekt, ga je geloven dat jij dat ook kan.’ Bevindingen van de focusgroepen

Nella Geurts en Floris Vermeulen

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk presenteren we de bevindingen van de gesprekken uit zes focusgroepen met personen met een migratieachtergrond. Dit doen we om een beter beeld te krijgen hoe respondenten descriptieve en inhoudelijke vertegenwoordiging zelf ervaren en welk gewicht ze hieraan toekennen. In hoofdstuk 1 hebben we aandacht gevraagd voor wat in de literatuur *the politics of presence* (Lawless 2004; Philips 1995) wordt genoemd. Dit concept benadrukt het belang van personen in de politiek met wie mensen gelijkenis ervaren. De gedachte is dat ervaringen en kennis specifiek kunnen zijn voor personen met bepaalde kenmerken. Politici met die kenmerken en gedeelde ervaringen zouden hierdoor in bepaalde gevallen ook inhoudelijk specifieke onderwerpen aan de orde kunnen brengen. Of dit mechanisme achter descriptieve vertegenwoordiging opgaat is niet via (ons) kwantitatief onderzoek vast te stellen, maar ons kwalitatieve onderzoek biedt hiervoor wel het nodige inzicht.

Zoals toegelicht in hoofdstuk 1 zijn er zes focusgroepen gehouden. Twee onder personen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond, twee onder personen met een Surinaamse of Caribische achtergrond en twee onder personen met een Syrische achtergrond. Daarmee volgen we het in hoofdstuk 1 gemaakte onderscheid in ‘uitsluitingsgronden’. Er zijn verschillen in uitsluitingsgronden tussen personen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond (herkomst, religie), Surinaamse of Caribische achtergrond (huidskleur, postkoloniale achtergrond) en Syrische achtergrond (vluchtelingenstatus). Dat het onderscheid binnen deze groepen van betekenis is, bleek uit de kwantitatieve bevindingen. Dit was een extra reden om het onderscheid ook in de focusgroepen te maken. De groepen bestaan uit personen in de leeftijd tussen de 18 en 35 jaar, met een zo goed mogelijke verdeling naar opleidingen geslacht. Met uitzondering van personen met een Syrische achtergrond, gaat het om personen van de tweede generatie. Bij het anoniem citeren van uitspraken van respondenten houden we schrijftaal aan en geven we alleen aan of uitspraak gedaan werd door respondent of door gespreksleider. In sommige gevallen betekent dit dat zinnen volledig zijn uitgeschreven (of vertaald uit het Engels). Waar nodig zijn uitspraken verduidelijkt met behulp van toegevoegde interpuncties en/of het corrigeren van grammaticale fouten.

3.2 Ervaren representatie

3.2.1 *Descriptieve vertegenwoordiging*

Descriptieve vertegenwoordiging gaat over wie de vertegenwoordigers zijn (geslacht, klasse, opleiding, religie, etniciteit, migratieachtergrond en/of seksuele identiteit, etc.) en de mate waarin dit overeenkomt met burgers die (mogen) stemmen (Hayes en Hibbing 2017). Een belangrijk uitgangspunt hierbij is dat respondenten ten minste het idee moeten hebben dat er politici zijn die op hen lijken, om het gevoel te hebben dat het politieke systeem rechtvaardig en redelijk is (Celis en Childs 2008). Is dat niet het geval, dan ervaren burgers de politiek als niet responsief. Zij hebben dan het idee dat voor hen belangrijke onderwerpen minder snel worden geagendeerd, door het gebrek aan vertegenwoordigers uit ondervertegenwoordigde groepen (Celis 2012; Schakel 2022).

Respondenten in onze gesprekken geven aan, dat er in Nederland maar weinig politici zijn die op hen lijken. De Nederlandse politiek – en dan wordt vooral gesproken over de Haagse politiek – wordt gezien als weinig divers en erg wit. Onze respondenten ervaren het Nederlandse politieke systeem daarmee als niet representatief, ten aanzien van vertegenwoordigers met een specifieke migratieachtergrond en/of personen van kleur. Specifieke migratieachtergrond, religie, huidskleur, klasse en geslacht zijn relevante demografische kenmerken die respondenten noemen om te bepalen of een politicus op hen ‘lijkt’. Zo leggen sommige respondenten in de Turks-Marokkaanse focusgroep met praktisch opgeleiden een direct verband met politieke partijen waar veel politici met een Turkse of Marokkaanse afkomst actief zijn, als er gevraagd wordt of zij het Nederlandse politieke systeem als descriptief representatief ervaren. Deze politici komen dus, wat hun fysieke kenmerken betreft, overeen met de respondenten zelf.

Als je mij vraagt of er Nederlandse politici zijn die op mij lijken denk ik dat we bij DENK moeten beginnen. En dan heb ik het vooral over hun uiterlijk.

Respondenten benoemen ook andere politieke partijen met politici waarvan zij vinden dat ze qua uiterlijke kenmerken op hen lijken. Daarbij geven ze aan dat ze bij descriptieve vertegenwoordiging verder kijken dan alleen specifieke partijen. Specifieke migratieachtergrond of religie, herkenbaar door bijvoorbeeld Turkse of islamitische (achter)namen of een bepaald uiterlijk, zijn daarbij de meest genoemde manieren om vast te stellen of er sprake is van descriptieve vertegenwoordiging.

Ik ben zelf Turks en bij DENK lopen ook Turkse mensen rond. Maar ook bij de VVD. Yeşilgöz volgens mij. En bij de PvdA, vroeger tenminste. Nu weet ik het eigenlijk niet.

– Respondent 1

Als je naar de lijst [van de Nederlandse parlementariërs] kijkt zie je namen die herkenbaar zijn. Dat zijn namen die op jouw eigen naam lijken en dan komt DENK als eerste naar voren. Vooral in die partij zitten politici waarvan ik vind dat zij qua uiterlijk op mij lijken. [...] Want in eerste instantie kijk ik dan naar uiterlijk, [als je vraagt of er politici zijn die op mij lijken].

– Respondent 2

Ik vind de achternaam die politici hebben ook belangrijk [om te constateren of een politicus op mij lijkt]. Als ze een islamitische achternaam hebben.

– Respondent 3

In de focusgroep met theoretisch opgeleide Syrische Nederlanders wordt de aanwezigheid van politici met dezelfde migratieachtergrond door sommige respondenten expliciet genoemd als voorwaarde voor een goede ervaren descriptieve vertegenwoordiging. Het delen van hetzelfde moederland zorgt voor wederzijds begrip en vormt voor deze respondent de basis voor het gevoel adequaat politiek vertegenwoordigd te worden.

Ik vind het beter als een Syriër de Syrische gemeenschap vertegenwoordigt [in de Nederlandse politiek]. Dat is zijn moederland is, dat hij ons en onze cultuur en onze maatschappij begrijpt, want een Marokkaan bijvoorbeeld, met alle respect, hun cultuur is anders dan die van ons.

In de Surinaams-Caribische groep worden vergelijkbare antwoorden gegeven. Het hebben van dezelfde migratieachtergrond is belangrijk voor respondenten om zichzelf te herkennen in de politicus. Het geeft hun het gevoel dat bepaalde politieke belangen goed worden vertegenwoordigd in het politieke systeem (inhoudelijke vertegenwoordiging).

[Ik vind het belangrijk dat een politicus] een Caribische achtergrond heeft. [...] Deze politici kunnen dan bepaalde dingen aankaarten van de Antillen.

Daarnaast leggen respondenten ook de nadruk op huidskleur als het er om gaat of men zich wel of niet kan herkennen in een politicus. Hierbij is de specifieke migratieachtergrond van de politicus minder relevant. De afwezigheid van politici (te weinig politici die op haar lijken) zorgt voor het gevoel dat er iets moet veranderen, omdat het politiek systeem niet responsief en representatief genoeg is. Een Surinaams-Caribisch-Nederlandse respondent komt tot de volgende conclusie of een bepaalde politicus wel of niet op hem lijkt:

Ik heb de vorige keer ervoor gekozen om bewust te stemmen op iemand van kleur, die op mij lijkt. Omdat ik vond dat er te weinig mensen in de Tweede Kamer bijvoorbeeld op mij leken.

De aanwezigheid van politici van kleur is volgens sommige respondent van belang voor de mate waarin een grote en diverse groep Nederlanders van kleur zich politiek vertegenwoordigd kunnen voelen.

[Politici van Surinaamse afkomst] vertegenwoordigen de hele demografie van Surinamers en donkere mensen zoals Afrikanen. Want Surinamers zijn Afrikanen, dus als een politicus van Surinaamse afkomst zich kleedt in traditionele Surinaamse kleding, dan laten ze haar 'blackness' zien.

In het gesprek met theoretisch opgeleide Turkse en Marokkaanse Nederlanders geeft een respondent het volgende voorbeeld, waarin ze uitlegt waarom descriptieve vertegenwoordiging voor haar van belang is. Ook geeft ze hiermee aan waarom dit van toepassing is op het hele politieke systeem, en daarmee deels anders is dan inhoudelijk politieke vertegenwoordiging.

Ik vind het belangrijk dat er politici zijn die op mij lijken, [omdat zij een deel van mij vertegenwoordigen], ook al sta ik er niet altijd achter al hun uitspraken. Toen er een politicus met een hoofddoek in de Tweede Kamer kwam, vond ik het goed om een politicus te zien die dat ook [net als ik] een hoofddoek draagt. [...] Ik vond het betekenisvol dat er nu een Nederlandse politicus is, die, ondanks alle kritiek die ze daarop krijgt, heel bewust zichzelf presenteert als een politicus met hoofddoek.

De bevindingen van de focusgroepen over descriptieve vertegenwoordiging komen hiermee sterk overeen met die van de kwantitatieve analyses: het belang van de aanwezigheid van politici met een migratieachtergrond wordt breed gedeeld. Zo zagen we in hoofdstuk 2 dat rond de 70% van de personen met een migratieachtergrond het goed zou vinden als meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten. Respondenten herkennen zich in deze politici op basis van uiterlijke kenmerken en beschouwen hierbij vooral het politieke systeem als geheel. Zijn er politici aanwezig die op hen lijken en waar ze zich in kunnen herkennen? We zien de wens naar herkenning ook terug bij andere ondervertegenwoordigde groepen zonder migratieachtergrond. Bij praktisch opgeleide burgers zijn gevoelens van herkenning echter minder gebaseerd op uiterlijk maar eerder door de manier waarop politici praten (bv. recht door zee), waar zij wonen (bv. in de regio) of hun levensstijl (bv. een voorliefde voor carnaval en bitterballen) (Noordzij et al. 2021).

3.2.2 Gedeelde ervaringen en het hebben van meerdere identiteiten

Het hebben van gedeelde ervaringen wordt in de literatuur opgevat als een van de kernmechanismen in processen van politieke vertegenwoordiging (Mansbridge 1999). Onze respondenten kunnen een gevoel van gedeelde ervaring met de politiek of specifieke politici veronderstellen door het delen van een migratiegeschiedenis (bv. een vluchtelingengeschiedenis of afkomstig uit hetzelfde 'moederland') of het delen van historische en hedendaagse uitsluitingsprocessen (onderdeel zijn van een minderheidsgroepering op basis van religie of huidskleur) en het verzet daartegen (Sobolewska 2013). Gedeelde ervaringen spelen ook een belangrijke rol bij ondervertegenwoordigde groepen zonder migratieachtergrond. Uit gesprekken met praktisch opgeleide Nederlanders blijkt dat men vaak het gevoel heeft dat politici niet weten wat er echt speelt onder groepen met een lage sociaal-economische status. Politici leven volgens veel praktisch opgeleide Nederlanders in een welvarende bubbel waar de dagelijkse realiteit van

ondervertegenwoordigde groepen niet doordringt (Noordzij et al 2021a; Vermeulen et al. 2022) en ervaren daardoor gevoelens van achterstelling, wantrouwen en verwijdering (Noordzij et al. 2021b).

In het gesprek met praktisch opgeleide Syrische Nederlanders wordt uitgelegd waarom sommige respondenten het belangrijk vinden dat politici die hen vertegenwoordigen dezelfde migratieachtergrond hebben als zij zelf. En dus ook waarom het belangrijk is dat er politici zijn die op hen lijken. Dat heeft vooral te maken met het feit dat deze politici zelf ervaren hebben wat het is om bijvoorbeeld vluchteling te zijn in Nederland, en de verschillende problemen die dat met zich mee kan brengen. Op die manier zijn deze politici beter in staat dan politici zonder die achtergrond om bepaalde zaken aan te kaarten en de situatie voor de groep te verbeteren. De responsiviteit van het hele politieke systeem wordt daarmee groter door de aanwezigheid van politici die op hen lijken en waarvan respondenten uitgaan dat zij belangrijke ervaringen delen.

[De aanwezigheid van politici met een dezelfde migratieachtergrond] kan vluchtelingen helpen. Als zij een bepaalde achtergrond hebben dan kennen zij de moeilijkheden die vluchtelingen hebben wat betreft de taal en integratie. Het moeilijkste [voor vluchtelingen in Nederland] is de taal. Bijvoorbeeld als je kinderopvang wilt of iets anders dan wordt er altijd gezegd dat je de taal moet kennen. Ik ben twee keer gestopt met mijn opleiding vanwege de taal.

Descriptieve vertegenwoordiging zou er op die manier voor kunnen zorgen dat in dit geval de taalproblemen van vluchtelingen hoger op de politieke agenda komt te staan. Waarna er vervolgens beleid op gemaakt kan worden. Respondenten uit dit gesprek geven hierbij echter aan dat er ook andere demografische kenmerken zijn, naast migratieachtergrond, zoals opleiding en geslacht die van invloed kunnen zijn op de mate waarop een politicus hun specifieke belangen adequaat kan vertegenwoordigen.

Ik heb gemerkt dat de meeste politici [in Nederland] het volk niet [goed] representeren. Ze hebben allemaal een hoger opleidingsniveau en ze komen vaak uit een hogere maatschappelijke klasse. Dus in de praktijk representeren zij niet de werkelijke situatie in Nederland. [...] En er is geen echte steun voor vrouwen – en als ik meer hierover mag zeggen – dan is het zo dat bijvoorbeeld in het geval van scheiding een vrouw terug bij af is; ze krijgt niets van haar echtgenoot of haar partner en ze keert terug bij af en daarbij verliest ze ook in het opzicht dat ze geen vooruitgang heeft geboekt in haar carrière. [...] Syrische vrouwen met een laag inkomen worden in Nederland slecht politiek vertegenwoordigd.

Ondervertegenwoordigde groepen zijn divers en bestaan uit individuen met een groot aantal demografische kenmerken die potentieel allemaal politiek relevant kunnen zijn, zoals het hebben van een laag inkomen of geen partner (meer) hebben. Individuele vertegenwoordigers kunnen onmogelijk exact dezelfde combinatie aan kenmerken vertegenwoordigen van een groep die zelf nooit homogeen is (Mügge et al 2019; Weldon 2002). Respondenten in alle groepen benoemen dat er meerdere identiteiten en demografische factoren zijn die een rol spelen bij processen van ervaren politieke vertegenwoordiging. In het volgende voorbeeld verwoordt een Surinaams-Caribisch Nederlandse vrouw dat als volgt. Ze legt daarbij uiteindelijk de nadruk op descriptieve politieke vertegenwoordiging, in de zin dat het politieke systeem idealiter zou moeten bestaan uit vertegenwoordigers met allerlei verschillende achtergronden en kenmerken.

Via alle wegen wil ik politiek vertegenwoordigd worden. Want ik ben een vrouw met een migratieachtergrond, maar daarnaast ben ik nog veel meer. Dus het is niet zo dat ik alleen maar op basis van mijn migratieachtergrond mezelf terug wil zien. Maar het hoeft niet per se in één persoon. Het kan ook via andere wegen. Maar die optie moet er zijn.

Een theoretisch opgeleide Syrisch-Nederlandse vrouw geeft aan dat haar burgerlijke staat, ongehuwd zonder kinderen, ook belangrijk kan zijn als het gaat om haar belangen. Zij zou dat kenmerk in combinatie met haar geslacht ook graag terugzien in haar politieke vertegenwoordiging. In eerste instantie ziet zij dit als een probleem van inhoudelijke politieke vertegenwoordiging, in de zin dat de politiek geen oog heeft voor mensen zoals zij (met haar specifieke combinatie van demografische kenmerken). Hierdoor is de politiek en het gevoerde beleid niet responsief en krijgt zij niet de middelen die zij als ongehuwde vrouw zonder kinderen nodig heeft. Het antwoord hierna antwoord is een reactie op een vraag betreffende

descriptieve vertegenwoordiging. Hiermee geeft zij aan dat de afwezigheid van politici met haar specifieke achtergronden de beleidsresponsiviteit verlaagt.

Ik zou mezelf definiëren aan de hand van mijn burgerlijke staat, dus dat ik ongehuwd en single ben. Dus ik wil dat de politiek over ons praat en niet alleen over gezinnen. Dus dat ze een beetje praten over alleenstaanden. Waarom zijn er altijd privileges voor kinderen? Bijvoorbeeld ik ben alleenstaand en ik kan niet zwemmen. Ik heb heel erg mijn best gedaan, via Nederlandse mensen die contact hebben met de gemeente, om zwemles te krijgen. En ik zie dit als een essentiële zaak in Nederland. Het is noodzakelijk en niet optioneel. En Nederlanders zeggen dat ook. Dus doe ook iets voor ons, hoezo alleen voor kinderen? Maar er was helemaal geen reactie vanuit de gemeente. Dus dat is een voorbeeld van dat er geen programma's zijn voor alleenstaanden.

In een van de focusgroepgesprekken met Caribische Nederlanders geven verschillende respondenten aan dat voor hen de combinatie van demografische kenmerken die te weinig descriptief vertegenwoordigd worden, samenhangt met de mate waarmee zij zich met verschillende gemeenschappen identificeren en verbonden voelen. Het is wederom de aanwezigheid van politici met verschillende kenmerken die het in principe voor deze mensen mogelijk zou maken om zich politiek vertegenwoordigd te worden. Deze kenmerken hoeven dus niet per se vertegenwoordigd te worden in één persoon.

Ik identificeer me bij verschillende gemeenschappen: Antilliaanse gemeenschap, lhbtqia+-gemeenschap, en tegenwoordig ook enigszins de spirituele gemeenschap.

– Respondent 1

Ik voel me bijvoorbeeld verbonden met iedereen die nu in deze ruimte zit. Meer in zijn algemeenheid de Surinaamse gemeenschap. Wat is een typische Surinamer? Kijk, daar zit hij.

– Respondent 2

Ik zou het niet weten waar de typische Surinamer zit.

– Gespreksleider

Dat zijn we allemaal.

– Respondent 3

En kijk, dat is het dus. Dus voor mij kan het en-en zijn. Dus ik voel me heel veel verbonden met heel veel verschillende dingen. Het interesseert me eigenlijk niet zo heel veel wat het dan precies is. Het gaat er gewoon om, van: ben ik op dat moment... Hoe is de vibe? Hoe zijn de mensen? En dan voel ik me daarmee verbonden.

– Respondent 2

Het hebben van een gelijksoortig uiterlijk of afkomst staat voor veel respondenten dus symbool voor het delen van bepaalde ervaringen. Die ervaringen kunnen er vervolgens voor zorgen dat politieke onderwerpen door deze vertegenwoordigers uiteindelijk meer inhoudelijk worden ingevuld. Het betreft hier weliswaar meerdere identiteiten die van belang kunnen zijn. In veel gevallen staat hierbij het hebben van een gedeelde migratieachtergrond centraal. In de volgende paragrafen zullen we zien dat respondenten dit zelf vaak relateren aan ervaringen van uitsluiting die deze groepen in de Nederlandse samenleving veelvuldig ervaren. Hiermee verschillen ze deels van praktisch opgeleide ondervertegenwoordigde groepen zonder migratieachtergrond. Deze groep ervaart ook een kloof met politici die zij relateren aan een gebrek aan gedeelde ervaringen, maar minder expliciet aan ervaren uitsluitingsprocessen (Noordzij et al. 2021b) en de specifieke uitsluitingsgronden (religie, taal of huidskleur). Descriptieve vertegenwoordiging dient voor veel Nederlanders met een migratieachtergrond als een eerste stap naar ervaren politieke vertegenwoordiging. De aanwezigheid van politici die op hen lijken maakt het mogelijk dat bepaalde politieke onderbelichte onderwerpen (ervaren problemen) die relevant zijn voor deze groepen überhaupt besproken worden in de politiek.

3.2.3 Inhoudelijke vertegenwoordiging en belang van gedeelde ervaringen

In de voorgaande paragraaf werd duidelijk dat respondenten zich wel of niet politiek vertegenwoordigd voelen door de aanwezigheid van politici met bepaalde demografische kenmerken. Dat kan lopen van een bepaalde achternaam, tot huidskleur tot geografische afkomst. Deze kenmerken zijn voor respondenten namelijk een signaal dat de politicus in kwestie begrijpt wat belangrijk is voor hen mensen zoals zij iets wat een politicus zonder die achtergrond niet altijd kan, omdat diegene de gedeelde ervaring mist. In een van de gesprekken met Caribische Nederlanders geeft een respondent hiervan het volgende voorbeeld, waarbij ook weer gerefereerd wordt aan het hebben van een gedeelde ervaring.

Ik vind het belangrijk dat een politicus van kleur de stem verwoordt van heel veel mensen met een migratieachtergrond die racisme ervaren in Nederland. Dus op dat gebied herken ik me ook wel in haar.

In dit voorbeeld wordt duidelijk dat voor specifieke onderwerpen, zoals uitsluiting, discriminatie of racisme, de specifieke migratieachtergrond (herkomstgroep) van de politicus niet altijd relevant hoeft te zijn. Het hebben van een migratieachtergrond of het onderdeel uitmaken van een minderheidsgroepering kan voldoende zijn voor een veel grotere groep kiesgerechtigden. Het is daarbij van belang dat politici oog hebben voor deze problemen, dat ze responsief zijn ten opzichte van Nederlanders die discriminatie ervaren en dat ze daar effectief beleid op formuleren. Respondenten in het gesprek met praktisch opgeleide Turkse en Marokkaanse Nederlanders geven bijvoorbeeld aan dat zij zich politiek inhoudelijk vertegenwoordigd voelen door de toenmalige fractievoorzitter van DENK, ondanks het feit dat hij een andere migratieachtergrond heeft dan zij. De reden hiervoor is dat zij zich inhoudelijk herkennen in zijn politieke standpunten, gebaseerd op gedeelde normen en waarden, die niet helemaal los te zien zijn van hun migratieachtergrond.

De fractievoorzitter van DENK heeft een andere migratieafkomst dan ikzelf. Hij is in Marokko geboren, maar ik zie wel dat hij de Nederlandse taal volledig onder de knie heeft. Hij kan meepraten over alles. [...]

– Respondent 1

Ja, [hij vervult een voorbeeldfunctie] omdat hij herkenbaar is en je zelf ook thuis zo bent opgegroeid. En bepaalde waarden en normen die je dan herkent.

– Respondent 2

De gespreksleider vraagt daarop of de respondenten verwachten dat een politicus met gelijksoortige kenmerken als zichzelf, in dit geval een islamitische migratieachtergrond (descriptief) ook gedeelde ervaringen hebben en daardoor dezelfde normen en waarden heeft als zij zelf (inhoudelijke vertegenwoordiging). Daar reageren verschillende respondenten bevestigend op.

Ja, ik verwacht dat iemand met een migratieachtergrond hetzelfde pad heeft bewandeld als ikzelf.

– Respondent 1

Dezelfde struggles mee heeft gemaakt die jij hebt meegemaakt.

– Respondent 2

Ja.

– Respondent 1

Ik zou zeggen van wel.

– Respondent 3

Ten aanzien van het wel of niet politiek vertegenwoordigd voelen door een bepaalde individuele politicus is het hebben van een gedeelde migratieachtergrond (als een gevoel van lotsverbondenheid) belangrijk voor processen van politieke vertegenwoordiging, maar zonder inhoudelijke aansluiting kan er geen sprake zijn van echte politieke vertegenwoordiging. Inhoud gaat vaak samen met uiterlijke kenmerken (descriptief) maar niet altijd en zeker niet automatisch.

Want hoe zou, waar zou je dan naar kijken als die persoon zeg maar vergelijkbaar is met jou of jij vergelijkbaar bent met die persoon? Waar zou die persoon aan moeten voldoen?

– Gespreksleider

Houding, stijl en dat soort dingen. Uiterlijk niet echt, maar meer houding.

– Respondent

Met de houding van de politicus wordt later in het gesprek duidelijk dat deze respondent bepaalde inhoudelijke politieke standpunten bedoelt. Houding betekent voor haar de manier waarop een politicus inhoudelijk politiek bedrijft: activistisch, of juist op zoek naar dialoog en compromis. Voor haar kan een individuele politicus haar niet adequaat vertegenwoordigen als zij zich niet ook inhoudelijk kan herkennen in die politicus.

In het gesprek met theoretisch opgeleide Syrische Nederlanders benoemt een van de respondenten dat politiek met vergelijkbare migratieachtergronden op basis van inhoud voor hem kunnen verschillen, in de mate waarin zij politieke vertegenwoordiging ervaart. Als voorbeeld worden de burgemeesters van Rotterdam en Arnhem aangehaald, die verschillend om zouden gaan met vluchtelingen in de stad.

Ik bedoel bijvoorbeeld een bepaald politicus waarvan je denkt: 'Die vertegenwoordigt mij?'

– Gespreksleider

Bijvoorbeeld de burgemeester van Rotterdam, hij is een Marokkaan.

– Respondent

Heb je het idee dat hij jou vertegenwoordigt?

– Gespreksleider

Hij wordt tot de Arabieren gerekend, maar hij heeft een beleid dat tegen vluchtelingen en immigranten is. En bijvoorbeeld de burgemeester van Arnhem, dat is ook een Marokkaan, maar die steunt vluchtelingen. [...] Van hem heb ik wel het gevoel dat hij ons [vluchtelingen] vertegenwoordigt.

– Respondent

Migratieachtergrond kan dus vaak zorgen voor een bepaalde klik, vertrouwen en representatie, maar als iemand niet de belangen van de groep behartigt (zoals respectievelijke respondenten die definiëren) dan ervaart men uiteindelijk geen echte representatie. Migratieachtergrond is voor ervaren representatie daarmee niet onvoorwaardelijk, maar wel een belangrijke basis (oftewel de aanwezigheid van bepaalde politici en de diversiteit van het hele systeem). Zoals een respondent uit de praktisch opgeleide Turks-Marokkaanse groep zegt:

Want je zegt eigenlijk, Dilan (Yeşilgöz) is het tegenovergestelde van mij [die vertegenwoordigt mij niet]. Kun je dan uitleggen? Is het voornamelijk haar mening die haar het tegenovergestelde van jou maakt? Of ook misschien waar ze vandaan komt?

– Gespreksleider

De meningen die ze heeft over bepaalde dingen.

– Respondent [van Turkse afkomst]

Ja, dus het gaat dan echt om het inhoudelijke.

– Gespreksleider

Ja.

– Respondent

Respondent 2 valt deze respondent bij en maakt er een meer algemener punt van, waarbij descriptieve vertegenwoordiging niet altijd en per definitie noodzakelijk is voor ervaren inhoudelijk politieke vertegenwoordiging.

Om heel eerlijk te zijn, ik denk ook niet dat je kan zeggen hij is het tegenovergestelde van mij, want hij heeft een andere etniciteit. Dat vind ik een beetje gek, tenminste, dat is mijn mening. Als iemand zou zeggen: 'Hij is Nederlands, dus ik zou het nooit eens kunnen zijn met hem', of dit of dat. Want iemand kan wel een bepaalde etniciteit hebben, maar ik vind dat je vooral naar inhoud moet kijken.

– Respondent 2

Ik ben het ermee eens.

– Respondent 3

Bij een van de Surinaams-Caribische groepen geven respondenten ook aan dat ervaren politieke vertegenwoordiging (jezelf echt kunnen herkennen in een politicus) uiteindelijk vooral op inhoudelijke basis gebeurt en niet op basis van een gedeelde achtergrond:

Ja, inhoudelijk [kan een politicus op mij lijken]. Niet dat één persoon overeenkomt met al mijn meningen, maar ik identificeer me uiteindelijk met een politicus op basis van de inhoud. [...]

– Respondent 1

Ik laat me voornamelijk leiden door de inhoud, en niet zozeer door zoiets als gemeenschappelijke migratieachtergrond.

– Respondent 2

In de Syrische groep komen de respondenten tot dezelfde conclusie.

Op basis waarvan zeg jij: 'Diegene die vertegenwoordigt mij.'?

– Gespreksleider

Op basis van hun gedachtegoed, wat zij doen voor het land, wat zij doen voor vluchtelingen. Het is niet dat ik vanwege zijn religie op hem ga stemmen. Nee. Het gaat om hun verkiezingsprogramma.

– Respondent 1

Dus jij als vluchteling vindt dat hoe meer hij voor vluchtelingen doet, hoe beter hij jou vertegenwoordigt.

– Gespreksleider

Natuurlijk. [...] Ik vind het belangrijk dat er iemand is die ons verdedigt, die ons onze rechten geeft. Maar het is geen voorwaarde dat hij Syrisch moet zijn. Onze ervaring met politiek is dat wij niet echt succesvol zijn in de politiek. We hebben geen achtergrond in de politiek... net zoals [R4] zei. In ons land houden we ons niet bezig met politiek. [...]

– Respondent 1

Het kan wel dat een Arabische persoon of een Syriër ons gaat vertegenwoordigen, maar ik zie altijd meningen voorbijkomen op Facebook, zodra iemand iets probeert te organiseren voor ons dan wordt er gezegd dat er niemand is die ons vertegenwoordigt, en zelfs als er iemand zou zijn die ons vertegenwoordigt dan zou die niet de meerderheid vertegenwoordigen. Want iedereen heeft een eigen persoonlijke mening.

– Respondent 2

Het uiterlijk en de achtergrond van de politicus blijkt daarmee voor de inhoudelijk vertegenwoordiging niet altijd doorslaggevend te zijn. Terwijl dit wel de kenmerken zijn waar de meeste respondenten de descriptieve vertegenwoordiging van het Nederlandse politiek systeem mee vaststellen en als niet representatief beoordelen. Tegelijkertijd is men van mening dat door de gebrekkige descriptieve politieke vertegenwoordiging in Nederland het specifieke geluid van hun minderheidsgroepen te weinig ruimte krijgt, waardoor men uiteindelijk ook een lage inhoudelijke politieke vertegenwoordiging ervaart. Op die manier speelt migratieachtergrond (inclusief religie en huidskleur) ook descriptief vaak een centrale rol in processen van politieke vertegenwoordiging bij respondenten. Een van de respondenten van de Surinaams-Caribische focusgroep brengt dat punt als volgt naar voren.

Het uiterlijk van de politicus maakt mij niet zoveel uit, het maakt me eigenlijk helemaal niks uit, het gaat om wat de persoon zegt.

– Respondent 1

De inhoud, de boodschap van de persoon.

– Gespreksleider

Ja, [...] want ik ga ook niet naar het stembureau om te kijken van 'oh ja die ziet er wel een beetje als mij uit, die ziet er een beetje bruin uit of die ziet er, de naam komt wel een beetje bij mij in de buurt', en dan weet ik niks over hen zeg maar.

– Respondent 1

Ja, ik vind dat kloppen. Want iedereen verwacht ook dat politici van Surinaamse afkomst ons representeren, maar ik wist al omdat het karakter [van een bepaalde politicus van Surinaamse afkomst] zo in elkaar zit dat dit heel moeilijke gaat zijn. Dus ik vind, mij maakt het niet uit als je bruin of wit of geel bent of zo, je kan immigranten of mensen die van het buitenland hier naartoe komen of tweede generatie zijn representeren met de boodschap en de doelen die jij wil halen zoals kansengelijkheid en dat soort dingen. Maar wat ik gewoon vaak zie in de politiek, gewoon up close, is dat ze vaak dingen doen om ons de mond te snoeren.

– Respondent 2

Deze respondent benoemt hierbij twee belangrijke zaken. Ten eerste dat een politicus met dezelfde migratieachtergrond als hij zelf zijn gepercipieerde belangen niet per definitie goed hoeft te vertegenwoordigen en dat het in principe niet uit zou moeten maken wat de achtergrond van een politicus is. Tegelijkertijd worden mensen zoals hij (Nederlanders van kleur) in het huidige politieke systeem politiek uitgesloten. Verschillende respondenten uit de focusgroepen zijn van mening dat de ervaringen en thema's die belangrijk zijn voor mensen zoals zij door de politiek bewust genegeerd worden. Het is niet alleen zo dat er weinig aandacht voor deze ervaringen en thema's is, maar dat hun vertegenwoordigers bewust de ruimte niet krijgen binnen politieke partijen om hun stem en hun geluid te laten horen. Binnen politieke partijen zouden politici dus bewust bezig zijn om deze mensen de mond te snoeren.

Religie kan een ander kenmerk zijn waar iemand zich mee identificeert. Het kan ook een kenmerk zijn waardoor mensen zich buitengesloten voelen in het Nederlandse politieke systeem, doordat politici waar zij zich in herkennen niet de ruimte krijgen om volledig hun verhaal te doen. Een theoretisch opgeleide respondent uit de Turks-Marokkaanse focusgroep verwoordt dat op deze manier:

Ik herken mezelf in vrouwelijke islamitische politici. Daar kijk ik met trots naar. [...] Als kind had ik de droom om de politiek in te gaan en ik kwam een keer met de lagere school op bezoek op het stadhuis. [...] Dat was toen een totaal witte omgeving met alleen maar oudere mensen, niemand die op mij leek om mee te praten. Dus ik dacht: ik heb eigenlijk helemaal geen recht om hier te zijn, laat ik die droom maar varen. Dat is het belang van representativiteit, als je iemand ziet die op jou lijkt en die jouw taal spreekt, ga je geloven dat jij dat ook kan. Het verrijkt je horizon en je legt jezelf anders beperkingen op die er helemaal niet zijn. [Er zijn nu zichtbare vrouwelijke politici in de Tweede Kamer met een hoofddoek], maar dan vind ik het jammer dat ik zie dat die politici in een keurslijf wordt geduwd en zich niet mogen uitspreken over allerlei kwesties gerelateerd over diversiteit en inclusie. Daar hebben ze een stevige mening

over, maar hun politieke partijen vinden dat spannend. Want die partijen zijn niet islamitisch en daar moet men zich aan conformeren. Ik snap het, maar dat zorgt er wel voor dat ik me er niet volledig in herken.

Deze respondent geeft enerzijds aan dat zij zelf het gevoel heeft niet het recht te hebben om volwaardig onderdeel uit te maken van het politieke systeem waarin zij zichzelf censureerde en haar mening voor zich hield. Anderzijds geeft zij aan dat politieke partijen islamitische mensen zoals zij niet de ruimte geeft om voor haar belangrijke onderwerpen te agenderen en/of te bespreken. Zij ervaart dat mensen zoals zij als het ware de mond gesnoerd wordt. Het resultaat is dat deze mensen zich niet in de politiek herkennen omdat er geen politieke vertegenwoordigers zijn die en op hen lijken en die de onderwerpen bespreken die zij belangrijk vinden.

3.2.4 Politieke uitsluiting van minderheden in het Nederlandse systeem

Respondenten zijn over het algemeen behoorlijk cynisch als het gaat om de vraag of hun verhaal, en het verhaal van de groep waarmee zij zich identificeren, genoeg ruimte krijgt in de Nederlandse politiek. Men heeft het gevoel dat daar weinig ruimte voor is. Als die ruimte er wel is, dan voelt men dat dat te maken heeft met het feit dat politici iets nodig hebben van de groep, of omdat mensen buiten de ondervertegenwoordigde groep hetzelfde zeggen. De politiek bepaalt instrumenteel wat belangrijk is, en niet de ondervertegenwoordigde groepen zelf. In de Surinaams-Caribische groep komen dit thema en sentiment uitgebreid aan de orde.

Er wordt pas naar je geluisterd als het een onderwerp is dat zij interessant vinden. Zodra het gaat over de gevoelige dingen uit de geschiedenis [slavernij] of de gevoelige dingen die nu spelen [institutioneel racisme], dan wordt er minder goed geluisterd. Tenzij het een ander is, bijvoorbeeld wel met een – hoe moet ik het noemen – een autochtone achtergrond, die dan hetzelfde zegt als jij. Dan wordt er sneller geluisterd naar die persoon, heb ik het idee, in de politiek.

Het is daarbij niet alleen het geval dat de claims van ondervertegenwoordigde groepen genegeerd worden. Het benoemen van deze claims door leden van de ondervertegenwoordigde groep wordt, volgens deze respondent, ook door de politiek gebruikt om leden van deze groep verder uit te sluiten. Dat zorgt er uiteindelijk bij deze respondent uit de Surinaams-Caribische focusgroep voor dat hij afhaakt en niet meer wil deelnemen aan de Nederlandse politiek.

En als jij iets over probeert te brengen wordt het vaak als agressief gezien, terwijl dat de intentie niet is. Maar omdat het in veel gevallen lastig is om gehoord te worden, denk ik dat je ook wat meer passie erin gaat stoppen, omdat je echt iets wilt bereiken. En hoe langer hoe meer je eigenlijk kracht erachter moet zetten, hoe vervelender het wordt om het over te brengen naar een ander. En dan kan het vervelend overkomen. Maar ik heb eigenlijk meer het idee dat er niet geluisterd wordt. En dat zodra je je mond ergens over opendoet, dat het dan eigenlijk gebagatelliseerd wordt en aan de kant geschoven wordt, want er zijn belangrijkere dingen. [...] Op het moment dat ik bepaalde dingen hoor [radicaal-rechts discours] dan denk ik: 'Ja, moet ik me hier [in de Nederlandse politiek] eigenlijk wel thuis voelen?' Dus zo ver gaat het bij mij.

Deze respondent beschrijft hier de subtiele, maar dwingende manier waarop zijn verhaal wordt genegeerd door zijn passie en discussiestijl te bestempelen als agressief. Invloedrijke groepen kunnen daarmee leden van ondervertegenwoordigde groepen politiek buitensluiten door hun strategieën en vormen van participatie expliciet te bestempelen als 'anders' en daarmee als onacceptabel (Medina 2013). Andere respondenten uit de Surinaams-Caribische groep hebben het gevoel buitengesloten te worden door witte Nederlanders zonder migratieachtergrond zodra zij bepaalde zaken politiek aankaarten die voor hen, en mensen zoals zij, belangrijk zijn.

[In theorie] mag je je vocaal uiten. We hebben hier in Nederland vrijheid van meningsuiting. Maar er zijn allemaal regels die de mensen [zoals ik] down houden, 'white suppression' noem ik dat. Dat is dubbele G-kracht naar beneden. Ook mensen die hier geboren zijn ondervinden dat. Jij voelt gelijk die pressie die op jou wordt gezet als persoon. No joke.

Het bestaande politieke systeem is er volgens sommige respondenten op gericht om oppositionele en ondervertegenwoordigde groepen en hun politieke claims actief te weren. Alleen de dominante groep is in staat om de positieve waarde van haar eigenheid (hun identiteit) in het publieke debat op te leggen en om de eigenheid van anderen (hun andersheid) in het debat te devalueren met als doel ondervertegenwoordigde groepen uit te sluiten (Staszak 2009).

Ik denk, er is heel wat voor nodig om op een bepaalde [politieke] positie te kunnen komen. Zelf heb ik dat ook ervaren. [...] Ik waak daar echt voor, omdat ik een heel andere denkwijze heb of een heel andere manier van praten [dan de doorsnee Nederlandse politici], ik pas niet in het regime dat al bestaat. Ik heb veel mensen langs zien komen [in de politiek] waarvan ik in het begin echt dacht: 'Wauw, dat is een nieuw geluid. Dit is misschien gamechanging, een begin van iets.' Maar als ik mensen langer ga volgen, dan merk ik dat ze vallen in de manier hoe het al is. En ik denk dat dat juist niet moet.

Het probleem dat veel respondenten met de Nederlandse politiek ervaren, is dat het schort aan goede descriptieve vertegenwoordiging. Of misschien nog specifiek, respondenten hebben het gevoel dat de huidige Nederlandse politiek actief de aanwezigheid van politici tegenwerkt waarmee zij zich identificeren en in kunnen herkennen. Dat zou te maken hebben met de weerstand onder de politiek om inhoudelijk ruimte te geven aan de verhalen, behoeften en wensen van ondervertegenwoordigde groepen.

En ik denk dat er angst is bij de politiek om die ruimte te geven. Dus hoe ver kun je die ruimte geven totdat er genoeg ruimte is dat ze alle ruimtes kunnen innemen. Snap je? Dat is net als zo'n pardon van de slavernij. Als we [de Nederlandse politiek] ze [ondervertegenwoordigde groepen] meer ruimte geven dan geven we toe. Snap je wat ik bedoel? [spreekt luider] Het is die energy van: 'Joh als we het doen, dan geven we net iets te veel, dus laten we alsnog gas terughouden.'

Dat gebrek aan ruimte (een combinatie van ervaren descriptieve en inhoudelijke representatie) zorgt er uiteindelijk voor dat men zich politiek niet vertegenwoordigd voelt, maar bovendien ook dat men zich geen onderdeel voelt van het systeem (zich niet thuis voelt) of zelfs het gevoel heeft er geen onderdeel van mag uitmaken. Dit sluit aan op de bevindingen van het kwantitatieve onderzoek in hoofdstuk 2, waar opvattingen over het inclusieve karakter van de Nederlandse samenleving sterk blijken samen te hangen met ervaren representatie en vertrouwen.

Het bestaan van partijen die opkomen voor de belangen van Nederlanders met een migratieachtergrond (inhoudelijk) en de aanwezigheid van politici met een migratieachtergrond (descriptief) is niet altijd genoeg om hier verandering in aan te brengen.

Dat zijn anderen in de Kamer. De Surinaamse mensen die zeggen 'stem op mij' die, ik weet gewoon uit hun struggle en hun ervaring, dat ze ervaringsdeskundige zijn, dat ze ons goed kunnen representeren maar dat ze gewoon niet de kans krijgen in de maatschappij waar wij nu in leven. Bijvoorbeeld BJJ1, ze had een heel sterke campagne maar toch heeft ze maar één zetel. En dan heb je mensen die bijvoorbeeld continu dingen verpesten, continu beloftes hebben verbroken, ook wetten hebben verbroken maar onder de tafel hebben gestopt, die krijgen honderden zetels voor een boodschap wat ze elk jaar zeggen waarvoor ze staan maar die ze nooit echt uitvoeren.

Er heerst onder respondenten van alle groepen het gevoel dat de Nederlandse politiek inclusiever moet worden en meer ruimte moet geven aan ondervertegenwoordigde groepen, om op die manier hun ervaringen politiek te laten vertegenwoordigen. Zo laat een respondent uit de Surinaams-Caribische focusgroep weten:

Er zijn in Nederland veel politici die niet op mij lijken, waar ik me niet door vertegenwoordigd voel. Dat heeft te maken met hoe je naar de wereld kijkt en dat is afhankelijk van wat je allemaal hebt meegemaakt in het leven. En ik denk dat het daarom belangrijk is. Want mensen met een migratieachtergrond of mensen van een bepaalde sociaaleconomische achtergrond, die maken op een bepaalde manier de wereld mee. En ik vind het wel belangrijk dat zo'n perspectief ook wordt meegenomen. Dat [de politiek in Nederland] diverser wordt. Het hoeft niet divers alleen op basis van migratie-achtergrond, maar wel gewoon diverser.

Hier zien we wederom het sterke verband tussen ervaren discriminatie en maatschappelijke inclusie dat ook in hoofdstuk 2 beschreven is. Het gaat om de politieke kansen die personen van kleur, religieus of met een specifieke migratieachtergrond krijgen. In het huidige politieke Nederlandse politieke systeem krijgt men die kansen te weinig en dat beïnvloedt de mate waarin met zich gerepresenteerd voelt. In de Surinaams-Caribische groep wordt dat als volgt verwoordt. Het gaat hierbij specifiek over meer en betere toegang tot politiek en politieke besluitvorming.

Het geluid van ondervertegenwoordigde groepen moet in de politiek vertaald worden, maar de kans moet er ook zijn om die vertaalslag te maken. Of tenminste, het moet mogelijk zijn. Het moet niet zo zijn dat het überhaupt niet mogelijk is.

– Respondent 1

Ik vind het een heel goed punt wat ze aanhaalt: de kans krijgen. Ik denk dat het voor bepaalde mensen moeilijker is om een kans te creëren dan voor andere mensen. Met een netwerk kom je gewoon heel ver. En bepaalde typen mensen hebben meer toegang tot het netwerk dat je bepaalde banen aangereikt krijgt. Dus ik vind dat echt een heel mooi en duidelijk woord wat je gebruikt. [...]

– Respondent 2

Ja. Ik denk inderdaad, campagnes worden heel veel mensen met diverse achtergrond benaderd om mee te doen om daadwerkelijk hun stem te laten horen. Ik denk dat dat niet de grootste uitdaging voor partijen is. De grootste uitdaging zit hem in de inclusiviteit, hoe gaan we die vergroten. Dan heb ik het dus over besturen, over commissies, om daar ook echt inclusiever te worden. Ik heb zeker het gevoel dat het in mijn geval wel serieus wordt genomen, dat ik wel echt die kans krijgt. Maar het is belangrijk om dat dan ook zeker op zo'n kieslijst te laten zien, mensen op een verkiesbare plek bijvoorbeeld neer te zetten en niet op plek 30, 35 of lager zelfs, puur om de diversiteitsfactor in de campagne te hebben.

– Respondent 3

Het begint met descriptieve vertegenwoordiging waarmee de kans wordt gecreëerd op een ander geluid dat niet bij voorbaat al weggezet kan worden als illegitiem of onacceptabel. Die kansen kunnen uiteindelijk leiden, zo verwoordt een volgende respondent uit datzelfde gesprek, tot een gevoel van verbondenheid.

Nou eigenlijk voel ik me alleen verbonden met de Nederlandse politiek als ik in Amsterdam Zuidoost ben en kijk naar wat er allemaal vanuit de politiek in Amsterdam Zuidoost – in het stadsdeel, dus niet in de hele stad – wat er allemaal georganiseerd wordt, dan voel ik me in Amsterdam Zuidoost op dat moment wel onderdeel. [...] Bijvoorbeeld als er een buurtfeest wordt georganiseerd, en dat er ook echt mensen komen vanuit... de stadsdeelvoorzitters, et cetera. Wordt er een feestje van gemaakt dat aangepast is op de mensen die in dat gebied wonen. Dus met hun interesses, spelletjes die ze leuk vinden, bijvoorbeeld van die pannahokjes en bijvoorbeeld bepaalde artiesten die kinderen in die buurt heel leuk vinden.

– Respondent 4

Alleen wanneer bepaalde kwesties worden besproken die mij en mijn gemeenschap aangaan. Als de politiek echt naar me luistert. Als de politiek mijn problemen en worstelingen erkent.

– Respondent 1

Een dynamische en inclusieve opvatting van politieke vertegenwoordiging past voor een deel van onze respondenten goed in de huidige samenleving, die wordt gekenmerkt door diversiteit. Een dergelijke opvatting heeft betrekking op zowel descriptieve als inhoudelijke vertegenwoordiging. Dit gaat dus verder dan de vraag of een bepaalde politicus op hen lijkt en hun belangen goed vertegenwoordigt. Het heeft betrekking op zowel het hele politieke systeem (descriptief) als het beleid en de acties van een individuele politicus (inhoudelijk), en de kansen die ondervertegenwoordigde groepen krijgen om hun verhaal op een zichtbare manier te uiten. Een dergelijke opvatting over vertegenwoordiging is volgens een deel van onze respondenten beter geschikt om met complexe en kruisende identiteiten in Nederland om te gaan.

Inhoudelijke vertegenwoordiging in Nederland (voor de groepen die wij gesproken hebben) faalt zonder een sterk verband tussen enerzijds wat politici doen en anderzijds wat burgers willen en nodig hebben en de ruimte die zij ervaren om hun verhaal te doen (of de politici waarmee zij zich kunnen identificeren). Inhoudelijke vertegenwoordiging faalt volgens onze respondenten ook omdat er een gebrek is aan descriptieve vertegenwoordiging, aan politici met gedeelde ervaringen die weten wat het is om buitengesloten, tegengewerkt en als problematisch weggezet te worden. De responsiviteit van het politieke systeem wordt bepaald door de claims van gekozen vertegenwoordigers, de ruimte die zij krijgen om die claims te maken en door de acceptatie dat hun claims een serieuze en legitieme bijdrage zijn aan het politieke debat (Celis 2012; Severs 2010). Klarenbeek (2021; 2023) benadrukt in navolging van Anderson (2010) het belang van relationele gelijkheid. Relationele ongelijkheid ontstaat waar machtsverhoudingen superieure en inferieure posities vormen, die ongelijkheden in de verdeling van politieke vrijheden, middelen en welvaart genereren en rechtvaardigen. Relationele gelijkheid vereist dat alle leden van een samenleving 1) ieders morele waarde erkennen; 2) gelijke sociale status hebben als morele actoren; 3) het recht hebben op een gelijke kans om deel te nemen aan het politieke systeem; en 4) alle perspectieven en belangen gelijk wegen in besluitvormingsprocessen.

Veel respondenten die wij gesproken hebben lijken op zoek te zijn naar relationele gelijkheid en zien descriptieve en inhoudelijke vertegenwoordiging inderdaad als integraal onderdeel daarvan. In dat geval wordt hun gedeelde ervaring, religieuze overtuiging en migratieachtergrond politiek geaccepteerd. In de volgende paragrafen beschrijven we de manieren waarop het voorgaande van invloed is op de mate waarop respondenten de politiek vertrouwen en de mate waarin zij participeren in het politieke systeem.

3.3 Politiek vertrouwen

Verschillende respondenten ervaren een laag politiek vertrouwen, maar waarderen tegelijkertijd wel de democratie en het politieke systeem in Nederland. Dit is een terugkerend onderwerp in de gesprekken met praktisch opgeleiden en Syrische herkomstgroepen. Deze bevinding is in lijn met de resultaten besproken in hoofdstuk 2, waarbij wordt geconcludeerd dat vluchtelingengroepen een hoge mate van vertrouwen hebben in diverse instituties, waaronder de regering. Uit de focusgroepen blijkt dat Syrische deelnemers het Nederlandse systeem vergelijken met het politieke systeem in Syrië.

Heb je vertrouwen in de Nederlandse politiek?

– Gespreksleider

Ik heb me daar niet echt mee beziggehouden, want ik heb daar geen tijd voor. Ik ben bezig met de taal en ik wil dingen doen. Dus ik heb niet voldoende tijd om mij daarin te verdiepen. Ik ga wel proberen om mij daar meer in te verdiepen. Maar ik heb wel meer vertrouwen in de Nederlandse politiek dan in de politiek van mijn moederland.

– Respondent

Waarom?

– Gespreksleider

Omdat hier meer vrijheid van meningsuiting is en er is meer vrijheid om te kiezen. Ik wil kunnen kiezen, ik wil de mogelijkheid hebben om te kiezen en ik wil de mogelijkheid hebben om mijn mening te uiten. Maar in mijn land is dat een beetje anders.

– Respondent

In dit citaat wordt duidelijk dat de vrijheid van meningsuiting en in het algemeen de vrijheid om te kiezen wordt onderstreept als reden voor het hebben van meer vertrouwen in het Nederlandse politieke systeem, in vergelijking met het Syrische. Dit is in lijn met bestaande literatuur die laat zien dat migranten die vanuit minder of niet-democratische landen naar een democratisch land migreren vaak meer vertrouwen laten zien in het politieke systeem van hun nieuwe land, wat de *reference point hypothesis* wordt genoemd (Maxwell 2010; Röder en Mühlau 2012). Het hebben van een bepaald referentiepunt (de situatie

in het land van herkomst) zorgt ervoor dat de situatie in Nederland daartegen wordt afgezet. Ook onder andere groepen wordt het feit dat iedereen (de vrijheid heeft om) zijn stem mag laten gelden binnen de Nederlandse democratie als zeer belangrijk benoemd. Zo zegt een respondent uit de Turks-Marokkaanse focusgroep met een praktische opleiding:

Heb je vertrouwen in de politiek?

– Gespreksleider

Ja, want iedereen praat eigenlijk mee. Als iemand het er niet mee eens is dan zegt hij dat. Het is niet dat je in een dictatuur leeft, je leeft wel in een democratie. Maar nu zoals we het hebben over een migratieachtergrond, ja er zijn mensen met een migratieachtergrond. [...] Maar het is niet zo dat we helemaal niet gehoord zijn. Vertrouwen, ja het is een democratie dus iedereen heeft wel een beetje zeggenschap erin. Het is niet dat ik 100% vertrouwen heb natuurlijk, maar ik vind het prima zo.

– Respondent

Ondanks waardering voor het systeem dat aan iedereen een beetje zeggenschap biedt is er bij de meeste focusgroepen, met name onder de respondenten zonder vluchtelingenachtergrond, over het algemeen weinig vertrouwen in de Nederlandse politiek en de politici binnen dit systeem. Dit sluit aan bij recent onderzoek van Steenvoorden (2023) waar wordt geconcludeerd dat het van belang is om het onderscheid te maken tussen het vertrouwen in de politiek in het algemeen enerzijds en specifieke politici en partijen anderzijds (Den Ridder et al. 2023; Marien 2011). Men kan weinig vertrouwen hebben in specifieke partijen of personen, maar dit zorgt er niet direct voor dat het hele politieke systeem van Nederland (de liberale democratie) in twijfel wordt getrokken. Er is slechts een handjevol respondenten dat aangeeft helemaal geen vertrouwen te hebben in de politiek in het algemeen, waaronder de volgende deelnemer uit een van de Surinaams-Caribische focusgroepen:

Ja, vertrouwen is er heel weinig op dit moment, in de politiek, wat dat betreft. En ik denk dat het er pas zal zijn als ik het gevoel heb, en ik denk meerdere Nederlanders het gevoel hebben, dat er oprecht uitspraken worden gedaan, en dat wat gezegd wordt ook in praktijk wordt gebracht, met dit onderwerp.

– Respondent

En welk onderwerp bedoel je dan?

– Gespreksleider

Het onderwerp, nou ja bijvoorbeeld in dit geval discriminatie of uitsluiting.

– Respondent

Dit citaat illustreert dat totdat er oprechte uitspraken en bepaalde acties op het gebied van discriminatie en uitsluiting worden ondernomen, men heel weinig vertrouwen in de politiek heeft. Dit is in lijn met eerder onderzoek dat het belang van authenticiteit voor politiek vertrouwen onderstreept: burgers vertrouwen de politiek eerder wanneer politici oprechte uitspraken doen en ook acties verbinden aan dergelijke uitspraken (Valgarðsson et al. 2021). Meer deelnemers geven aan dat het vertrouwen in specifieke partijen of politici beperkt is, maar men in andere partijen of politici wel vertrouwen heeft. Voorbeelden die het vertrouwen in bepaalde partijen of politici hebben geschaad zijn onder andere de toeslagenaffaire en het verwijderen van sms'jes over politieke besluitvorming door premier Mark Rutte.

Deze voorbeelden illustreren tevens dat descriptieve vertegenwoordiging voor deelnemers een mogelijk begin is voor het politiek vertrouwen, maar niet automatisch afdoende. Het politieke vertrouwen van deelnemers daalt snel wanneer politici 'die op hen lijken' niet adequaat de inhoudelijke belangen kunnen of willen vertegenwoordigen, waarbij politieke uitsluiting een belangrijke rol speelt. Het gaat er dus om dat mensen het gevoel moet hebben dat hun verhaal er ook toe doet en een gelijkwaardige positie heeft in het politieke debat. Wanneer dat niet kan omdat de juiste politici er niet zijn en/of deze politici niet genoeg ruimte krijgen binnen het systeem, ondermijnt dat het vertrouwen in de politiek en/of specifieke politici.

3.3.1 Politieke in- en uitsluiting

Zoals eerder benoemd, de mate van discriminatie, uitsluiting en racisme die mensen ervaren binnen de politiek is een belangrijke bron voor het beperkte politiek vertrouwen. Hierbij worden diverse voorbeelden gegeven. Deze deelnemer uit de theoretisch opgeleide Syrische groep beschrijft bepaalde uitspraken door FVD-leider Thierry Baudet:

Als ik Baudet op een racistische manier zie praten over blond haar en blank zijn et cetera, hoe kan ik dan vertrouwen hebben in die Nederlander? Terwijl ik niet hoor bij die mensen waar hij over spreekt. Of die hij wil vertegenwoordigen. Dus ik vind dat dat veel invloed heeft.

Dergelijke uitspraken van individuele politici worden door deelnemers ook gekoppeld aan hun ervaren politieke vertegenwoordiging ten opzichte van het hele politieke systeem. Het vertegenwoordigen van de belangen van alle burgers is daarmee een belangrijke dimensie van en stimulans voor politiek vertrouwen (Bertsou 2019; Steenvoorden 2023; Van der Meer 2010). Zulke uitspraken van specifieke politici geven het signaal aan leden van ondervertegenwoordigde groepen dat niet iedereen erbij hoort, wat het vertrouwen in deze specifieke politici schaadt. Ook het vertrouwen in de Tweede Kamer en de politiek in de brede zin wordt hierdoor aangetast, omdat men het als de taak van de politiek ziet om dit te voorkomen of hier iets aan te veranderen. Hier is de politiek de afgelopen decennia niet in geslaagd (zie bv. het ontstaan en de afwikkeling van de toeslagenaffaire). Deze mechanismen vinden we ook terug in andere studies onder andere ondervertegenwoordigde groepen (Kumlin en Rothstein 2010; Maxwell 2010; De Vroome et al. 2013). Dergelijke vormen van politieke uitsluiting, op basis van huidskleur of religie, zorgen voor afstand tot en beperkt vertrouwen in de politiek onder de deelnemers. Het beperkte vertrouwen in de politiek wordt geïllustreerd door bepaalde uitspraken en angsten. Deelnemers uit de theoretisch opgeleide Turks-Marokkaanse groep zijn bijvoorbeeld bang dat ook in Nederland het dragen van een hoofddoek verboden gaat worden.

Ik heb het idee dat ze vanwege racistische redenen de hoofddoek gaan verbieden in Nederland. Dat voorstel is al gedaan in bepaalde Europese landen. Dus ik heb niet het volledige vertrouwen.

– Respondent

Dat dat niet wordt voorgesteld hier?

– Gespreksleider

Nee ik heb daar geen vertrouwen in. Ik heb zelfs het gevoel dat dat binnenkort kan gebeuren. Dus ik heb niet veel vertrouwen in de politiek.

– Respondent

Respondenten vertrouwen de politiek niet (genoeg) om dergelijke veranderingen te bewerkstelligen of te voorkomen. Specifieke partijen en politici, zoals DENK en Sylvana Simons, worden genoemd om te illustreren dat dergelijke politieke representatie en invloed in de Tweede Kamer vertrouwen in en betrokkenheid bij de politiek stimuleert.

En dat is ook veranderd na de komst van DENK eigenlijk. Want op het nieuws kwam dat Kuzu en Öztürk een partij gingen oprichten, en dat was toch een stukje herkenning. Ook qua identiteit. En een baard, een snor, en dan denk je toch wel van 'hee, die lijkt op mij'.

– Respondent

En dat is alleen ter herkenning, want ik bedoel ja, als je andere partijen ziet waar misschien ook een Turk of Marokkaan zit, ga je daar ook op stemmen dan?

– Gespreksleider

Ja, maar omdat dan, omdat DENK toch een eigen partij is zeg maar. Dat voelt toch iets vertrouwelijker dan de PvdA dat heeft.

– Respondent

De herkenning, zowel wat betreft identiteit als uiterlijke kenmerken, geeft vertrouwen in bepaalde politici en partijen, zoals DENK. Ervaren politieke vertegenwoordiging als vorm van politieke insluiting, gaat dus hand in hand met politiek vertrouwen. Dit sluit aan bij de analyses uit hoofdstuk 2, waarbij een positieve relatie wordt gevonden tussen het ervaren van maatschappelijke inclusie en politiek vertrouwen.

3.3.2 **Het functioneren van de politiek en de beperkte invloed van de eigen stem**

Hoe de politiek functioneert en handelt komt veelvuldig terug wanneer deelnemers over politiek vertrouwen spreken. Daarbij wordt in het bijzonder gefocust op de politici in de Tweede Kamer. Hier wordt duidelijk dat het vertrouwen ten eerste wordt geschaad door de beperkte representatie of het ervaren van specifieke uitsluiting door bepaalde politici. Ten tweede wordt het politiek vertrouwen geschaad door het algemeen functioneren van politici en hoe deze met elkaar omgaan in de Tweede Kamer. In sommige gevallen worden beide factoren aan elkaar gekoppeld, zoals bij deze respondent uit de Surinaams-Caribische focusgroep.

Bijvoorbeeld als je ziet hoeveel backlash een Sylvana Simons of een Azarkan krijgt. [...] Als je ziet hoe daarop gereageerd wordt, dan denk ik ook van: hoe kun je dit nog serieus nemen, de hele Tweede Kamer. Soms denk ik echt, van: 'Het zijn gewoon een stelletje kleuters' – en dat is nog een belediging voor de kleuters – als je ziet hoe ze met elkaar omgaan. Dus in dat opzicht heb ik soms wel zo van: ja, hoe denken jullie dat jullie het vertrouwen van de burgers terugkrijgen of winnen als jullie je zo gedragen?

Verschillende aspecten die zorgen voor een beperkt gevoel van vertrouwen worden aangestipt: beloftes niet waarmaken en geen actie ondernemen, gebrek aan handelingssnelheid en het persoonlijk gedrag van politici (niet eerlijk zijn, hoe politici elkaar benaderen). Deelnemers noemen hoe de mooie woorden van politici niet altijd uitgevoerd worden en dat er vooral veel wordt gepraat, maar niet wordt doorgepakt. Deze factoren werden ook in eerdere studies onder de algemene bevolking in Nederland beschreven, waar bijvoorbeeld het gebrek aan responsiviteit en daadkracht genoemd wordt (Den Ridder et al. 2022). Ook onder deelnemers van de focusgroepen in dit onderzoek zien we dat het erkennen van bepaalde problemen wordt gewaardeerd, maar dat het gebrek aan daadkracht na deze erkenning het politiek vertrouwen schaadt. Een respondent uit een van de Surinaams-Caribische focusgroepen verwoordt dat als volgt:

Dus niet: 'Oh ja het is zo, punt,' en er wordt verder niks mee gedaan. Maar: 'het is zo, het moet nu stoppen, we gaan er dit en dit aan doen. We tolereren dit niet meer, want het past niet bij deze tijd,' – bij wijze van spreken, hè. Dus gewoon: het erkennen en het doorpakken. Niet erkennen en in de kast stoppen. Dan zou ik meer vertrouwen hebben in de politiek, als het ook oprecht is.

Deze ervaring onderstreept het belang van daadkracht als dimensie van vertrouwen. Het niet erkennen en 'in de kast stoppen' van problemen wordt gezien als daadkrachtig noch effectief, en dat schaadt het vertrouwen in deze politieke actoren (Bertsou 2019; Steenvoorden 2023; Valgarðsson 2021). Het uitblijven van politieke actie maar wel het probleem erkennen beperkt bovendien het politiek vertrouwen, omdat deze uitspraken op deze manier als minder oprecht worden gezien. De beperkte daadkracht en snelheid waarmee de politiek handelt worden veelvuldig als factoren benoemd wanneer gesproken wordt over het vertrouwen in de politiek. Ook hoe politici zich gedragen, bijvoorbeeld door te liegen en elkaar negatief te behandelen, valt op onder de deelnemers. Dit geven respondenten uit de Surinaams-Caribische groep aan:

Mark Rutte verpest de boel gewoon voor mij.
– Respondent 1

Oké.
– Gespreksleider

Het is gewoon ja, hij verpest de boel voor mij. Hij doet dingen wat wettelijk gewoon niet mag en hij komt er gewoon mee weg puur om zijn macht. En dat laat al zien wat voor een machtsverhouding hij heeft en dat laat al zien dat ja, het gaat niet eerlijk daar.

– Respondent 1

De politiek is weird.

– Respondent 2

Dergelijk gedrag van huidige politici maakt wederom duidelijk dat er sprake is van een asymmetrische machtsverdeling in de Nederlandse politiek, waarbij bepaalde invloedrijke politici aan het langste eind trekken ten nadele van politici die ondervetegenwoordigde groepen representeren. Specifieke schandalen, zoals de toeslagenaffaire en het verwijderen van sms'jes door de premier, kunnen het politiek vertrouwen op korte termijn laten dalen, iets wat ook wordt besproken in eerdere studies (Miltenburg et al. 2021). Sommige deelnemers kunnen door dit tekort aan integriteit bij bepaalde politici, waaronder liegen en het niet toegeven van fouten, de politiek in het algemeen niet meer serieus nemen. De Tweede Kamer wordt zelfs vergeleken met een kleuterklas en een realityshow, waarin het meer lijkt te gaan over persoonlijke ruzies dan om het regeren van Nederland. Bij andere ondervetegenwoordigde groepen in Nederland (zonder migratieachtergrond) vinden we dezelfde mechanismen. Men verwijst hier bijvoorbeeld naar het geroep en stemmingmakerij van politici, dat zorgt voor een beperkt gevoel van politiek vertrouwen (Steenvoorden 2023).

Gerelateerd aan het functioneren van de politiek, benoemen sommige deelnemers het feit dat hun stem weinig tot geen impact heeft. Dit gevoel beperkt hun politiek vertrouwen omdat zij het idee hebben dat hun mening en stem gehoord noch erkend worden. Veel respondenten lijken het functioneren van de huidige Nederlandse politiek en de gebrekkige impact van hun eigen stem in eerste instantie niet te relateren aan ervaren uitsluiting, maar eerder te zien als een kenmerk van de huidige Nederlandse politiek. De coronamaatregelen zijn een van de voorbeelden die hierbij worden benoemd. Deze leidden tot een bewustzijn bij respondenten over de mogelijkheden en macht die de politiek heeft, zo ook onder de Surinaams-Caribische focusgroep:

Wat er erg aan was en wat me teleurgesteld heeft is letterlijk dat de serieuzeheid voor mij werd afgenomen. Dat ze gewoon zomaar wetten konden maken. Dat vond ik al heel vreemd. Er werd serieus ook... Grondwetten werden ook gewoon overgezet...

Deze deelnemer refereert met 'dat de serieuzeheid voor mij werd afgenomen' naar de realisatie dat de politiek beslissingen kan maken waarin de stem van deze deelnemer er niet toe doet. Opnieuw wordt hier dus naar het aspect van macht gerefereerd waarin deelnemers ervaren dat anderen 'zomaar' over hun leven kunnen beslissen. Deze ervaringen komen met name voor bij praktisch opgeleide groepen, net zoals in onderzoek van Steenvoorden (2023). Deze ervaring van (beperkte) *efficacy*, de mate waarin burgers het idee hebben dat de politiek luistert en hun wensen serieus neemt, is direct gerelateerd aan de ervaren politieke vertegenwoordiging. Wanneer mensen zich niet (sterk) vertegenwoordigd voelen, krijgen ze tevens het idee dat hun stem weinig impact heeft op wat de politiek doet en besluit (Miller en Listhaug 1990). Bij het bespreken van een dergelijk gevoel van machteloosheid leggen veel deelnemers de verantwoordelijkheid bij hoe het politieke systeem is ingericht en de beperkingen die dit geeft voor de impact van hun stem. Een respondent uit een van de Surinaams-Caribische groepen:

Je zit met 150 man inderdaad hè, waar we het net over hadden. Als je maar één zetel hebt hoe ga je dat naar voren kunnen brengen? En ik wil natuurlijk wel stemmen want ik ga het natuurlijk niet vergooien want er is een periode geweest waarbij vrouwen niet mochten stemmen dus tuurlijk. Ik ga wel stemmen. Maar ik denk op hoger niveau kan ik niet wat betekenen. Dus vandaar dat ik probeer ook in een kleine groep zeg maar daar wat aan te doen.

Hier wordt expliciet de link gelegd tussen de gevolgen van de beperkte impact die deelnemers ervaren, en hun overwegingen om wel of niet te stemmen. Dit aspect diepen we verder uit in paragraaf 3.4. Enkele deelnemers hebben een andere reden voor hun beperkte politiek vertrouwen: de overtuiging dat politici in Nederland niet de machthebbers zijn, maar dat er achter de schermen andere mensen bepalen wat er in Nederland gebeurt. Hier wordt door een deelnemer uit de praktisch opgeleide Syrische groep verwezen naar de *deep state* en mensen met het grote kapitaal.

Ik denk dat in democratische landen zoals Nederland de politieke partijen in feite niet aan de macht zijn, maar de echte machthebbers zijn achter de schermen. De deep state controleert het land. Want bijvoorbeeld op dit moment wil Nederland veel vluchtelingen en ze openen de deuren voor hen en er komen veel vluchtelingen. Wanneer het aantal vluchtelingen voldoende is dan veranderen ze de politieke partijen en dan over twintig of dertig jaar is Wilders de leider van Nederland.

Verwijzingen naar deze invloeden zijn soms indirect. Respondenten verwijzen dan ook naar een gevoel dat iets niet klopt, of dat de politiek doorgestoken kaart is. Deze gevoelens zorgen ervoor dat ze geen vertrouwen hebben in politici en de politiek, zo ook onder de Surinaams-Caribische groep.

Nou ja, er is gewoon iets wat misschien onbekend is onder ons denk ik, maar dat is: 'The system is rigged.'

We concluderen dat deelnemers diverse redenen hebben om een beperkt gevoel van politiek vertrouwen te ervaren. Dat is in sommige gevallen gericht op de politiek in het algemeen, maar kan ook te maken hebben met specifieke politici en de uitspraken die zij doen. Diverse redenen, zoals het ervaren van uitsluiting en de beperkte impact van hun individuele stem, zien we ook in eerder onderzoek onder de algemene bevolking in Nederland (Van Noije et al. 2023; Steenvoorden 2023). Het is daarmee van belang te onderstrepen dat veel processen en onderliggende mechanismen die zorgen voor een beperkt politiek vertrouwen niet migrantspecifiek zijn, maar spelen bij diverse groepen. Zo ook het ervaren van politieke representatie, waarbij de gelaagdheid van het hebben van een bepaalde migratieachtergrond leidt tot een beperkte ervaring van representatie. Dit vermindert vervolgens het vertrouwen in de politiek. Uit enkele uitingen van deelnemers blijkt ook dat deze ervaringen van representatie en vertrouwen gevolgen dragen voor politieke participatie, iets wat in de volgende paragraaf wordt uitgewerkt.

3.4 Politieke participatie

Daar waar processen van uitsluiting een evidente negatieve uitwerking hebben op de ervaring van politieke representatie en politiek vertrouwen, is de relatie met politieke participatie minder vanzelfsprekend. Dat zagen we ook in het kwantitatieve onderzoek (hoofdstuk 2), waar er geen duidelijke relatie werd gevonden tussen ervaren discriminatie en uitsluiting en stemgedrag. Wel lijkt ervaren discriminatie en uitsluiting een trigger te zijn voor zogenoemde niet-electorale participatie. Onderzoek wijst op tegenstelde effecten van discriminatie op politieke participatie. Aan de ene kant stelt eerder onderzoek dat ervaringen van uitsluiting ervoor kan zorgen dat men niet politiek participeert, omdat men zich buitengesloten voelt (Schildkraut 2005). Aan de andere kant laat eerder onderzoek ook zien dat dergelijke ervaringen van uitsluiting juist politieke participatie kan stimuleren, om via deze weg verandering teweeg te brengen (Berry et al. 2022). In deze paragraaf staat centraal welke beleving de deelnemers hebben rond diverse vormen van politieke participatie, en hoe uitsluiting alsook andere oorzaken hieraan ten grondslag liggen.

3.4.1 Stemmen bij nationale verkiezingen

Stemmen werd het meest genoemd, wanneer deelnemers gevraagd werden naar hun politieke participatie. Vrijwel alle deelnemers aan de focusgroepen zien stemmen als een noodzaak en een makkelijke manier om mee te doen aan de democratie. Een deelnemer uit de Surinaams-Caribische groep legt uit:

Het werd net ook al genoemd: het is zeker een plicht. Een plicht om toch wel echt invloed te hebben op democratische waarden, waar staan we voor, niet alleen als land maar ook als Europa, op te komen voor vertegenwoordiging, diversiteit. Eigenlijk doorgeven aan volgende generaties wat nu minder goed gaat [doorgeven dat stemmen een plicht is].

Stemmen wordt gezien als het laten horen van voorkeuren en uitspreken van steun aan partijen waarvan ideeën overeenkomen met die van de deelnemer. Door te stemmen hoopt men steun en meer mogelijkheden te bieden aan de partijen die hun voorkeur hebben. Ook werd stemmen gerelateerd aan het onderdeel zijn van Nederland, met name onder de Syrische deelnemers. Zij vinden dat stemmen een van de plichten is die hoort bij het Nederlander-zijn.

Omdat ik hoor bij dit land en deze maatschappij. Ik wil ook dat de partij die ideeën heeft die overeenkomen met wat ik zelf vind meer zetels krijgt en meer stemmen krijgt zodat ze die ideeën kunnen uitvoeren. Ik ben erg bezig met het milieu en schone energie en ik hoop dat er een partij wint die ook daarmee bezig is. Dus ik wil graag stemmen.

Dit sluit aan bij de resultaten van de surveydata in hoofdstuk 2, waarin geconcludeerd wordt dat een sterkere identificatie met Nederland positieve gevolgen heeft voor het stemmen bij nationale verkiezingen. Dit is ook geconcludeerd in een onderzoek onder moslims in West-Europa (Kranendonk et al. 2018). Het hebben van een band met Nederland zorgt ervoor dat mensen graag een bijdrage aan het land willen leveren en onderdeel van het land willen zijn. Stemmen is voor velen een manier om dit te doen.

Tegelijkertijd zijn er ook mensen die ervoor kiezen om niet te stemmen. In de focusgroepen waren er echter slechts een paar deelnemers die niet stemden, wat mogelijk te maken had met de selectie van deelnemers. Bij de focusgroepen is er namelijk deels geselecteerd op het hebben van (een zekere mate van) politieke interesse (Khajavi en Koç 2023). Dit heeft mogelijk geleid tot groepen met relatief veel deelnemers op diverse manieren politiek participeerden. De enkele deelnemer die niet stemt refereert, net zoals in paragraaf 3.3.2 over politiek vertrouwen, vaak naar de beperkte mate van efficacy die wordt ervaren. Zo ook een deelnemer in een van de Surinaams-Caribische groep:

Soms denk ik ook wel: 'Moet ik gaan stemmen?' Brengt mijn stem wel wat uit, zeg maar?

De twijfel over of het uitbrengen van een stem impact maakt, zorgt ervoor dat deelnemers die deze twijfel hebben minder snel naar de stembus gaan. Dit is in lijn met eerder onderzoek waarin de conclusie is dat mensen eerder geneigd zijn om te stemmen wanneer ze verwachten hiermee het politieke proces te beïnvloeden (Fraga 2018; Spierings en Vermeulen 2023). Het feit dat mensen weinig verandering zien wordt gebruikt als argument om niet te stemmen (noch om op andere manieren politiek actief te zijn), simpelweg omdat het politieke systeem snelle verandering en erkenning van diverse stemmen niet mogelijk maakt.

Nee ik stem niet. Niet meer.

– Respondent

Nee?

– Gespreksleider

Het is de illusie van keus, wil je Coca-Cola of Pepsi? En macht is zo diffuus met die politieke partijen dat, iedereen heeft een klein beetje macht waardoor niemand macht heeft. En dan verander je gewoon niks. Dus ik ga liever, ik neem liever de tijd dat ik naar de stembus loop om weet ik veel, gaan te gymmen of zo. Dat is veel nuttiger.

– Respondent

Dit illustreert onder de deelnemers ook een tekort aan politiek vertrouwen die de wil om te stemmen beperkt. Deze relatie komt ook nadrukkelijk naar voren in het kwantitatieve onderzoek: mensen met een lager institutioneel vertrouwen gaan minder naar de stembus. Het zijn bevindingen die aansluiten op onderzoek naar de lage opkomst bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen (Vermeulen et al. 2022). Mensen hebben niet het vertrouwen dat een stem uitbrengen leidt tot actie, waardoor de noodzaak om dit te doen verdwijnt. Dit wordt door de deelnemers ook gerelateerd aan een ervaren tekort aan politieke representatie. Hierbij wordt de lange periode waarin de VVD regeert genoemd als voorbeeld voor hoe er weinig verandert en ook kan veranderen als deze partij, ondanks schandalen en gemaakte fouten, de meeste stemmen blijft ontvangen. Nieuwe partijen zoals DENK en BIJ1 worden genoemd als voorbeelden die deelnemers hoop geven, maar ook hier zien mensen dat de (directe) impact van deze partijen niet zo groot is als gehoopt. Dit alles wordt benoemd in deze observatie van een theoretisch opgeleide respondent uit de Turks-Marokkaanse focusgroep.

Maar ik moet toegeven: ik word steeds cynischer. Ik weet ook niet wat het voor zin heeft als een partij als de VVD, die zoveel hebben geflikt, er nog mee weggkomen en de grootste blijven. De partij die echt de belangen behartigt van de witte middelbare rijke man, weet je wel. Totaal niet van mensen met een migratieachtergrond. Die blijven de macht in Den Haag houden. En er worden babystapjes gemaakt met de komst van een BIJ1, van DENK, allemaal nieuwe partijen die echt de nieuwe generatie aanspreken en hun stem een plek geven. Maar het is lastig. Het is echt iets van lange adem.

3.4.2 Andere vormen van politieke participatie

Naast stemmen zijn er veel deelnemers die op andere manieren politiek actief zijn, zo blijkt ook uit de bevindingen in hoofdstuk 2. Deelnemers noemen bijvoorbeeld het meedoen aan discussies op sociale media, campagnevoeren voor bepaalde partijen, meedoen aan protesten zoals die van *Black Lives Matter*, flyeren en vrijwilligerswerk doen voor politieke organisatie. In veel gevallen wordt hier onderscheid gemaakt tussen actief zijn in de politiek zelf en actief zijn door het te hebben over de politiek en mee te doen aan discussies op sociale media. Een respondent uit de theoretisch opgeleide Turks-Marokkaanse focusgroep zegt hierover:

Ja. Terwijl we er over zitten te praten denk ik eigenlijk ben ik met zeg maar politiek pur sang, actief bij een partij of wat dan ook, dat doe ik niet. Maar politieke misstanden aankaarten op social media of wat dan ook, dat doe ik wel dagelijks. Bijvoorbeeld alles wat er gebeurt in bezet Palestina zeg maar, dat soort dingen, ja daar post ik, mijn mening post ik daar zeker op social media over. Dus dat is niet per se politiek zeg maar als je het hebt over ben je lid van een partij of zo, maar dat zijn natuurlijk ook allemaal politieke beslissingen die.

Veel deelnemers zijn terughoudend om daadwerkelijk politiek deel te nemen, onder andere omdat ze een negatief beeld van de politiek hebben door bepaalde schandalen en het politiek vertrouwen beperkt is. Zoals deze theoretisch opgeleide respondenten met een Syrische achtergrond:

Ik heb een slecht beeld van de politiek. Want ik ben ook niet goed op de hoogte. Ik weet niets. En ik krijg soms ook negatieve informatie over politici en het parlement.

– Respondent 1

Zoals schandalen en zo?

– Gespreksleider

Ja, Baudet en Wilders. Dat alleen zorgt er al voor dat ik terughoudend ben om te participeren. Maar als er bijvoorbeeld een demonstratie is voor het milieu, dus als de regering iets doet wat slecht is voor het milieu, en daar is een demonstratie tegen, dan kan ik daar wel aan meedoen.

– Respondent 2

Tegelijkertijd is dit gevoel voor veel deelnemers wel een stimulans om op andere manieren actief te zijn, bijvoorbeeld door in demonstraties tegen de overheid te protesteren. De achterliggende redenen voor dergelijke vormen van participatie hebben veelal te maken met ervaringen van in- en uitsluiting.

3.4.3 Sociale en politieke in- en uitsluiting en politieke participatie

Hoewel de meeste mensen die deelnamen aan het onderzoek stemden tijdens verkiezingen, en in sommige gevallen ook stemden namens familieleden, waren andere uitingen van politieke participatie minder frequent. Dat is in lijn is met de bevindingen uit hoofdstuk 2, waaruit bleek dat het percentage van mensen dat stemt hoger ligt dan het percentage van mensen die op andere manieren politiek participeren. Bij het deelnemen aan discussies op sociale media en het voeren van campagne wordt de negatieve toon en bejegening genoemd als belangrijke reden om niet of minder deel te nemen. Deze vormen van uitsluiting zorgden voor aanpassingen in het politieke gedrag. In het geval van bejegening op straat spreken mensen uit de Surinaams-Caribische groep over hoe hier veiligheidsmaatregelen tegen worden genomen, of hoe zij bepaalde plekken mijden:

Ja. Daar ben ik inmiddels al aan gewend. En dat is heel erg, denk ik.

– Respondent 1

Maar heb je je wel eens onveilig gevoeld door dat?

– Respondent 2

Zeker, ja. Zeker. Ook tijdens campagnes, dat we óf bepaalde gebieden gewoon meden, dat we daar niet naartoe gingen, óf met beveiliging omdat het anders niet te doen was. Dus het is echt heel triest dat het moet.

– Respondent 1

Hoewel dergelijke vormen van uitsluiting dus confronterend zijn en kunnen afschrikken van dergelijke participatie, stellen deelnemers ook dat dergelijke ervaringen tegelijkertijd drijfveren kunnen zijn om actief te blijven en hun stem te laten horen. Deze twee mogelijke implicaties van het ervaren van discriminatie wat betreft politieke participatie komen ook naar voren in de literatuur (Spierings en Vermeulen 2023).

In het geval van reageren op sociale mediaberichten noemen respondenten dat zij minder frequent reageren en extra voorzichtig zijn. Zij letten bijvoorbeeld op spelfouten zodat ze daar niet op aangesproken kunnen worden. Bij deze ervaringen valt het deelnemers op hoe zij veelal in een hokje worden gestopt, waarbij op sociale media de reacties meteen over 'jullie' gesproken wordt, verwijzend naar alle mensen met dezelfde etnische achtergrond. Zoals in dit gesprek tussen twee respondenten in de Surinaams-Caribische focusgroep duidelijk wordt:

Er zijn ook heel veel positieve berichten. Maar om een voorbeeld te geven, als je ergens op reageert, dat iemand bijvoorbeeld een standpunt heeft en je zegt: 'Nou, het mag best wat minder', of: 'Wat agressief'. Of, de makkelijkste omschakeling is gelijk het woordje 'jullie'.

– Respondent 1

Ja.

– Respondent 2

Jullie moeten niet zo klagen.' Maar ik ben het geweest zeg maar bijvoorbeeld.

– Respondent 1

Ah, oké.

– Gespreksleider

Het is niet iedereen die zoals ik eruitziet. Snap je? Dus het gebeurt heel snel. En het zou eigenlijk niet moeten dat we hier twee keer nadenken over wat we precies gaan zeggen, of dat je specifiek echt gaat letten op spelfouten. Ik begrijp dat we dan onszelf in bescherming nemen om dat wel te doen, maar het zou eigenlijk niet moeten. Het is een beetje dubbel.

– Respondent 1

Dergelijke aspecten van 'othering' maken deelnemers extra bewust van hun deelname in publieke conversaties. Onder de Syrische groep, waar de politieke participatie minder is, wordt ook minder gesproken over ervaren sociale uitsluiting. Over het algemeen wordt deze uitsluiting ook minder ervaren in vluchtelingengroepen, zo blijkt uit hoofdstuk 2. Deze ervaringen van uitsluiting zijn niet voor iedereen een reden om minder of op een andere manier politiek te participeren. Eenzelfde patroon zien we wanneer deelnemers het hebben over in- en uitsluiting. Met name door de Syrische deelnemers wordt politieke insluiting, middels het hebben van de Nederlandse nationaliteit en de juiste papieren, gezien als ticket voor politieke participatie:

Als je je papieren hebt gekregen dan mag je stemmen en dan zal je stem ook gehoord worden. Ze kijken niet naar wie je bent of op wie je hebt gestemd, dit is een democratisch land.

In deze groep wordt er veelal positief gesproken over de politieke kansen en inclusie van mensen met een migratieachtergrond. Het democratische systeem wordt expliciet gewaardeerd en het stemrecht voor diegenen met de Nederlandse nationaliteit wordt benoemd als illustratie van het feit dat ieders stem gehoord mag worden. Toch is men binnen deze groep ook kritisch op politici. Sommige politici worden als racistisch beoordeeld, waardoor deze respondenten de politiek in het nieuws en online vermijden. Waar stemmen dus gezien wordt als een kans of zelfs een plicht, heeft uitsluiting een grotere impact op andere vormen van politieke participatie.

Want je hebt het gevoel dat het allemaal vol met racisme is.

– Gespreksleider

Nee niet allemaal. Maar een deel wel. Dus er zijn sommige politici die zo zijn.

– Respondent

Dus je zegt bijvoorbeeld dat dit de reden is dat je afstand neemt van de politiek, dat dit ervoor zorgt dat je niets leest.

– Gespreksleider

Ja, dat is een van de redenen.

– Respondent

Deelnemers in diverse groepen vinden dat de politiek actiever kan en moet zijn in het betrekken van bepaalde doelgroepen, bijvoorbeeld door tijdens campagnes voor de nationale verkiezingen naar specifieke wijken te gaan waar meer mensen met een migratieachtergrond wonen. Twee respondenten uit de praktisch opgeleide Turks Marokkaanse groep bespreken het volgende:

Nou als mensen gaan stemmen dan zie je een aantal politieke leiders die gaan dan sommige steden in, ze zeggen dan: daar gaan wij onze stem laten horen, daar delen wij flyers uit en dit is wat onze campagne is, zou je dan graag willen stemmen? Maar het zou natuurlijk beter zijn als je dat doet waar mensen het minder hebben, bijvoorbeeld hier in Kanaleneiland of Overvecht, Amsterdam Oost, Plein '40-'45, snap je?

– Respondent 1

Ja, daar wonen wat meer mensen met een migratieachtergrond.

– Respondent 2

Het specifiek betrekken van mensen met een migratieachtergrond is een verantwoordelijkheid die deelnemers ook specifiek leggen bij politici en burgemeesters met een migratieachtergrond om hun achterban te activeren, zowel om te stemmen alsook om zelf politiek actief te worden. Hoewel wordt erkend dat dit belang breder gedragen zou moeten worden, zien velen het huidige politieke systeem hier niet toe in staat. Zo zegt een van de respondenten van de Turks-Marokkaanse theoretisch opgeleide groep:

Dus ik zeg maar wat, Aboutaleb die burgemeester van Rotterdam is, gewoon tweede grootste stad van Nederland. Volgens mij de eerste burgemeester volgens mij zelfs binnen Europa of misschien zelf in de wereld of zo met volgens mij een niet-Westerse achtergrond. Ik weet niet. Ik zeg: 'Wow, dat is wel impressive.' Of een Farid Azarkan of een Kuzu, dat soort types zouden misschien ook gewoon meer moeten investeren, meer moeten teruggeven richting hun achterban om toch proberen een beetje omhoog te tillen of zo. Ja, en dan kun je wel zeggen ja maar het systeem moet het doen, maar dat doet het dus niet. Het systeem, ja zorgt toch dat er gewoon wat minder kansen zijn.

Duidelijk is dat dergelijke insluiting en erkenning van iemands stem belangrijk is om de stap te zetten naar zelf actief worden in de politiek. Dit maakte een vrouwelijke Marokkaanse deelnemer expliciet door te stellen: 'Als ik ergens betrokken bij zou worden, dan zou ik er wel voor willen gaan.' Afsluitend kunnen we stellen dat zowel sociale als politieke in- en uitsluiting een drijfveer kunnen zijn om politiek actief te zijn, maar dat ervaringen van uitsluiting tegelijkertijd ook de motivatie en het geloof in deze politieke activiteiten belemmert.

3.4.4 Andere belemmeringen: tijd, taal en interesse

Deelnemers noemen ook andere belemmeringen die hen ervan weerhouden om politiek actief te zijn. Een tekort aan tijd wordt vaak aangestipt als oorzaak om minder betrokken te zijn bij de politiek, bijeenkomsten bij te wonen en in te lezen in politieke kwesties. Een respondent uit de theoretisch opgeleide Turks-Marokkaanse focusgroep:

En ja nadat ik was afgestudeerd had ik sowieso geen tijd meer om mij actief in te zetten of vrijwillig in te zetten bij campagnes of bijeenkomsten, politieke bijeenkomsten.

Ook taal is een belemmering en vorm van uitsluiting die wordt aangestipt bij het beperkt actief zijn rondom de politiek. Op twee manieren wordt er over taal gesproken: de Nederlandse taalbeheersing van de deelnemers zelf en het jargon en taalgebruik dat wordt gebruikt in de politiek. Wat betreft de Nederlandse taalbeheersing geeft met name de Syrische groep aan dat het niet volledig beheersen van de taal het begrijpen, inlezen en meedoen aan de politiek bemoeilijkt. Dit aspect wordt ook in eerder onderzoek aangekaart (Vermeulen et al. 2022). Deelnemers van de focusgroepen stellen dat andere zaken, zoals het leren van de taal en het vinden van een baan, nu prioriteit hebben. Veel mensen zijn voornemens om later wel politiek actiever te worden, zoals deze respondent uit de theoretisch opgeleide Syrische focusgroep.

De taal is erg belangrijk, omdat in de politiek geen makkelijke taal wordt gebruikt. Dus om te begrijpen wat er wordt gezegd in de Tweede Kamer of bij de gemeente, dan moet ik de taal goed leren. En als ik weet wat er gezegd wordt, dan ben ik op de hoogte van de programma's van de partijen en heb ik ook het gevoel dat ik onderdeel ben van de politiek.

Het specifieke jargon en taalgebruik van politici wordt door alle groepen aangekaart als een factor die deelname aan de politiek bemoeilijkt. Dit komt ook in eerder onderzoek naar voren onder praktisch opgeleiden, zoals ROC-studenten. Zij verwijzen expliciet naar taaltrucjes die politici gebruiken als rookgordijn (Steenvoorden 2023). Deelnemers geven aan dat zij goed moeten luisteren en dat inlezen tijd kost om volledig te begrijpen wat er met bepaalde wetsvoorstellen of standpunten bedoeld wordt. Dit wordt tevens gerelateerd aan de beperkte representatie van bijvoorbeeld mensen met een mbo-opleiding,

waardoor het taalgebruik niet aansluit bij iedereen en bepaalde deelnemers uitsluit. Zoals deze theoretisch opgeleide deelnemer uit de Turks-Marokkaanse focusgroep betoogt:

Maar zeker dat is heel moeilijk te volgen er is heel veel jargon, ik zie dat zelf ook met ministeries, woorden die gebruikt worden. Het wordt je gewoon steeds moeilijker gemaakt om het te blijven volgen. Dus ja, het is niet makkelijk te volgen voor mensen, en helemaal niet voor mensen die de taal niet volledig machtig zijn.

Het gebruiken van specifiek jargon en beperkte representatie hangt ook samen met de interesse die deelnemers hebben, en dat deze interesse soms beperkt is wanneer politici niet de onderwerpen bespreken en agenderen die voor hen van belang zijn. Een aantal deelnemers, zoals in het volgende fragment van de praktisch opgeleide Turks-Marokkaanse focusgroep, geeft aan dat hun politieke participatie, waaronder het lezen van nieuws en het aangaan van politieke discussies, ook afhangt van waar aandacht aan wordt besteed binnen de politiek:

Alleen bij interessante onderwerpen zoals problemen, dan verdiep ik mezelf ook erin. Vrij recente onderwerpen zijn bijvoorbeeld dat er heel snel plek is vrijgemaakt voor Oekraïners, maar in 2016 voor de Syriërs was er geen plek. En zoals bij de Belastingdienstproblemen, de toeslagenaffaire, zulke onderwerpen vind ik interessant.

– Respondent 1

En als je het wel interessant vindt, hoe uit jouw politieke activiteit zich dan?

– Gespreksleider

Ik ga ook onderzoeken, ik google het. Maar als het goed gaat dan heb ik zoiets van nu gaat het goed, dus alleen bij problemen kom ik tevoorschijn eigenlijk.

– Respondent 1

Interesse in deze gebeurtenissen gaat dus gepaard met verdieping in de politiek en de politieke beslissingen over deze onderwerpen. Dit blijkt ook uit onderzoek onder populaties zonder migratieachtergrond (Van der Meer en Van Ingen 2009). Tegelijkertijd geven deelnemers uit de focusgroepen van dit onderzoek ook aan dat als er geen zaken spelen die hun specifieke interesse hebben, of wanneer de politiek dit niet hoog op de agenda heeft staan, dit ook betekent dat zij minder met de politiek bezig zijn.

In lijn met eerder onderzoek en bevindingen in hoofdstuk 2 illustreren de focusgroepen dat diverse vormen van uitsluiting impact hebben op de politieke participatie van deze jongeren met een migratieachtergrond. Bij sommigen werkt deze uitsluiting verlamdend, waarbij deelnemers bepaalde politieke discussies vermijden en het uitbrengen van hun stem als minder nuttig ervaren. Bij anderen werkt deze uitsluiting juist activerend: het is een directe herinnering aan verandering die nodig is, waarin deelnemers een actieve rol kunnen spelen.

3.5 Samenvatting en conclusies

Over het algemeen beschouwen en beoordelen de respondenten de Nederlandse politiek als erg wit en weinig divers, zowel in de mate waarin er politici van kleur en met een migratieachtergrond zichtbaar aanwezig zijn in de Nederlandse politiek (descriptief) als de mate waarin deze politici in staat zijn hun verhaal op een adequate manier te doen (inhoudelijk). Respondenten ervaren de Nederlandse politiek daarmee als niet-representatief.

Ervaringen met en processen van in- en uitsluiting staan centraal in de mate waarin respondenten uit onze focusgroepen – jongeren met een migratieachtergrond – zich politiek vertegenwoordigd voelen. Ook hebben deze processen invloed op de mate waarin zij politiek en politici vertrouwen en hun politieke participatie. Op verschillende manieren blijken de ervaringen en processen (vertegenwoordiging, vertrouwen en participatie) elkaar te voeden. Net zoals in hoofdstuk 2 blijkt ervaren uitsluiting samen te gaan met een gebrek aan gevoel van politieke vertegenwoordiging (descriptief en inhoudelijk) en met

een laag politiek vertrouwen (in zowel het systeem als individuele politici). In alle groepen blijkt bovendien politieke participatie samen te hangen met de mate van politiek vertrouwen en politieke representatie, wat zowel een positief als negatief effect op participatie kan hebben. De meeste deelnemers benoemen een beperkt vertrouwen in de politiek als drijfveer om zelf het heft in handen te nemen en politieke actief te worden.

Omdat het vertrouwen minimaal is voel ik me bijna verplicht om ook actief te zijn in de politiek, tot op zekere hoogte...

Onder verschillende respondenten is dit tekort aan politiek vertrouwen alsook de lage ervaren politieke vertegenwoordiging juist een reden om zich niet te mengen in de politiek, omdat zij verwachten dat dit weinig impact zal hebben. Dit is met name het geval wanneer mensen zich niet gerepresenteerd voelen en daarom de kans klein acht dat deze stem gehoord wordt:

Waarom ik niet wil stemmen? Dan wordt mijn mening gehoord? Wie gaat mijn mening horen? Ik heb geen eigen politieke partij die naar mij gaat luisteren... het is misschien een beetje een rare gedachte.

Veel respondenten veronderstellen een gevoel van gedeelde ervaring met politici die op hen lijken, door het delen van een migratiegeschiedenis (bv. als vluchteling of afkomstig uit hetzelfde 'moederland'). De gedeelde ervaring kan ook bestaan uit het delen van historische en hedendaagse uitsluitingsprocessen (zoals onderdeel zijn van een minderheidsgroepering op basis van religie of huidskleur) en het verzet daartegen. Het hebben van een gelijksoortig uiterlijk of afkomst staat voor veel respondenten daarmee symbool voor het delen van bepaalde ervaringen en het belang van bepaalde politieke onderwerpen. Hoewel weliswaar meerdere identiteiten van belang kunnen zijn, staat het hebben van een gedeelde minderheidspositie op basis van huidskleur, religie, migratieachtergrond of etniciteit hierin in de meeste gevallen centraal. Tot op zekere hoogte zijn er overeenkomsten tussen onze respondenten en bijvoorbeeld praktisch opgeleide groepen zonder migratieachtergrond. Zij ervaren eveneens een kloof met politici, die ze relateren aan het gebrek aan gedeelde ervaringen (Noordzij et al. 2020; Noordzij 2023).

Descriptieve vertegenwoordiging dient voor veel respondenten als een eerste stap naar ervaren politieke vertegenwoordiging. De aanwezigheid van politici die op hen lijken zorgt voor de mogelijkheid dat bepaalde politiek onderbelichte onderwerpen, die relevant zijn voor ondervertegenwoordigde groepen, überhaupt besproken kunnen worden in de politiek. Inhoudelijke vertegenwoordiging heeft alleen kans van slagen als er krachtig en zichtbaar verband is tussen wat politici doen en wat burgers willen en nodig hebben. Ook is het noodzakelijk dat deze ondervertegenwoordigde burgers, of de politici waarmee zij zich kunnen identificeren, de ruimte krijgen om hun verhaal te doen. Op die manier krijgen mensen vertrouwen in de politiek (de partijen en de individuele vertegenwoordigers) en het gevoel dat het uitbrengen van een stem van waarde is.

Volgens de respondenten faalt inhoudelijke vertegenwoordiging in Nederland omdat er een gebrek is aan descriptieve vertegenwoordiging. Dat gebrek heeft voor een belangrijk deel te maken met expliciete uitsluitingsprocessen in de politiek. Dit zorgt voor een gebrek aan politici met gedeelde ervaringen, die weten wat het is om buitengesloten, tegengewerkt en als problematisch weggezet te worden. Politici met gedeelde ervaringen zouden volgens respondenten juist zorgen voor een responsiever politiek systeem, dat beter in staat is de problemen van mensen zoals zij op te lossen. Maar juist politici die hiertoe in staat worden geacht krijgen weinig ruimte of worden zelfs actief de mond gesnoerd door hen weg te zetten als 'anders' en problematisch. Veel respondenten lijken op zoek te zijn naar een vorm van relationele gelijkheid (Klarenbeek 2021), waarbij mensen zoals zij door het politieke systeem worden gezien als een gelijkwaardig en legitiem onderdeel van dat systeem. Zij zien descriptieve en inhoudelijke vertegenwoordiging als integraal onderdeel van die relationele gelijkheid.

4 Verandering van binnenuit en ‘talking back’. Strategieën, ervaren obstakels en percepties van politici, belangenbehartigers en activisten

Ruşen Koç en Floris Vermeulen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk hanteren we een insidersperspectief en zijn de respondenten mensen die actief zijn in de politieke en maatschappelijke arena. Wij spraken politici, vertegenwoordigers van belangenorganisaties en individuen die zich uitspreken in het publieke debat rond diversiteit en inclusie. De gekozen categorieën sluiten elkaar niet volledig uit: personen die actief zijn binnen bewegingen zijn vaak ook actief (geweest) in een politieke partij en degenen die zich mengen in het maatschappelijke debat zijn vaak gelieerd aan een beweging of politieke partij. We geven bij de citaten in dit hoofdstuk aan wat de huidige/belangrijkste rol is die de desbetreffende persoon speelt: politicus (mainstream of kleinere partij) of belangenbehartiger/activist. We hebben 21 respondenten gesproken met een migratieachtergrond. Daarbij maakten we onderscheid naar herkomst/religie, huidskleur/postkoloniale achtergrond en vluchtelingenachtergrond.⁵ Van deze groep zijn er 14 politici: 9 personen zijn werkzaam bij grote gevestigde politieke partijen en 5 bij kleinere nieuwere partijen, zoals BIJ1, DENK en NIDA. Ook zijn er 7 belangenbehartigers/activisten. 14 respondenten zijn man en 7 zijn vrouw. De leeftijd van de respondenten varieert, waarbij de jongste 20 jaar is en de oudste 66 jaar. Verschillende respondenten identificeren zich met meerdere (herkomst-) groepen in Nederland, bijvoorbeeld omdat de ouders verschillende migratieachtergronden hebben. Sommige respondenten identificeren zich eerder met een bepaalde geloofsgemeenschap of een bepaalde subgroep binnen een grotere migrantengemeenschap in Nederland.

Een belangrijke reden waarom we deze mensen gesproken hebben is omdat we willen weten waarom ze politiek/maatschappelijk actief zijn geworden en welke factoren daarbij volgens hen een belangrijke rol speelden. Tijdens de gesprekken hebben we ernaar gestreefd om een beeld te krijgen welke ervaringen gedurende de levensloop eraan hebben bijgedragen om politiek actief te worden. Daarnaast zijn we geïnteresseerd in de vraag hoe zij, als insiders, de toegang tot en de invloed op de politiek ervaren. Ook zijn we benieuwd naar hun ervaringen en percepties rond inhoudelijke politieke vertegenwoordiging van minderheden in de Nederlandse politiek. Hierbij is speciale aandacht voor de vraag of, en zo ja onder welke omstandigheden, migratieachtergrond/religie/huidskleur als politiek relevant wordt ervaren en de mate waarin in- en uitsluiting door anderen daarbij een rol speelden. We eindigen het hoofdstuk met verschillende strategieën van respondenten om de stem van minderheden op een zichtbare, adequate en invloedrijke manier over het voetlicht te brengen. Ook willen we de gevestigde politiek ervan overtuigen meer ruimte te bieden aan ondervertegenwoordigde groepen om hun geluid te laten horen en gelijkwaardig onderdeel uit te maken van het politieke systeem.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een topiclijst, waarbij we in kaart brachten wat de achterliggende redenen waren voor hun maatschappelijke en/of politieke participatie. De interviews bedroegen allemaal minimaal een uur en maximaal twee uur. De gesprekken zijn woordelijk uitgewerkt in gespreksverslagen die

⁵ Er zijn respondenten geïnterviewd met de volgende achtergronden: Surinaams, Caribisch, Sub-Sahara Afrikaans, Turks, Koerdisch, Marokkaans, Amazight, Moluks, Chinees, Japans, Afgaans, Pakistaans, Amerikaans. We spreken van Sub-Sahara Afrikaans om de anonimiteit van de respondent(en) te waarborgen.

de basis vormen voor de analyse. Deze gesprekverslagen zijn zowel deductief als inductief geanalyseerd met behulp van MAXQDA. Op basis van een eerste deductieve lezing van de interviewverslagen is er een codeerschema opgesteld waar codes veelal overeenkomen met de thema's van de topiclijst, waarna de transcripten zijn gecodeerd. Na deze fase van codering is er ook nog inductief gekeken naar andere nog onopgemerkte thema's in de transcripten en/of in de onderlinge samenhang in de interviews. Bij het anoniem citeren van uitspraken van respondenten houden we schrijftaal aan. In sommige gevallen betekent dit dat zinnen volledig zijn uitgeschreven (of vertaald uit het Engels). Waar nodig zijn uitspraken verduidelijkt met behulp van toegevoegde interpuncties en/of het corrigeren van grammaticale fouten.

4.2 Maatschappelijke en politieke participatie

4.2.1 *Persoonlijke redenen om maatschappelijk/politiek actief te worden*

De meeste respondenten geven aan politiek of maatschappelijk actief geworden te zijn om een positieve bijdrage te leveren aan de samenleving en oplossingen aan te dragen voor problemen die zij zien of ervaren. Verschillende respondenten geven daarbij expliciet aan actief geworden te zijn om de stem van minderheden met een migratieachtergrond te laten horen, hen te vertegenwoordigen en op die manier bij te dragen aan een meer rechtvaardige samenleving.

Ik ben de politiek ingegaan, omdat ik mensen die geen stem hebben een stem wil geven. Dat zijn mensen met een migratieachtergrond, mensen die geen vertrouwen hebben in de politiek. Zodat zij het gevoel kunnen krijgen dat er politici zijn die hen begrijpen

– Respondent 3 (man, mainstream partij)

Deze respondenten verbinden het geven van een stem aan ondervertegenwoordigde groepen vaak direct met uitsluitingsprocessen die plaatsvinden in de Nederlandse politiek. Ze worden maatschappelijk/politiek actief om deze processen te doorbreken.

Wij moeten de mensen vertegenwoordigen die behoren tot de minderheidsgroepen. Zij worden door anderen uitgesloten, alhoewel ze zichzelf vaak ook een beetje buiten de samenleving plaatsen. Maar het is niet zo dat mensen vanuit zichzelf isolationist worden. Het is een reactie op het gedrag van anderen.

– Respondent 19 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Een andere belangrijke reden om maatschappelijk/politiek actief te worden is het bestrijden van ongelijkheid waarmee de ondervertegenwoordigde groep wordt geconfronteerd waarmee de respondent zich identificeert. In sommige gevallen wordt de maatschappelijke betrokkenheid na loop van tijd omgezet in politieke participatie.

[Politieke participatie] begint altijd maatschappelijk. Juist dat ontwikkelen, je verzetten tegen ongelijkheid. Want daar komt het eigenlijk op neer: ongelijkheid, waar ook ter wereld, bestrijden. Dat zet je om in maatschappelijke actie. Ik werd vervolgens benaderd door de politiek met de vraag of ik betrokken wilde worden. Dat was niet mijn eerste ambitie. Het was niet iets wat ik zocht. Men zocht mij. En zo ben ik in de politiek terechtgekomen.

– Respondent 2 (vrouw, mainstream partij)

De gedeelde ervaring en het hebben van een bepaalde (migratie)achtergrond motiveert respondenten hierbij tot maatschappelijke activiteit. Ze vinden het belangrijk om de overheid bewust te maken van haar blinde vlekken en de overheid ook te ondersteunen in het opdoen van de kennis over deze ondervertegenwoordigde groepen. Respondenten kunnen hierbij optreden als vertegenwoordigers en gesprekspartners om op die manier bepaalde beleidsprocessen te beïnvloeden.

Er zijn mensen in onze samenleving die geen stem hebben. Ze weten niet bij welke instantie ze moeten aankloppen. Ze weten niet welke toon ze moeten aanslaan en hoe je uit die armoede komt. En dat is wat mij motiveert en heeft gemotiveerd om mij maatschappelijk in te zetten. [...] Dus als jij nu vraagt: "Wat is je motivatie?" Dan is eigenlijk mijn motivatie: mijn dochter, de gemeenschap waar ik zelf vandaan kom, maar vooral het feit dat ik heel veel mensen zie op

belangrijke posities die te blind zijn voor de echte problemen en voor de effecten van het beleid dat zij opstellen, omdat ze niet tot die doelgroep behoren. Als jij armoede moet bestrijden en je hebt nog nooit een boterham minder gegeten, dan weet jij niet wat armoede is, dan ga jij ook geen beleid kunnen maken tegen armoede.

– Respondent 1 (vrouw, mainstream partij)

Dat wil overigens niet zeggen dat alle respondenten vanuit die gedeelde ervaring opereren of dat alle respondenten zelf uitsluiting hebben ervaren.

Ik heb zelf nooit uitsluiting op basis van mijn migratieachtergrond meegemaakt. Ik vertegenwoordig dus ook niet die groep mensen die spreekt over ongelijkheid en uitsluiting. Ik zie dat gewoon niet. Natuurlijk, met de kennis van nu ga je terugdenken aan bepaalde voorvallen in je leven en denk je: 'Zat daar niet misschien toch discriminatie achter?' Maar dat geeft ook wel aan dat ik daar zelf op die momenten niet zo mee heb gezeten. Dat heeft ook te maken met het feit dat mijn innerlijke waardigheid niet afhankelijk is van wat anderen vinden, die bepaal ikzelf.

– Respondent 17 (man, mainstream partij)

Respondenten geven daarnaast aan vaak teleurgesteld te zijn in het kennisniveau en inlevingsvermogen van bestuurders en ambtenaren ten aanzien van de groepen waar het beleid voor bedoeld is.

Het probleem is dat de minister, of de overheid, gewoon totaal niet op de hoogte is van wat er speelt. Wat er daadwerkelijk speelt onder moslimgemeenschappen. Hierdoor heeft men totaal niet door wat er nodig is of wat er juist niet nodig is. 'Een rentevrije hypotheek?' Nooit van gehoord. Ambtenaren hebben al jaren gesprekken met deze doelgroepen en zij weten niet eens dat dit relevant is. Dan denk ik: 'Waar zijn deze mensen het afgelopen jaar mee bezig geweest?'

– Respondent 6 (man, belangenbehartiger/activist)

Op de vraag aan respondenten welk moment in hun leven doorslaggevend was voor het begin van hun politieke en maatschappelijk participatie, blijken persoonlijke ervaringen met uitsluiting vaak de sleutel te zijn. Dat kan soms een heel specifieke persoonlijke ervaring zijn geweest, die de respondent deed beseffen dat er politieke actie nodig is om uitsluiting en discriminatie effectief te bestrijden.

Er was een incident in het najaar van 2009, toen ik jong was, 8 jaar oud, dat te maken heeft met de politiek. [...] Geert Wilders had het op tv over die kopvoddentaks. [...] En de week of twee weken daarna fietste ik samen met mijn moeder naar de plaatselijke sportvereniging. Toen kwam er een of andere gek langs, een man op de fiets, en die spuugde in het gezicht van mijn moeder. Die trok haar hoofddoek af en die zei iets van: 'Moslims het land uit, wegwezen.' En ook nog iets over de hoofddoek van mijn moeder. Ik weet nog dat ik met mijn kleine fietsje bij haar stond en echt een bepaalde machteloosheid voelde. Het voelde als een vernedering. In de jaren daarna kreeg ik steeds meer het gevoel van: 'Hier moeten we iets aan doen, hier moeten we tegen in het verweer komen, dit kunnen we niet accepteren.'

– Respondent 6 (man, belangenbehartiger/activist)

Andere respondenten komen met vergelijkbare gebeurtenissen die hen deden beseffen dat ze zelf actie moeten ondernemen om niet alleen hun eigen situatie, maar ook dat van mensen zoals zij te veranderen.

Ik denk dat ik in mijn jonge jaren wel zo'n 150 keer onterecht staande ben gehouden door de politie. Ik heb veel meegemaakt, dat ik Nederlanders in de gemeente waar ik opgroeide racistische uitspraken heb horen maken. Dat is de context waarin je politiek en maatschappelijk bewust wordt en geëngageerd raakt. Ik heb daarbij een sterk rechtvaardigheidsgevoel ontwikkeld. Gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid zijn de twee belangrijkste drijfveren in mijn politieke leven.

– Respondent 10 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Het volgende verhaal van een politicus die in de jaren tachtig al op jonge leeftijd te maken krijgt met uitsluiting, laat zien dat dit hem zijn hele carrière heeft gemotiveerd om het verschil te maken. Tijdens het huisbezoek van de directeur van zijn lagere school, nadat hij had aangegeven graag naar het vwo te willen, werd hem en zijn vader het volgende meegedeeld:

Nee, je bent een Turk, je moet met je handen werken. Je gaat toch terug naar Turkije. Vwo is niks voor jou, ga maar naar de lts.

– Respondent 18 (man, mainstream partij)

Uiteindelijk belandt hij dankzij het handelen van zijn vader toch op het vwo, waar hij een van de weinige leerlingen is met een migratieachtergrond. Dat levert weinig problemen op, totdat er in 4 vwo tijdens maatschappijleer een discussie in de klas plaatsvindt over beroepskeuze.

Toen zei een vriend van me: 'De burgemeester van Amsterdam, dat moet een Nederlander zijn.' Toen zei ik: 'Wat is dat voor een onzin? We zijn toch vrienden, we studeren hetzelfde, waarom zou ik niet iets hetzelfde kunnen doen als jij?' Dus toen merkte ik dat mijn vrienden me toch als anders zien. [...] Dat doet iets met je, emotioneel. Ik voel vandaag de dag nog steeds dezelfde boosheid als toen op het vwo als een partijgenoot iets ongenueanceerds of onterechts zegt over Turkse Nederlanders.

– Respondent 18 (man, mainstream partij)

De ervaring door anderen als 'anders' te worden gezien en ook als zodanig behandeld te worden blijft voor veel respondenten hun hele politieke carrière relevant, en heeft daarmee blijvend invloed. Mensen in de directe omgeving van de respondenten kunnen hen als 'anders' zien, maar het kan ook betrekking hebben op het publieke debat in Nederland rond migratie en diversiteit.

4.2.2 Persoonlijke inspiratiebronnen om maatschappelijk en politiek actief te worden

Verschillende respondenten geven aan dat zij geïnspireerd zijn door mensen in hun directe omgeving (ouders/overige familie) bij hun beslissing om politiek of maatschappelijk actief te worden.

Het zaadje dat destijds geplant is en mij politiek actief gemaakt heeft, is geplant door mijn ouders en mijn twee broers. Mijn oudste broer is de eerste van onze hele familie die überhaupt hbo had gedaan. Mijn vader heeft ons altijd gemotiveerd: 'Luister eens, jullie zijn hier gekomen, jullie hebben alle kansen, of kunnen alle kansen krijgen die jullie willen hier. Dus maak daar gebruik van.' We werden altijd gemotiveerd en aangemoedigd.

– Respondent 9 (man, mainstream partij)

In sommige gevallen kwam niet alleen de motivatie om politiek/maatschappelijk actief te worden van familieleden, maar ook de manier waarop de respondent politiek bedrijft. Denk hierbij aan de overdracht van de strijd om de stem van ondervertegenwoordigde groepen te laten horen. Dit noemen respondenten regelmatig in termen van een bewustwordingsproces, waarbij ouders in veel gevallen een belangrijke rol speelden.

Nou, ik zeg altijd: 'Ik denk dat mijn moeder mij 'woke' heeft opgevoed voordat "woke" een maatschappelijk woord was.' Dus ik heb eigenlijk van jongs af aan maatschappelijke bewustzijn. [...] Daarin speelde mijn moeder een belangrijke rol. Dat was echt een bewuste insteek van haar. En als je al zo jong bewust bent van ongelijkheid, historisch, maar ook in de klas, dan ervaar je het ook bewuster.

– Respondent 4 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

De grondbeginselen van mijn politieke carrière zijn gelegd door mijn moeder. Zij motiveerde me om het nieuws te kijken. Dat was een groot verschil met vriendinnen die dat niet deden. Ik wist zo wat er gaande was in de wereld. Een bewustwordingsproces. Dat heb ik erg vanuit huis heb meegekregen: je moet weten wat er gebeurt. Dat ik het gevoel had dat bij vriendinnen die dan zeg maar een beetje zaten van: 'Het boeit mij eigenlijk niet wat er verder gebeurt.' [...] Mijn moeder vroeg ons: 'Weet je dat de PVV ons het land uit wil hebben?' Dat deed mij beseffen dat dit soort zaken betrekking hebben op mij.

– Respondent 20 (vrouw, belangenbehartiger/activist)

Dat wil overigens niet zeggen dat respondenten altijd familieleden hebben die hen kunnen helpen bij het vinden van een plek op een lijst van een politieke partij. De meeste respondenten geven juist aan politiek gezien geen bruikbaar familienetwerk te hebben, maar dat ze wel motivatie kregen om actief te worden.

Kijk, ik heb geen oom of tante die al in de politiek zat. Dat heb ik allemaal niet. Ik heb wel een soort van stimulans gekregen van thuis: 'Maak wat van jezelf, maakt niet uit wat je gaat doen, word de beste in wat je doet.' En er zijn heel vaak dingen geweest waar ik mij aan heb gestoord. En ik heb ook al heel snel doorgehad dat door alleen geïrriteerd te raken er niks verandert. Dan ga je op zoek naar manieren waardoor je de situatie kan veranderen. Maar ik heb niet per se een politieke mentor gehad.

– Respondent 4 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Inspiratie om actief te worden en te blijven kan ook buiten de familie gevonden worden. Verschillende respondenten geven aan dat er bepaalde rolmodellen in hun leven waren, die ervoor zorgden dat zij zich politiek begonnen te ontwikkelen en het gevoel kregen ook daadwerkelijk actief te willen worden. In het volgende citaat vertelt een respondent dat de PvdA-politicus Joop den Uyl in de jaren tachtig een grote rol speelde in het starten van zijn politieke carrière. Daarbij bleek het verkrijgen van macht en invloed om zelf dingen te veranderen een belangrijke drijfveer te zijn.

Na afloop van een politieke bijeenkomst zaten Joop den Uyl en z'n vrouw een beetje na te praten. Ik begon daar tekeer te gaan over ongelijkheid in de samenleving. En ik hoor 'm nog zeggen: 'Weet jij wat jij moet doen? Je moet lid worden van een politieke partij.' En ik kreeg van een van de mensen uit zijn directe omgeving een kaartje en toen dacht ik: 'Ja, verrek, dat moet ik doen.' Dus toen heb ik mijn visie ontwikkeld: als je wat wilt betekenen, als je wat wilt doen, dan moet je er onderdeel van zijn. Je moet zelf proberen macht te verwerven.

– Respondent 14 (man, mainstream partij)

Respondenten gaan soms zelf ook actief op zoek naar inspiratie buiten de landsgrenzen om strategieën te vinden die passen bij hun idealen om politiek en maatschappelijk actief te zijn.

Ik kijk op naar de mensen uit de Amerikaanse burgerrechtenbeweging, bijvoorbeeld Muhammad Ali. Ik ben naar zijn graf geweest in Louisville, Kentucky, anderhalf jaar geleden. En Martin Luther King, ook naar zijn woning geweest, wat een soort museum is in Atlanta, Georgia. Malcolm X, New York, ook naar zijn moskee geweest daar. Ja, daar kijk ik wel naar op, omdat zij allemaal ook gelovige mensen waren. Martin Luther King was pastoor en ook Malcolm X en Muhammad Ali waren diepreligieuze mensen. Zij hebben tegelijkertijd zoveel waarde toegevoegd aan de samenleving, zoveel positieve impact gehad. En het activisme om iets te willen veranderen in de samenleving, dat is echt inspirerend voor mij.

– Respondent 6 (man, belangenbehartiger/activist)

4.2.3 Obstakels en risico's om maatschappelijk en politiek actief te zijn en te blijven

Naast de inspiratiebronnen en andere factoren die ervoor zorgden dat respondenten maatschappelijk of politiek actief geworden zijn, spreken ook bijna alle respondenten over persoonlijke inspanningen, obstakels en risico's die ze voor lief moeten nemen om actief te kunnen zijn en blijven. Anderen geven aan dat zij op hun hoede zijn voor persoonlijke risico's, omdat ze al te vaak hebben gezien dat mensen om hen heen het niet meer kunnen opbrengen en afhaken. Een van de respondenten verwoordt dat als volgt.

Die persoonlijke risico's om maatschappelijk actief te zijn, zijn groot. Het is vaak ondankebaar werk. Ik zie veel actieve mensen om me heen die daar echt met goede wil aan zijn begonnen, maar uiteindelijk gewoon helemaal kapotgegaan. Ze zijn kapotgemaakt, of ze zijn op een gegeven moment opgebrand met allerlei gezondheidsklachten, gestopt, burn-outs, sociale en financiële problemen.

– Respondent 6 (man, belangenbehartiger/activist)

Respondenten geven aan zich kwetsbaar te voelen als publiek figuur, zowel voor de mening van medestanders als van tegenstanders. Persoonlijke bedreigingen zijn voor sommige respondenten aan de orde van de dag.

Ja, heel veel, zoveel, ik heb bedreigingen gehad van extreemrechts, radicaal rechts.

– Respondent 10 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Voor andere respondenten zit de spanning van het werk in andere zaken, zoals het zich continu begeven in twee totaal verschillende werelden. De rol als bruggenbouwer vraagt mentaal gezien veel van hen.

Ik begeef me tot op zekere hoogte in twee werelden, om te weten wat de ene wereld mist en wat de andere wereld meer heeft en kan betekenen. Je moet je aanpassen aan de wereld die de macht heeft, waar de verandering zou kunnen zitten, om het verhaal te vertellen van de wereld waar de macht niet zit.

– Respondent 4 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

De loyaliteit van bruggenbouwers wordt continu bevraagd en beoordeeld. Vanuit politieke partijen is de angst dat bruggenbouwers een wolf in schaapskleren zijn. Respondenten moeten continu voorbereid zijn om zich te verdedigen.

Eerst moest ik me verdedigen [in de politieke partij] dat ik wel als Nederlander kon functioneren. En nu krijg ik weer een ander stempel, namelijk dat ik voor Erdoğan ben, of ik niet een verborgen agenda heb. [...] Ik bedoel: dat vraag ik ook niet aan die man die uit Friesland komt, of uit Limburg komt dat ik zeg van: 'Ga je alleen maar de belangen van Limburgers behartigen?' Dat zeg je ook niet.

– Respondent 18 (man, mainstream partij)

Maar de loyaliteit wordt ook bevraagd en beoordeeld vanuit de groep die respondenten hopen te vertegenwoordigen. Met name politici uit mainstream partijen hebben het gevoel extra hun best te moeten doen om draagvlak te creëren onder kiezers van kleur:

Ik heb geleerd de afgelopen jaren om te communiceren met mensen van de black community. Vroeger werd ik door de gemeenschap een 'bounty' genoemd, dat was een periode waarin mensen zoiets hadden van: 'Je ziet er zwart uit, maar je bent hartstikke wit.'

– Respondent 1 (vrouw, mainstream partij)

Ook politici van partijen als NIDA, DENK of BIJ1 hebben het gevoel zich vaak te moeten verdedigen binnen de gepolariseerde achterban.

Ja, die [naam respondent] is een nepmoslim, want hij drinkt en hij bidt niet vijf keer per dag. Of ja, hij is een landverrader, want hij is kritisch op een Erdoğan. [...] Ik kon er vroeger echt boos of gekwetst om worden, maar doordat ik me voor een deel heb onttrokken aan die omgeving voel ik meer rust en doet het me ook minder. Natuurlijk, soms denk je nog wel: 'Waar doe ik het allemaal voor?' Heb ik een artikel geschreven over de Turkse politiek en dan noemt de ene je een Edo-lover, een Erdoğanist, een landverrader. En de ander noemt je ook een landverrader, maar nu omdat je een nestbevuiler bent.

– Respondent 10 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

De spanningen en de stress die de respondenten ervaren door hun publieke en politieke optreden kan in sommige gevallen serieuze gevolgen hebben voor hun gezondheid.

Ik deed al mijn politieke en maatschappelijke activiteiten – demonstraties, schrijven, tv, radio – naast mijn andere werk. Ik heb veel geleerd in die jaren, maar het was ook echt roofofbouw op mijn lichaam en mijn geest en mijn ziel.
– Respondent 10 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Respondenten nemen verschillende maatregelen om zich te beschermen voor de vijandige omgeving die ze ervaren.

Ik zou iedereen in deze functie willen aanraden een therapeut in te schakelen. Een therapeut kan een vriend zijn, je partner, het kan een echte therapeut zijn, een sociaal-maatschappelijk werker... Maar vind iemand aan wie je alles vertelt, alles, echt alles, zodat iemand anders kan meekijken naar jouw gezondheid, je gezond verstand, je geweten, maar ook wat er met je gebeurt.
– RESPONDENT 13 (man, mainstream partij)

Er staat vaak weinig tegenover deze zware inspanningen met soms serieuze gevolgen. Respondenten geven aan dat ze vaak zelf veel investeringen moeten doen om hun activiteiten en hun functie als bruggenbouwer en/of belangenbehartiger/activist/politicus te kunnen voorzetten.

Het is zeker niet financieel toegankelijk. Totaal niet. Dan zou je echt de vergoedingen moeten gaan verhogen, bijvoorbeeld voor raadsleden. Maar ook bijvoorbeeld het meedoen aan verkiezingen, dat kost geld. En dan heb ik het niet eens over flyers drukken, maar gewoon het überhaupt een partij inschrijven, al dat soort dingen, dat kost onwijs veel geld.
– Respondent 4 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Respondenten geven daarbij aan dat het gebrek aan financiële middelen een van de redenen is waarom er relatief weinig mensen met een migratieachtergrond in de politiek actief zijn.

Ik denk dat door alles wat er is gebeurd dat mensen met een migratieachtergrond gewoon carrière willen maken en gewoon niet meer afhankelijk willen zijn van de staat en gewoon, ja, voor het grote geld gaan. Eigen onderneming, wat hogere posities, wat beter betaalt, waardoor ze nooit meer wat te maken hoeven te hebben met de overheid.
– Respondent 3 (man, mainstream partij)

4.3 Insidersperspectief: hoe kijken respondenten naar de Nederlandse politiek?

4.3.1 Vormen van in- en uitsluiting: toegang tot het politieke systeem

Ervaren uitsluiting, persoonlijk of in het publieke debat, is een belangrijke motivator geweest voor respondenten om maatschappelijk of politiek actief te worden, zo blijkt uit de voorgaande paragrafen. In hoofdstuk 3 zagen we dat respondenten van de focusgroepen in veel gevallen het idee hebben dat er in Nederland weinig politici zijn die op hen lijken (descriptieve vertegenwoordiging). Verder zagen we dat de politici die er wel zijn niet de stem krijgen om de verhalen en onderwerpen te agenderen die ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond belangrijk vinden (inhoudelijke vertegenwoordiging). Hoe kijken de politici van de verschillende type partijen en de belangenbehartigers/activisten als insiders hiertegenaan?

Voor een deel herkennen de insiders het beeld dat eerder in hoofdstuk 3 geschetst werd. De Nederlandse politiek is overwegend wit en weinig divers (descriptief), wat een negatief effect heeft op de inhoudelijke politieke vertegenwoordiging van bepaalde ondervertegenwoordigde groepen.

Er zijn meer dan een miljoen Aziatische mensen hier in Nederland en de politiek doet alsof ze niet bestaan. En ik verwacht ook niet van een wit persoon dat hij of zij opeens de belangen gaat behartigen van deze groep. Dat zou die witte persoon ook in principe minder goed zou kunnen doen. Omdat hij of zij de ervaring niet heeft die Aziatische mensen in Nederland hebben en misschien ook die urgentie niet voelt om hun problemen op te lossen.

– Respondent 20 (vrouw, belangenbehartiger/activist)

De meeste respondenten, ook diegenen die geïnspireerd werden door de directe omgeving, moeten volhardend zijn om zich toegang te verschaffen tot de politiek. Het volgende citaat is illustratief voor de manier waarop verschillende respondenten die politiek actief zijn op allerlei manieren geprobeerd hebben een plek te veroveren op een kandidatenlijst:

Ik kwam er niet doorheen [bij politieke partijen]. Toen werd ik opeens benaderd door een andere partij die me wel wilde hebben. Het is inmiddels 2018, ik wil dit al sinds ik...in ieder geval sinds ik 16 was, dan heb je het over 2002. Dus 16 jaar lang zit er al ergens bij mij die behoefte, toen ik werd benaderd van: 'Wij willen jou graag op de lijst want dat activisme, die studentverenigingen... We hebben je gezien en we willen je graag op de lijst.'

– Respondent 11 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Respondenten bespreken toegang tot de politiek (descriptief) verder vooral in relatie tot mainstream politieke partijen. De toegang tot inhoudelijke politieke vertegenwoordiging voor ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond is daarmee, in hun ogen, beperkt. Ze zijn om die reden heel kritisch op descriptieve vertegenwoordiging binnen de Nederlandse politiek. Mainstream politieke partijen zouden vooral geïnteresseerd zijn in de stemmen van Nederlanders met een migratieachtergrond, maar niet bereid zijn serieus te luisteren naar inhoudelijke kwesties die belangrijk zijn voor deze ondervertegenwoordigde groepen.

[Het idee bij de meeste politieke partijen is]: Je zet gewoon een moslim op de lijst en dan gaan moslims erop stemmen, of een Turk, of een Marokkaan, of wat dan ook. Het is dus tijdelijk gewoon aantrekken van stemmen en dus het is meer symbolisch, maar inhoudelijk, ja, inhoudelijk is het lastig. Inhoudelijk zie ik progressieve partijen bijvoorbeeld niks doen met rentevrije hypotheek, of rentevrije studietoelagen, of het bestrijden van moslimhaat. Dat zijn allemaal onderwerpen die bij die partijen weinig urgentie hebben. [...] Het kan ze gewoon te weinig schelen, dat is het gewoon.

– Respondent 6 (man, belangenbehartiger/activist)

Voor deze respondent is het opkomen (inhoudelijk) voor de gemeenschap waar hij zich mee identificeert een van de belangrijkste drijfveren om politiek actief te zijn. Daarom raakt hij teleurgesteld als blijkt dat dit bij veel politieke partijen maar moeizaam tot stand komt.

De inclusie van moslims in de Nederlandse samenleving is een belangrijk onderwerp waarom ik destijds politiek actief geworden ben. Het bestrijden van islamofobie ligt gewoon helemaal onderaan de agenda van links tot rechts, dus dat maakt het gewoon niet leuk, maar wie weet ooit, ooit [gaat dat veranderen]. Op dit moment zie ik dat politieke partijen, of je het nou hebt over de drie grote politieke formules als sociaaldemocraten, de christendemocraten of de liberalen, allemaal onder het juk van het populisme zitten. En ik zie dus bij bijna alle partijen: dat negatieve islam-sentiment is gewoon heel sterk. [...] De christelijke politieke partijen die willen je bekeren en links wil je bevrijden van je onderdrukking, want je bent religieus, en dat is een onderdrukking en dat is problematisch en de religie is iets voor achter de voordeur.

– Respondent 6 (man, belangenbehartiger/activist)

Dat progressieve seculiere partijen tijdens campagnetijd actief werven onder Islamitische kiezersgroepen, zien sommige respondenten als illustratie van het feit dat descriptieve vertegenwoordiging in veel gevallen niet leidt tot inhoudelijke representatie van moslims, en dat daarmee de toegang voor deze groep tot de politiek beperkt is.

Dat [partijen zoals DENK en NIDA] bij de moskeeën staan tijdens campagnetijd, ja, dat is een-op-een. Die staan er voor de islamitische inspiratie. Staat een seculiere partij daar, die moslims misschien op de lijst hebben staan, dan moet je die kandidaat daarop aanspreken. Hij mag daar prima staan, maar let wel op, gaat hij of zij alles via de seculiere partijlijn steunen, moeten steunen? En daarnaast, kan hij of zij wel of niet de agendapunten adresseren die wij [als moslims] belangrijk vinden?

– Respondent 5 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Verschillende respondenten concluderen dat ze het gevoel hebben door mainstream partijen alleen maar benaderd te worden om de schijn te wekken van inclusie. Uiteindelijk is er in de praktijk maar weinig ruimte voor een nieuw geluid (voor inhoudelijke vertegenwoordiging). Dat heeft volgens hen uiteindelijk ook gevolgen voor de kwaliteit van de politieke vertegenwoordiging van minderheden in de Nederlandse politiek. Mensen worden door mainstream partijen op de lijst gezet om hun achtergrond (migratie/ religie/kleur) en niet om hun capaciteiten, maar kunnen vervolgens inhoudelijk de belangen van de gemeenschappen met diezelfde achtergrond niet adequaat behartigen. Dit 'tokenisme', zoals sommige respondenten dat noemen, tast niet alleen de geloofwaardigheid van deze politici aan, maar ook het vertrouwen dat deze gemeenschappen hebben in de mainstream politieke partijen en het politieke systeem in het algemeen.

Ik vind het heel verontrustend. Mensen die sluiten zich heel jong aan bij een bepaalde politieke partij, en worden een bekend gezicht binnen die partij. Maar er wordt dan vaak niet goed gekeken naar de capaciteiten van die persoon. Dat komt ook voor bij vrouwen van kleur. Je wordt soms gewoon als een token gebruikt, en dat is iets waar ik het zelf eigenlijk niet mee eens ben. Daardoor zie je soms mensen op bepaalde dossiers en thema's waarvan ik denk: 'Jij bent niet in staat om dit thema goed te kunnen duiden. Je bent daar neergezet op basis van een checklist. En die checklist is vaak niet gebaseerd op de inhoud.'

– Respondent 4 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Andere respondenten geven aan dat ze zich niet herkennen in het beeld dat de Nederland vooral gekenmerkt wordt door uitsluiting. Ze refereren daarbij bijvoorbeeld aan familieleden (ouders) die zonder enig bezit in Nederland arriveerden en maatschappelijk gezien uiteindelijk veel bereikt hebben. Zij beseffen dat zij in deze discussie een minderheidsstandpunt innemen en maken zich, net als de respondent in het voorgaande citaat, ook zorgen over het feit sommige personen met een migratie-achtergrond soms een voorkeursbehandeling lijken te krijgen.

Ik weet niet waarom andere mensen met een migratieachtergrond het kennelijk anders beleven dan ik, ik heb geen idee. Maar weet je, ik ken ook de verhalen. [...] Dat mensen die kwalitatief helemaal niet zo goed zijn, maar omdat ze Marokkaans of Turks zijn, toch een [overheids]functie krijgen. Ik moet bekennen dat ik [in de discussie of de Nederlandse politiek personen uitsluit] er toch wel wat dubbel inzit.

– Respondent 17 (man, mainstream partij)

Dergelijke voorbeelden van een voorkeursbehandeling kunnen vervolgens een negatief effect hebben op de beeldvorming van minderheden in de politiek.

Ik heb heel veel mensen in de politiek zien binnenkomen die gewoon niet de capaciteiten hadden om een goed politicus te zijn. Mensen die op hun tenen moesten lopen en al heel snel gingen roepen: 'Ik word gediscrimineerd.' Boze mensen die vervolgens de politiek verlieten, dat heeft natuurlijk ook effect op de kiezers.

– Respondent 18 (man, mainstream partij)

4.3.2 Vormen van in- en uitsluiting: invloed op het politieke systeem

Toegang tot de politiek en descriptieve vertegenwoordiging heeft volgens de meeste respondenten een directe relatie met inhoudelijke vertegenwoordiging en de ruimte die politici met een migratieachtergrond krijgen om hun eigen verhaal te kunnen vertellen. Er heerst behoorlijk veel scepticisme onder de respondenten dat ze die ruimte daadwerkelijk krijgen en op die manier in staat zouden zijn politieke besluitvorming te beïnvloeden.

Sowieso had ik nooit de gedachte dat je de politiek en politieke partijen kan beïnvloeden, ze doen toch maar wat ze willen. En voor veel politici is de politiek nog steeds iets wat ze voor de bühne doen. Er wordt veel gezegd, gesproken en dat allemaal om stemmen te trekken. En voor de rest is men afwezig.

– Respondent 8 (man, belangenbehartiger/activist)

Respondenten noemen expliciet het verschil tussen de politiek voor en achter de schermen. Achter de schermen is namelijk vaak meer mogelijk dan voor de schermen en is er meer inclusie. In het openbare politieke debat presenteren dezelfde actoren een sterker uitsluitend verhaal dan achter de schermen.

Het gekke is dat de persoonlijke gesprekken met politici eigenlijk altijd goed gaan, maar daarna zie ik dat er iets anders gebeurt dan besproken. [...] Van mens tot mens, dus een gesprek hebben met ons, dat willen politici graag. Maar daarna denken diezelfde mensen: 'Ik vind het toch te risicovol om met ze [belangenbehartigers van ondervertegenwoordigde groepen] in gesprek te blijven, of om iets te doen met wat we besproken hebben.' Uiteindelijk wint het onderbuikgevoel van hun kiezers, die zich hiertegen verzetten.

– Respondent 6 (man, belangenbehartiger/activist)

Respondenten geven aan dat politici de negatieve kanten van diversiteit uitvergrooten in een poging daar electoraal beter uit te komen.

In [woonplaats respondent] hebben zoveel organisaties zo'n positieve bijdrage geleverd en achter gesloten deuren wordt dat erkend. Maar daarna, in het publieke debat, wordt er opeens gedaan alsof er helemaal niks is bereikt. Dan wordt juist het negatieve opgezocht en vergroot. Zonde. Gemiste kans.

– Respondent 8 (man, belangenbehartiger/activist)

Als er vervolgens echt belangrijke beslissingen genomen worden, dan blijkt de politiek vaak hard en meedogenloos, en worden er in de ogen van sommige respondenten 'vieze spelletjes' gespeeld. Verschillende respondenten geven hiervan een concreet en hetzelfde voorbeeld. Achter gesloten deuren was de stemming goed en was de desbetreffende minister genuanceerd. Echter, zodra de minister de pers ter woord stond, draaide zijn mening 180 graden.

Wat mij opviel in de periode, was dat er soms wat ik noem 'vieze spelletjes' gespeeld werden. [...] En dat was natuurlijk vanuit mijn eigen naïviteit, want politici hebben natuurlijk hun eigen agenda, dingen die ze willen verwezenlijken en dergelijke. Maar goed, ze hadden waarschijnlijk niet verwacht dat er zoveel weerstand zou zijn. [...] Dan gaan ze framen en op een bepaalde manier zaken. Ik vind dat politici niet zo met hun burgers om zouden mogen gaan. [...] Ze gaan soms bewust tegen de Nederlandse Grondwet in, terwijl ze gezworen hebben zich daaraan te houden. Ze negeren belangrijke signalen en weten dat ze daardoor discriminerend te werk gaan. Dat doen ministers, hè.

– Respondent 8 (man, belangenbehartiger/activist)

Respondenten zien met name mainstream politieke partijen worstelen.

Politieke partijen weten dat ze zelf minderheden niet goed kunnen vertegenwoordigen, maar ze willen hun geluid ook niet volwaardig aan tafel uitnodigen. En daar gaat het vaak mis. Waarom moeten bijvoorbeeld jonge mensen zich verplicht bij de jongerenafdeling aansluiten en worden ze niet gewoon standaard meegenomen in algemene werkgroepen, vergaderingen, enzovoort? De politiek geeft jongeren daarmee niet een volwaardige leerervaring en zet hun geluid en stem weg. Dat is hetzelfde als wat je ziet met diversiteit en inclusie: het is een apart clubje en ze mogen zo nu en dan wat roepen, over migranten- of vrouwenvertegenwoordiging, de lhbtqi+-gemeenschap, mensen met een fysieke beperkingen, maar het zijn geen integrale thema's.

– Respondent 4 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Politici met een migratieachtergrond die actief zijn binnen de mainstream partijen proberen dan stemmen te winnen voor groepen en onderwerpen die ze eigenlijk helemaal niet belangrijk vinden, of waar ze niet de kans voor krijgen om politieke invloed over uit te oefenen.

Het is super lelijk: iemand [politicus met migratieachtergrond] die een politieke carrière ambieert, maar die eigenlijk helemaal niet bezig is met de achterban [ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond], dat die op een gegeven moment een achterban moet gaan vertegenwoordigen.

– Respondent 5 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Politici die actief zijn in die mainstream partijen benadrukken hierbij expliciet de kleine successen die soms behaald kunnen worden. Die geven hun de voldoening die ze nodig hebben om door te gaan.

Mijn algemene antwoord op de vraag of jij die impact gaat maken? Ik vind dat het daar uiteindelijk niet over moet gaan. Kijk, je doet de dingen zo goed mogelijk en natuurlijk heb je een bepaald beeld van wat je wil bijdragen, dat is een groot algemeen beeld. Nou, dat is heel moeilijk te zeggen. Ben ik daarin geslaagd of niet? Dat vertaalt zich in kleine successen. [...] En daar doe je het voor. En wat uiteindelijk je impact is, dat weet je vaak pas heel veel later. Dat is heel moeilijk om dat te zeggen, maar iedereen die daar een rol speelt heeft een impact.

– Respondent 2 (vrouw, mainstream partij)

Respondenten geven aan dat er op dit moment in de Nederlandse politiek bij mainstream partijen eigenlijk geen sprake is van een langetermijnvisie op diversiteit. Het is allemaal heel pragmatisch, stap voor stap en allereerst door middel van descriptieve vertegenwoordiging laten zien dat verandering mogelijk is.

Om heel eerlijk te zijn denk ik niet dat er een langetermijnstrategie gaande is op dit moment in Nederland, en als die er is ben ik er niet van op de hoogte. Maar ik probeer niet al te pessimistisch te zijn. Ik kan er denk ik wel voor zorgen op de lange termijn dat het op de belangrijke plekken een stuk minder uitsluitend en meer divers is.

– Respondent 9 (man, mainstream partij)

4.3.3 Gevolgen van beperkte politieke vertegenwoordiging: wantrouwen en af- of aanhaken

De meeste respondenten die we gesproken hebben zijn negatief over de mate waarin ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond toegang hebben tot het Nederlandse politieke systeem en de mate waarin zij hierin inhoudelijk vertegenwoordigd worden. De gevolgen daarvan voor de beoordeling van die politiek door deze groepen komen sterk overeen met de belangrijkste conclusies uit hoofdstuk 3: teleurstelling, frustratie en wantrouwen. Sommige respondenten geven aan een algemeen gevoel van teleurstelling te ervaren.

Ik begrijp wel als mensen nu de tv aanzetten, dat ze denken: 'Wat doen die mensen precies, wat doen die politici precies?' Dat baart me zorgen en ik vind absoluut dat ik daar een rol in heb om te laten zien dat het ook anders kan.

– Respondent 17 (man, mainstream partij)

De meeste respondenten zien echter meer fundamentele problemen. Ze maken zich zorgen over het mogelijk dalende politieke vertrouwen onder personen met een migratieachtergrond door de gebrekkige ervaren politieke vertegenwoordiging van deze groepen.

Ja, het vertrouwen daalt. Omdat ik daar nu zelf zit [in de politiek] zie ik hoe dat allemaal werkt. Ja of hoe het niet werkt. Maar het is democratisch, omdat de meerderheid bepaalt [de dominante groep], maar het betekent dat de rest niet echt gehoord wordt. Dus dan daalt het vertrouwen automatisch.

– Respondent 19 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Respondenten zeggen dat ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond vaak het gevoel hebben dat zij er alles aan doen om onderdeel te zijn van het politieke systeem, maar dat ze desondanks toch uitgesloten blijven worden.

Integratie komt van twee kanten hè, en ik denk: 'Wat wil je nog meer van moslims?' Ze spreken de taal, ze werken al, ze leveren hun bijdrage, ze betalen hun belastingen, kinderen sturen ze gewoon naar regulier onderwijs en naar sport en noem het allemaal. Dus wat wil je nog meer vanuit de moslims? Ik zie in ieder geval niet heel veel meer wat er nog anders kan.

– Respondent 8 (man, belangenbehartiger/activist)

Respondenten verwoorden het wantrouwen onder deze ondervetegenwoordigde groepen dat hier het gevolg van is meestal in algemene termen.

Het grootste obstakel is het wantrouwen in het systeem, wantrouwen in de partijen, wantrouwen in of het überhaupt zin heeft, dat is het grootste obstakel.

– Respondent 11 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Het wantrouwen zorgt er volgens een deel van onze respondenten voor dat bij een groot deel van deze groepen de politieke interesse verloren gaat.

Je ziet dat de politiek achterloopt bij ontwikkelingen in de samenleving. Er zijn nog steeds heel wat politieke partijen die denken: 'Als ik mensen uitnodig om betrokken te worden bij mijn partij, dan zullen ze heel blij en dankbaar zijn.' En dat is al lang niet meer zo. [...] Politiek is gewoon niet interessant, dus politieke partijen moeten aan de bak.

– Respondent 2 (vrouw, mainstream partij)

Sommige respondenten zijn zelf ook minder actief in het politieke en publieke domein dan vroeger en verlaten het langzaam maar zeker.

Ik ben gestopt met [de politiek, maar ook met] tv en radio, met live programma's, met debatten en discussie, of gesprekken aangaan. Panels ook niet meer, niks meer schrijven, nergens voor, ook niet meer op demonstraties staan. Ik ben alles gewoon langzaam gaan loslaten.

– Respondent 10 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

We vinden dit sentiment niet alleen bij politici, maar ook bij activisten/belangenbehartigers. Het optimisme waarmee respondenten destijds begonnen om de samenleving op een positieve manier te veranderen is bij een aantal van hen verdwenen. Voor een belangrijk deel als gevolg van het steeds grimmigere publieke debat en politieke klimaat.

Ik ben normaal gesproken, van origine, een positief, optimistisch ingesteld persoon. Vandaar ook de wens om de wereld te verbeteren in positieve zin. Maar de toon, de hardheid van het huidige debat [in Nederland over minderheden] en de negativiteit die de boventoon voert [...] heeft me doen beseffen dat dit te ver gaat. Ik moet voor mijn eigen gezondheid kiezen en doe een stap terug.

– Respondent 8 (man, belangenbehartiger/activist)

Andere respondenten geven juist aan een verantwoordelijkheid te voelen om iets te veranderen, te luisteren naar mensen die problemen ervaren en daarom actief te blijven.

4.4 Verschillende strategieën tot verandering binnen en buiten de mainstream partijen

Om de belangrijkste strategieën in kaart te brengen die respondenten hanteren om de Nederlandse politiek toegankelijker te maken voor minderheden, zowel descriptief als inhoudelijk, maken we gebruik van de strategieën die Bracke (2011) destilleerde uit haar onderzoek naar vrouwelijke islamitische activisten. Bracke beschrijft verschillende gedragsreacties of strategieën die individuen of groepen in ondergeschikte posities kunnen inzetten om in een context van ongelijke machtsverhoudingen hun stem gehoord te krijgen en hun grieven kenbaar te maken om daarmee meer zeggenschap te verkrijgen. De eerste strategie kan gezien worden als 'verandering van binnenuit'. Die houdt in dat mensen zich deels

aanpassen aan de bestaande structuren en discussies, en vanuit deze ‘insiderspositie’ de eigen verhalen en grieven probeert te representeren. Cruciaal binnen deze strategie is dat mensen deelnemen aan de bestaande structuren en hier onderdeel van worden, om van binnenuit verandering mogelijk te kunnen maken. De tweede strategie is te definiëren als ‘talking back’, waarbij de status quo kritisch wordt bevraagd. Als onderdeel van deze strategie spreken mensen vanuit de positie van de buitenstaander ten opzichte van het systeem en de bestaande machtsverhoudingen. Een derde strategie is te omschrijven als ‘afkeren en isoleren’. Mensen keren zich van het systeem af, omdat ze toch niet gehoord worden en/of geen ruimte krijgen. Ondertussen bepalen deze mensen een eigen agenda en koers en bewegen ze zich vooral in de eigen gemeenschap. Die derde strategie zagen we in paragraaf 4.3.3 al voor een deel terugkomen en bespreken we daarom niet meer apart. We richten ons in deze paragraaf op de eerste twee strategieën die onder onze respondenten in verschillende verschijningsvormen terugkomen.

4.4.1 Veranderingen van binnenuit: een voet tussen de deur van mainstream partijen

Een deel van de respondenten actief in mainstream partijen ervaart regelmatig uitsluiting in het publieke debat, de politiek in het algemeen of binnen de eigen partij. Deze respondenten kiezen er bewust voor om zich aan te passen aan het systeem en zich actief in te zetten te blijven zetten om niettemin verandering van binnenuit te bewerkstelligen.

Ja, [mijn partij] zet me op nummer 22 [op de kandidatenlijst voor de verkiezingen]. Vanaf 2013 tot 2018 heb ik er vijf jaar keihard voor gewerkt. [...] Een heleboel mensen hebben me gebeld: ‘[naam respondent], kap ermee, weg ermee.’ Dan zeg ik: ‘Nee, zo ben ik niet, ik ga niet weg bij een eerste teleurstelling.’ En ik heb gezien dat ik hoger moet komen. Nou, dan kom je bij de Tweede Kamerverkiezingen vier jaar later op een nog lagere plaats. ‘[naam respondent], je had op nummer 10 moeten staan.’ Ik zeg: ‘Nee, daar staat iemand anders en die heeft al ervaring en een keer andere dingen gedaan, dus dan kan ik niet dat eisen. Je moet realistisch zijn. Gewoon accepteren.’

– Respondent 18 (man, mainstream partij)

Deze respondenten benadrukken dat ze bij teleurstellingen willen doorzetten.

De deur uitlopen lost niks op en als ik wil dat dit gaat veranderen, dan moet ik er zelf iets mee doen. [...] Je kan in Nederland als je je best doet ruimtes creëren en daar zo effectief mogelijk in zijn. In plaats van je alleen maar en altijd bezig te houden met elke alle vorm van uitsluiting, omdat dat een te groot monster is om in een keer te tackelen.

– Respondent 13 (man, mainstream partij)

Andere respondenten uit mainstream partijen ervaren zelf geen uitsluiting en zien daarom ook niet de noodzaak daarin iets te veranderen.

Verschillende respondenten zien het zichtbaar zijn binnen mainstream politieke partijen (descriptieve vertegenwoordiging) als een belangrijk doel op zich. Ze zien het als een manier om op langere termijn verandering te bewerkstelligen – namelijk meer inclusie en minder ongelijkheid – door continu aanwezig te zijn en te laten zien dat politici met een migratieachtergrond verantwoordelijkheid kunnen nemen en zaken voor elkaar kunnen krijgen.

Dus ik vind het heel erg belangrijk dat ik er ben, ook om te laten zien van: dit kan jij ook bereiken. Jij als 15-jarig meisje met een migrantenachtergrond, jij kan ook in de wijkraad komen, jij kan ook een koopwoning hebben. Weet je, het kan, het kan. Het is niet makkelijk, maar het kan wel en dat is belangrijk. En wat ik ook belangrijk vind is om in die omgevingen de stem te zijn van hen die geen stem hebben, want ik ben de enige die daar staat.

– Respondent 1 (vrouw, mainstream partij)

De hoop en de verwachting is daarbij dat de aanwezigheid van vertegenwoordigers met een migratieachtergrond op lange termijn verandering teweeg zal brengen binnen de Nederlandse politiek.

Er zullen steeds meer mensen zoals ik politiek actief en zichtbaar zijn en die zullen vervolgens ook steeds meer mensen zoals ik beïnvloeden. Dat zal ook de politieke tendens veranderen van als je naar tv kijkt, dan zie je niet wit, wit, wit, wit, bruin, zwart, maar dan zie je wit, wit, bruin, zwart, zwart, zwart, bruin, bruin, wit, wit. En iedereen die dan naar de politiek kijkt, die krijgt er dan bewust of onbewust een ander beeld bij, want die mensen zullen dan ook goeie dingen doen voor Nederland, en slechte dingen.

– Respondent 9 (man, mainstream partij)

Descriptieve vertegenwoordiging in de vorm van een pionier/rolmodel is hierbij belangrijk om de weg te effenen voor generaties die hierna komen. Zij zullen daardoor gemakkelijker in staat zijn de belangen van de ondervertegenwoordigde groep te vertegenwoordigen.

Een voorbeeldfunctie zijn en om het pad vrij te maken voor anderen die na hen komen. Ik probeer zoveel mogelijk obstakels te zien, te vinden en uit de weg te halen om het de volgende generatie of andere mensen om mij heen het een stuk makkelijker te maken om binnen de politiek actief te zijn en iets te kunnen betekenen voor mensen. Dat is het doel.

– Respondent 9 (man, mainstream partij)

Het zijn van een rolmodel, dat jongere generaties inspireert om politiek bewust te worden, zich te interesseren in de politiek en wellicht zelf ook politiek actief te worden, is onderdeel van deze strategie.

De overheid heeft rolmodellen nodig. Zij moeten laten zien hoe het moet en ik denk ook dat de Nederlandse overheid verantwoordelijkheid moet nemen voor datgene wat zij doen en wat zij hebben gecreëerd. Het gaat uiteindelijk om onderwijs, zodat we anderen het belang van politiek duidelijk kunnen maken. Wat we nodig hebben, is bewustwording voor de politiek op alle scholen, gewoon echt op wijkniveau, zodat je al dat talent kan bereiken. Dat je zegt van: 'We willen iedereen meenemen. We willen aan iedereen duidelijk maken wat het belang is van politiek.' Dat zou ik echt heel erg mooi vinden.

– Respondent 1 (vrouw, mainstream partij)

Het is daarbij vaak wel noodzakelijk je aan te passen aan het systeem en met extra inspanningen anderen te overtuigen van jouw gelijk. Een politicus met een Turkse migratieachtergrond benoemt dit als de rode draad in zijn carrière en eigenlijk in zijn hele leven:

Ik heb een keuze gemaakt om niet te gaan vechten, doe ik niet, nooit gedaan. Toen ik vroeger in een discotheek werd geweigerd, ben ik de volgende keer daarna weer gegaan, maar dan met de juiste persoon naast me [zonder migratieachtergrond], en ben vervolgens bevriend geraakt met de uitsmijter. En toen hoefde ik in het vervolg niet eens te wachten. Dus de eerste uitsmijter die me weigerde heb ik toch indirect geprobeerd om daarin te komen en dat is me gelukt, ja, dus dat is mijn motto. Het doet natuurlijk wel wat met je als je ergens uitgesloten wordt, maar dat is ook meteen mijn drive om politiek te bedrijven.

– Respondent 18 (man, mainstream partij)

Er zijn volgens deze respondenten collega's uit mainstream partijen nodig die zich, ondanks alle tegenwerking, aanpassen aan het systeem om het van binnenuit langzaam te veranderen.

Ik ben heel bewust politiek actief bezig om verandering tot stand te brengen. Want ik weet van mezelf: ik ben heel erg iemand die van binnenuit wil werken. En als je van binnenuit wil werken, dan moet je je conformeren aan die binnenkant. Binnen die gestelde kaders moet je het spel spelen en dat is wel echt iemand die ik ben. Dus ik ben geen schreeuwlelijk.

– Respondent 1 (vrouw, mainstream partij)

Respondenten geven concrete voorbeelden van de kleine stappen die ze gezet hebben.

Ik kan als bestuurder met een Turkse afkomst veel bereiken als het gaat om minderheden te overtuigen dat het in Nederland mogelijk is om in de politiek dingen te veranderen. [...] Ik was gisteren op werkbezoek bij een groep schoonmakers. [...] Ik ben 's ochtends om 7 uur opgestaan en dan kom je bij zo'n werf en je mag meelopen met de manager die Turks is. Toen we om 10 uur terugkwamen, zaten er allemaal Turkse schoonmakers aan een tafel. En dan vragen ze: 'Hoe kom jij hier [als bestuurder met Turkse migratieachtergrond]?' Dan zeg ik: 'Ja, ik ben hier de baas, niet alleen van hem [manager], maar ook van hem erboven.' Dan kan ik mensen trots maken. Dat ze zeggen van: 'Wacht eens even, daarboven zitten dus mensen die dingen kunnen doen voor ons.' Of je komt bij een opening van een buurthuis en dan zien ze een bestuurder met een Turkse achternaam. En dan vraagt men: 'Ben je Turks?' 'Ja, ik ben Turks'. 'Mijn dochter die wil ook rechten studeren.' Met die man praat je dan. Ik heb een voorbeeldfunctie, maar ook voor een heleboel ambtenaren die dan opeens een bestuurder met een Turkse achternaam zien. [...] Dat heeft effect. [...] Nee, natuurlijk gaat het langzaam, maar kijk. [...] Ik heb iets kunnen betekenen voor de samenleving en heb mijn voet ergens tussen gekregen en iets kunnen bereiken.

– Respondent 18 (man, mainstream partij)

Sommige respondenten geven hierbij aan dat die voet tussen de deur er uiteindelijk voor kan zorgen dat ze ook daadwerkelijk aan de knoppen komen te zitten en echt iets kunnen betekenen voor hun kiezers.

En ik wilde het ook op een hoger level tillen en die kansen kreeg ik ook aangeboden door in besturen te gaan zitten, en uiteindelijk dus ook bij de eerste commissie lid geweest van mijn partij.

– Respondent 12 (man, mainstream partij)

4.4.2 Verandering van buitenaf: 'talking back' in eigen partijen en organisaties

Respondenten die niet actief zijn in mainstream partijen laten andere strategieën zien. Zij hoeven zich niet aan te passen aan een bepaalde partijcultuur. Ze organiseren zich hierbij apart in eigen partijen en organisaties om zich actief te verzetten tegen bestaande uitsluitingsmechanismen. Dat doen ze door middel van de verhalen en argumenten die aanspreken bij de gemarginaliseerde gemeenschap: 'talking back'.

Ik denk wat mijn partij bijzonder maakt in het nastreven van een bepaald imago: om zich niet te houden en te voldoen aan wat traditionele partijen nastreven. Wij houden ons aan wat belangrijk is voor onze topdoelgroepen: gemarginaliseerde groepen.

– Respondent 11 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Deze respondenten voelen zich vrijer om direct de stem te vertolken van de gemeenschap waarmee zij zich identificeren. Ze relateren dat aan een bepaalde verantwoordelijkheid die zij voelen om de status quo niet te accepteren. Deze respondenten zijn zich bewust van de worstelingen van de respondenten die actief zijn bij mainstream partijen en daar het eigen geluid vertolken. Dat eigen geluid, de eigen principes, zijn cruciaal in het veranderen van het politieke systeem en mogen daarom niet veronachtzaamd worden.

We hebben kennissen, dierbaren, die ook bij andere partijen zitten [mainstream], en dat is prima. Maar we proberen ze wel mee te geven van: 'Hé, jongens, probeer je eigen narratief daarin te volgen.' Want er zijn dingen, er zijn principes, er zijn geloofswaarden, hoe je het wil noemen, die we niet zo met het badwater mogen weggooien.

– Respondent 5 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Het bouwen van een politiek verhaal voor de eigen gemeenschap, vanuit gedeelde ervaringen en zonder compromissen, is belangrijk om verandering tot stand te brengen. Het zorgt bovendien voor een vangnet voor de betrokkenen: een veilige omgeving. Dat vangnet kan, volgens deze respondenten, uiteindelijk fungeren als een vliegwiel voor een veel grotere en invloedrijkere beweging.

Maar daar [binnen mainstream partijen] is ooit hoop geweest, mensen zijn daar ooit begonnen met een zuivere drive, weet je wel. En waar gaat het dan mis? Is het de kracht, is het de steun? [...] Het is het vangnet dat wij met onze partij kunnen bieden: 'Weet je nog hoe eenzaam het was?'

– Respondent 5 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Dat betekent niet dat deze groep alleen geïnteresseerd is om een compromisloos tegengeluid te laten horen.

[Wat ik in mijn werk doe is] verbinden, conformeren, confronteren en soms vermijden. [...] Als ze [de dominante groep] er wat mee moeten, dan vinden ze het heel fijn om te verbinden. Want in Nederland hebben we de cultuur van dialoog en zachtheid – zolang men maar in verbinding is en niet te kritisch is. Ik moest daar mee leren omgaan, want ik moest daar eerst niets van hebben. Maar nu merk ik soms dat het beter is om een bepaald onderwerp nu niet te bespreken, maar om eerst aan die verbinding te werken. En nadat je die verbinding hebt, dus heb ik eerst vermeden, te werken aan verbinding, en pas daarna de confrontatie aan te gaan.

– Respondent 10 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Cruciaal daarbij is het organiseren van de eigen gemeenschap om politiek zo sterk mogelijk te staan. Sommige respondenten geven hierbij aan dat de obstakels om zich te organiseren niet altijd van buiten komen, maar dat dit vaak een interne kwestie is.

Ik ervaar het niet als uitsluiting, niet als uitsluiting van buiten. Ik ervaar het als uitsluiting dat wijzelf niet in staat zijn om onze belangen te vertegenwoordigen. Dus wij sluiten onszelf niet voldoende in, dat idee heb ik. Natuurlijk zijn er factoren van buiten die uitsluitend werken, zoals hoe in de politiek altijd over moslims wordt gesproken. [Maar de oplossing] moet vanuit onszelf komen.

– Respondent 19 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

Als het lukt om zich te organiseren binnen een eigen partij of binnen eigen organisaties, dan geeft dat deze groep respondenten de mogelijkheid de mogelijkheid direct te bestrijden op een manier waarin de gemeenschap zich in kan herkennen en invloed uit kan oefenen (inhoudelijke vertegenwoordiging).

Nee, voor mij is een centraal deel wat ik inderdaad duid als 'community organising'. Dus het gaat heel erg over in de gemeenschap werken, begrijpen wat de nuances zijn, wat dynamieken zijn en kijken hoe je mensen kunt mobiliseren voor een politieke agenda die in dienst is van onze bevrijding. Wij doen dit voor onszelf en voor andere gemarginaliseerde groepen. Want ik zie onze strijd als een gezamenlijke strijd.

– Respondent 7 (vrouw, belangenbehartiger/activist)

Een dergelijke manier van organiseren, van 'talking back', kan er in bepaalde gevallen voor zorgen dat mensen die vroeger niet politiek geïnteresseerd waren betrokken kunnen worden bij de politiek, omdat nu voor het eerst ook hun geluid door mensen uit de gemeenschap zelf vertolkt wordt.

In jouw beleving als Afrikaans kind of tiener heb je eigenlijk dus nooit een plek in de Nederlandse politiek. Dat is een vorm van gebrek aan politieke representatie. [...] En als ik nu als lid van de gemeenteraad daar zit, als Sub-Sahara Afrikaanse vrouw die haar vinger opsteekt en haar mening geeft, dan kan dat een grote impact hebben. [...] Ik weet nog de eerste keer dat ik het woord nam in de gemeenteraad, kwam een beveiligder, die werkt al jaren in het stadhuis. Hij zei dat hij zich nooit bemoeide met wat er nou binnen gebeurde. Die kwam naar mij toe, die was zo bewogen. Het was een Ghanese man, die was zo bewogen dat iemand eindelijk wat had gezegd over het meenemen van zijn mensen op een positieve manier voor een oplossing.

– Respondent 11 (vrouw, BIJ1/DENK/NIDA)

Respondenten spreken hier over een proces van bewustwording aan twee kanten: bij de gemeenschap, maar ook bij de rest van de samenleving, en dan vooral binnen de politiek. Om te laten zien dat het ook anders kan, dat leden van gemarginaliseerde groepen ook actief hun stem kunnen laten horen en dat dit veranderingen tot gevolg kan hebben.

[Ik gebruik hiervoor] het concept van edutainment, en dat heb ik ook gewoon op persoonlijk vlak, microniveau. Je probeert mensen, niet belerend bedoeld, maar je probeert ze te onderwijzen in van: 'Heb je hier of hier weleens over nagedacht?' Mensen kritisch te prikkelen, maar ook te entertainen.

– Respondent 5 (man, BIJ1/DENK/NIDA)

4.5 Samenvatting en conclusies

Een belangrijke motivatie voor de politici en belangenbehartigers/activisten die we gesproken hebben, is dat zij de stem en behoeften van ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond hoorbaar willen maken en van daadkracht willen voorzien. Ze willen de uitsluiting van minderheden en de ongelijkheid in onze samenleving bestrijden: uitsluiting die ze zelf ervaren en/of die van de eigen ondervertegenwoordigde groep. Het hebben van deze gedeelde ervaring wordt door de meeste respondenten gezien als een belangrijke eigenschap om tot een adequate politieke vertegenwoordiging van de ondervertegenwoordigde groep te komen. Sommige respondenten, lid van mainstream partijen, nemen hier een minderheidsstandpunt in en herkennen zich niet in de uitsluitingsmechanismen die anderen juist motiveren om politiek actief te zijn.

Persoonlijke pijnlijke ervaringen met uitsluiting, vaak in de (vroege) jeugd, blijken regelmatig de aanleiding tot de politieke vorming en geven aanleiding tot een vergroot politiek bewustzijn. Dit leidt op termijn tot maatschappelijk en politiek bewustzijn dat zich vertaalt in politieke participatie. De strijd tegen uitsluiting en discriminatie is daarmee in de meeste gevallen een cruciale factor in hun maatschappelijke en politieke participatie/activisme. Hier zien we weinig verschil tussen de verschillende typen politici en belangenbehartigers/activisten. Sommige respondenten ervaren het publieke debat rond minderheden en ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond als steeds grimmiger. Dat baart hen zorgen en zorgt ervoor dat sommigen zich langzaam terugtrekken uit het publieke en politieke domein. Ze zoeken in dat geval naar andere kanalen om sociale verandering mogelijk te kunnen maken. Anderen raken hierdoor juist meer gemotiveerd om politiek actief te zijn.

Veel respondenten zijn in vroege jeugd bovendien geïnspireerd door hun directe omgeving. Ouders blijken hier een belangrijke rol in te hebben gespeeld: als motivator, maar ook als mentor. Veel respondenten bleken niet de contacten en het politieke netwerk te hebben om gemakkelijk politiek actief te worden. Het heeft veel van hen, ook een aantal politici van mainstream partijen, veel tijd en moeite gekost om zich toegang te verwerven tot het politieke systeem. Een aantal respondenten zijn (uiteindelijk) gerekruteerd door politieke partijen en politicus geworden, ook al was dat niet altijd de persoonlijke ambitie.

Naast factoren die respondenten motiveren om maatschappelijk politiek actief te zijn, noemen ze ook veel factoren aan die ze als obstakels voor hun participatie ervaren. Het betreft hier met name hun kwetsbare positie als publiek figuur in een steeds grimmiger gepolariseerd discours, waarbij hun loyaliteit aan beide kanten van het politiek spectrum continu bevraagd en beoordeeld wordt. De negatieve aandacht die dat genereert kan leiden tot het feit dat respondenten zich volledig terugtrekken uit het politieke/publieke debat. In sommige gevallen kan het zelfs leiden tot gezondheidsklachten, zowel lichamelijk als mentaal.

Het insidersperspectief van onze respondenten komt voor een groot deel overeen met de respondenten van de focusgroepen uit hoofdstuk 3. De respondenten in dit hoofdstuk ervaren de Nederlandse politiek over het algemeen als wit en weinig divers. Respondenten die niet actief zijn in mainstream partijen zien die partijen worstelen met het vertegenwoordigen van ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond. Mainstream partijen zijn volgens deze groep veelal ontoegankelijk, vooral waar het de inhoudelijke politieke vertegenwoordiging betreft. Politici met een migratieachtergrond zouden vaak heel instrumenteel op kieslijsten worden gezet en vervolgens niet de ruimte krijgen om het verhaal te doen dat belangrijk is voor de groep waarmee ze zich identificeren. Deze respondenten zien ook een groot verschil tussen politiek voor en achter de schermen. Achter de schermen zijn de verhoudingen en

gesprekken vaak goed. Voor de schermen veranderen politici van mainstream partijen hun houding en blijken ze minder bereid compromissen te sluiten. De respondenten, ook politici van mainstream partijen, lijken zich weinig illusies te maken als het gaat om politieke invloed en een sterke inhoudelijke politieke vertegenwoordiging van ondervertegenwoordigde groepen met een migratieachtergrond. Kleine stappen en kleine successen zijn op dit moment het hoogst haalbare. Daarmee laten deze respondenten wederom zien dat demografische veranderingen zich zelden eenduidig en direct vertalen binnen het politieke systeem.

Respondenten proberen, wellicht enigszins tegen beter weten in, de Nederlandse politiek te veranderen, zowel degenen actief in mainstream partijen als diegenen die dat niet zijn. Stap voor stap, langzaam van binnenuit als politicus van een mainstream partij, of compromislozer van buitenaf als politicus van een kleinere partij of als belangenbehartiger/activist. Met hun voet tussen de deur hebben politici van mainstream partijen het gevoel dat hun aanwezigheid op lange termijn het verschil gaat maken (descriptive vertegenwoordiging/rolmodellen). Tegelijkertijd kunnen ze hier en daar met kleine successen en stappen ook inhoudelijk het verschil te maken. Politici van kleinere partijen en belangenbehartigers/activisten proberen het systeem van buitenaf te veranderen door zich actief te verzetten tegen de ondergeschikte positie die ze ervaren. Dat betekent niet per definitie dat ze altijd compromisloos zijn, maar wel dat het verhaal en de ervaringen van de ondervertegenwoordigde groepen daar centraal in staan. Processen van uitsluitingen spelen daarbij een cruciale rol.

5 Samenvatting, conclusies en handelingsperspectieven voor beleid

Jaco Dagevos en Floris Vermeulen

Nella Geurts, Jurjen Iedema, Ruşen Koç en Niels Spierings

In deze studie hebben we onderzoek gedaan naar ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie bij personen met een migratieachtergrond. Er is gekeken in hoeverre bevolkingsgroepen van elkaar verschillen, welke factoren een rol spelen en in hoeverre er een samenhang bestaat tussen ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie. In dit hoofdstuk vatten we de belangrijkste bevindingen samen, trekken we conclusies en formuleren we een aantal handelingsperspectieven voor het beleid.

5.1 Samenvatting

5.1.1 Ervaren representatie: descriptief en inhoudelijk

In deze studie hebben we onderscheid gemaakt tussen descriptieve en inhoudelijke representatie. *Descriptieve representatie* heeft te maken met specifieke kenmerken van de personen in de politiek, zoals etnische achtergrond, kleur of religie. Burgers beschouwen deze kenmerken als relevant, omdat mensen met die kenmerken eerder of beter in staat zouden zijn bepaalde onderwerpen te agenderen die belangrijk zijn voor de groep met wie ze zich identificeren. *Inhoudelijke representatie* heeft betrekking op de acties en positionering van politici en partijen, en de mate waarin burgers ervaren dat deze vertegenwoordigers responsief zijn voor hun problemen en wensen. Descriptieve en inhoudelijke representatie zijn aan elkaar gerelateerd; de veronderstelling is dat descriptieve representatie tot betere inhoudelijke representatie zal leiden vanwege grotere responsiviteit voor de wensen en belangen van de groep die zij vertegenwoordigen. In de literatuur wordt wel gesproken over de *politics of presence*. Hierbij gaat het om het belang dat er in de politiek personen zijn met wie gelijkens wordt ervaren. Het idee hierachter is dat ervaringen en kennis specifiek kunnen zijn voor personen met bepaalde kenmerken, en dat het aan de orde stellen daarvan in de politiek voor een belangrijk deel is voorbehouden aan personen met die kenmerken.

Bij personen met een migratieachtergrond brede steun voor meer personen met een migratieachtergrond in de politiek

Voor descriptieve vertegenwoordiging bestaat er bij personen met een migratieachtergrond brede steun voor meer personen met een migratieachtergrond in de politiek. Uit cijfers van de Survey Integratie Migranten (SIM) blijkt dat rond de 70% van personen met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Caribisch-Nederlandse achtergrond het (helemaal) eens is met de stelling dat het goed zou zijn als er meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer zouden zitten. Bij personen met een Somalische achtergrond ligt dit aandeel nog hoger, bij personen met een Iraanse achtergrond is dit aandeel lager. Personen zonder migratieachtergrond spreken veel minder vaak (24%) hun steun uit voor deze stelling.

Religiositeit en gerichtheid op de herkomstgroep zijn hier van belang: personen die religieuzer zijn, meer contacten onderhouden met leden van de herkomstgroep en die zich sterker met de herkomstgroep identificeren zijn vaker voorstanders van meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer. Ook is sprake van een relatie met ervaren discriminatie: degenen die vinden dat personen met een migratieachtergrond vaak worden gediscrimineerd, zijn vaker voorstander van meer personen met een migratieachtergrond in de Tweede Kamer.

Het belang van een gedeelde achtergrond en ervaringen

Het belang van descriptieve vertegenwoordiging zien we ook terug in het kwalitatieve onderzoek. Door respondenten wordt het basisidee achter *politics of presence* breed onderschreven. Een respondent drukt het als volgt uit: 'Er zijn meer dan een miljoen Aziatische mensen hier in Nederland en de politiek doet alsof ze niet bestaan. En ik verwacht ook niet van een wit persoon dat hij of zij de belangen gaat behartigen van deze groep.' Deelnemers aan het kwalitatief onderzoek, zowel de focusgroepen als individuele interviews, geven te kennen dat er in Nederland weinig politici zijn die op hen lijken. De Nederlandse politiek, en dan wordt vooral gesproken over de Haagse politiek, wordt gezien als weinig divers en erg wit. Waar het gaat om vertegenwoordigers met een specifieke migratieachtergrond en/of personen van kleur, wordt het Nederlandse politieke systeem als niet-representatief beschouwd.

Het hebben van een overeenkomstige migratieachtergrond, religie of klasse staat symbool voor het delen van bepaalde ervaringen die politieke vertegenwoordigers met die ervaringen in de politiek kunnen articuleren. Het hebben van *gedeelde ervaringen* wordt in de literatuur als een van de kernfactoren beschouwd achter processen van politieke vertegenwoordiging. De bevindingen van dit onderzoek sluiten hierop aan. We constateren dat meerdere identiteiten en kenmerken hierbij van belang kunnen zijn. Bij de mate van descriptieve representatie gaat het niet alleen om herkomst, huidskleur of religie, maar ook om kenmerken als klasse, geslacht en opleiding. Zo merken respondenten op dat de meeste politici een theoretische opleiding hebben en afkomstig zijn uit hogere maatschappelijke klassen, en als gevolg daarvan de bevolking niet goed representeren en kunnen representeren. Meerdere factoren spelen dus een rol, maar een gedeelde migratieachtergrond staat bij veel respondenten centraal. Die gedeelde ervaringen hebben onder meer betrekking op het delen van een migratiegeschiedenis (bv. als vluchteling of hetzelfde herkomstland) of het delen van (historische en actuele) ervaringen met uitsluiting vanwege herkomst, religie of huidskleur en het verzet daartegen.

Descriptieve vertegenwoordiging is voor veel Nederlanders met een migratieachtergrond een eerste stap naar ervaren inhoudelijke vertegenwoordiging. Politici met dezelfde kenmerken als de persoon zelf delen dezelfde essentiële ervaringen en brengen deze in de politiek naar voren, zo is de wens en de verwachting. Dit laatste is wezenlijk: of Nederlanders met een migratieachtergrond zich daadwerkelijk vertegenwoordigd voelen is uiteindelijk afhankelijk van welke standpunten politici naar voren brengen. Descriptieve vertegenwoordiging leidt dus niet zonder meer tot een sterke ervaren inhoudelijke vertegenwoordiging. Gedeelde ervaringen zijn een belangrijke basis, maar ze worden door personen van wie dat wordt verwacht niet altijd gearticuleerd. Dit wordt onder meer toegeschreven aan het politieke systeem, dat weinig ruimte biedt om vraagstukken rondom diversiteit, inclusie en discriminatie voor het voetlicht te brengen.

Ervaren inhoudelijke vertegenwoordiging is sterk gerelateerd aan ervaren discriminatie en uitsluiting

Bij ervaren inhoudelijke vertegenwoordiging gaat het om de vraag in hoeverre in de politiek aandacht is voor de vraagstukken die door personen van belang worden geacht en in hoeverre de politiek responsief wordt gevonden voor hun problemen en wensen. Uit het kwantitatieve onderzoek blijkt dat migrantengroepen behoorlijk van elkaar verschillen. Naar verhouding zijn veel personen met een vluchtelingenachtergrond (Iraanse, Somalische en Syrische achtergrond) over het geheel genomen gunstig gestemd over de mate waarin hun belangen door de Tweede Kamer worden vertegenwoordigd. Zij zijn hier positiever over dan personen zonder migratieachtergrond. Dit hangt samen met de *reference point*-hypothese: leden van vluchtelingengroepen vergelijken de politiek in het bestemmingsland met de politiek van het land dat ze zijn ontvlucht. Personen met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Caribisch-Nederlandse

achtergrond vinden minder vaak dan personen zonder migratieachtergrond dat hun belangen in het parlement goed worden vertegenwoordigd. Deze verschillen blijken voor een belangrijk deel te kunnen worden verklaard door verschillen in sociaal-economische en demografische kenmerken en in opvattingen over discriminatie en maatschappelijke uitsluiting in Nederland.

External political efficacy is een specifieke maat voor representatie en heeft betrekking op de mate waarin burgers persoonlijk het idee hebben dat de politiek responsief is en hun mening vertegenwoordigt.⁶ Ook als rekening is gehouden met verschillen in sociaal-economische en demografische kenmerken zijn personen met een migratieachtergrond vaker van mening dat de politiek niet naar hen luistert, hun wensen niet serieus neemt en dat zij geen invloed op het beleid van de regering hebben.

Ervaren discriminatie en maatschappelijke uitsluiting blijken belangrijke factoren te zijn voor de mate van inhoudelijke politieke representatie. Dit wordt afgemeten aan opvattingen of de Tweede Kamer de belangen van personen met een migratieachtergrond behartigt en aan *external political efficacy*. Personen met een migratieachtergrond die van mening zijn dat etnische discriminatie in Nederland vaak voorkomt en ongunstig oordelen over de kansen en rechten van personen met een migratieachtergrond, voelen zich minder door de politiek vertegenwoordigd. Het gaat hier om een sterk verband.

We zien dat de tweede generatie vaker dan de eerste van mening is dat hun belangen minder goed worden vertegenwoordigd door de politiek. Anders dan bij personen zonder migratieachtergrond voelen meer theoretisch opgeleide personen met een migratieachtergrond zich minder sterk vertegenwoordigd door de politiek. Dit hangt samen met het feit dat zij vaker discriminatie en uitsluiting ervaren. Verder maken we op uit de kwantitatieve analyses dat sterkere gerichtheid op de herkomstgroep samenhangt met een minder positief ervaren inhoudelijke representatie.

Het belang van ervaren uitsluiting voor de beoordeling of personen met een migratieachtergrond zich door de politiek vertegenwoordigd voelen, komt ook nadrukkelijk terug in het kwalitatieve onderzoek. Personen in dit onderzoek wijzen bijna zonder uitzondering op het ongunstige maatschappelijke discours over van migranten, moslims, racisme en migratie. Zij laken de toon en inhoud van het debat en verwijten de politiek het geringe weerwerk tegen discriminerende uitlatingen van bepaalde politici. Discriminerende uitspraken van politici en het ontbreken van reactie door andere politici geven het signaal af dat de politiek niet alle burgers vertegenwoordigt, dat niet iedereen erbij hoort of serieus genomen wordt. Ook het blijven voortbestaan van het ongunstige maatschappelijke discours en discriminatie wordt de politiek aangerekend. Respondenten hebben de indruk dat hier in het verleden weinig aan is gedaan, en dat voor de toekomst de verwachtingen dat dit gaat veranderen evenmin hoog gespannen mogen zijn. Ze zetten niet alleen de ervaren representatie, maar ook het politiek en institutioneel vertrouwen onder druk.

We beschreven al dat respondenten uit het kwalitatieve onderzoek de Nederlandse politiek als wit en weinig divers kwalificeren, waardoor volgens hen belangrijke en specifieke vraagstukken in de politiek niet worden geadresseerd. Er bestaat enig cynisme onder de respondenten over de ruimte die personen krijgen om die vraagstukken in de politiek voor het voetlicht te krijgen. Als die ruimte er al is, is die, zo stellen respondenten, in hoge mate instrumenteel: het is op een gegeven moment politiek opportuun om iets aan de orde te stellen of anderen, buiten de groep zelf, doen dit. In dit verband wordt onder andere gewezen op het slavernijverleden en institutioneel racisme. Onderwerpen die, zo is de ervaring, moeilijk door personen met een migratieachtergrond aan de orde gesteld kunnen worden. De bevindingen die we in dit onderzoek hebben opgetekend bij personen binnen en buiten de politiek komen hier

⁶ Het concept *external political efficacy* staat tussen direct ervaren representatie en vertrouwen in de politieke instituties. Het heeft echter meer dan politiek vertrouwen een persoonlijke connotatie, omdat het ook verwijst naar 'mensen zoals ik'. Het gaat om de vraag of 'jouw' wensen, meningen en ideeën worden gehoord door de politiek en of er iets mee wordt gedaan.

opvallend overeen. Ook degenen die binnen politieke partijen actief zijn (geweest), geven aan dat in de praktijk maar weinig ruimte is voor een ander geluid, voor daadwerkelijke inhoudelijke vertegenwoordiging.

Respondenten hebben het gevoel dat er door de politiek niet geluisterd wordt, dat onderwerpen worden gebagatelliseerd of terzijde geschoven. Het zijn ervaringen die wijzen op wat *epistemic injustice* wordt genoemd: het niet willen kennen en erkennen van bepaalde ervaringen en vormen van kennis in de politieke context. Daaraan gerelateerd constateren respondenten dat politici met een migratieachtergrond of die moslim zijn, zich in de politiek niet kunnen of willen uitspreken over kwesties rondom diversiteit en inclusie. Het ontbreken van ruimte voor zowel personen als opvattingen die recht kunnen doen aan de verhalen, behoeften en belangen van bepaalde religieuze en etnische groepen doet afbreuk aan het idee door de politiek te worden vertegenwoordigd. Het draagt bij aan het gevoel dat deze groepen geen onderdeel zijn van het systeem en er geen deel van uit mogen maken. Het tast daarmee ook de geloofwaardigheid van de politiek aan.

Personen met een migratieachtergrond betrekken bij de beoordeling van politieke representatie dus zowel descriptieve als inhoudelijke representatie. Dat gaat verder dan alleen de aanwezigheid van politici die op hen lijken en die hun belangen goed vertegenwoordigen. Het heeft betrekking op het hele politieke systeem (descriptief) en op de inhoud en gedrag van individuele politici (inhoudelijk) en de kansen die de onderzochte groepen krijgen om hun verhaal, wensen en aspiraties voor het voetlicht te krijgen.

5.1.2 Politiek en institutioneel vertrouwen

Grote verschillen tussen groepen

Cijfers over politiek en institutioneel vertrouwen in de SIM hebben betrekking op de Nederlandse regering, politie en rechters. Net als bij ervaren representatie onderscheiden personen met een vluchtelingenachtergrond zich van de andere groepen met een migratieachtergrond: zij hebben veel vertrouwen in de Nederlandse politiek en instituties. Personen met een Surinaamse of Caribisch-Nederlandse achtergrond laten juist het tegenovergestelde beeld zien. Het is bekend dat dergelijke vertrouwenscijfers aan schommelingen onderhevig zijn. De gegevens voor de SIM zijn in 2020 verzameld en het is denkbaar dat de gebeurtenissen in dat jaar rondom *Black Lives Matter* invloed hebben gehad op het politieke en institutionele vertrouwen bij deze groepen. Turkse en Marokkaanse Nederlanders nemen een tussenpositie in: zij verschillen op dit vlak niet significant van personen zonder migratieachtergrond.

Het DPES-/DEMES-onderzoek bevat informatie over een groter aantal instituties. De vergelijking tussen aan de ene kant personen met een Afrikaanse, Latijns-Amerikaanse en Aziatische achtergrond, en personen zonder migratieachtergrond aan de andere kant, wijst op een enigszins lager vertrouwen bij de groep personen met een migratieachtergrond.

Lager politiek vertrouwen: tellen mensen met een migratieachtergrond mee en worden ze gehoord?

In vergelijking met de eerste generatie, heeft de tweede generatie een lager vertrouwen in de politiek en instituties, en in de politie in het bijzonder. Net als bij de analyses naar ervaren representatie zien we een verband met ervaren discriminatie en uitsluiting: degenen die van mening zijn dat etnische discriminatie vaak voorkomt en dat personen met een migratieachtergrond weinig kansen en rechten hebben, hebben een lager vertrouwen in de politiek en instituties. Uit de DEMES-/DPES-analyse blijkt een zeer sterk verband met *external efficacy*: wie van mening is dat de politiek weinig responsief is en dat diegene zelf weinig invloed heeft op de politiek, heeft weinig vertrouwen in de politiek en instituties. Ook dit duidt op het belang van ervaren sociale uitsluiting: de gemene deler van zowel ervaren discriminatie als *external efficacy* is dat ze uitdrukken in hoeverre personen en groepen van mening zijn dat ze worden gehoord en meetellen.

Uit het kwalitatieve onderzoek blijkt eveneens dat ervaren discriminatie en uitsluiting een rol spelen in het vertrouwen dat mensen met een migratieachtergrond hebben in de politiek. Respondenten wijzen op de geringe ruimte die het politieke systeem biedt voor de verhalen, ervaringen en belangen van migranten- en religieuze groepen. Het ontbreken van zowel descriptieve als inhoudelijke vertegenwoordiging doet afbreuk aan het vertrouwen in de politiek. Zeker degenen die politiek actief zijn (geweest), uiten zich kritisch over de responsiviteit van de politiek. Achter de schermen bestaat openheid en wordt constructief meegedacht; voor de schermen spreken politici andere taal. Respondenten geven aan dat veel in de politiek voor de bühne is, en dat doet de geloofwaardigheid van de politiek geen goed. Ook hekelen respondenten de harde kanten van het politieke bedrijf, die vooral gericht lijken te zijn op het binnenhalen van stemmen, maar minder op het realiseren van doelstellingen die voor bepaalde groepen van belang zijn. Daar komt bij dat de molens langzaam draaien en standpunten verdrinken in lange procedures en overleggen. Een duidelijke visie op diversiteit en hoe deze vorm te geven in beleid zou bij veel politieke partijen ontbreken, wat bij respondenten de vraag oproept in hoeverre deze thematiek daadwerkelijk relevant wordt gevonden.

Uitlatingen van politici die als discriminerend en racistisch worden ervaren, schaden niet alleen de ervaren representatie, maar ook het vertrouwen. Ze zetten mensen en groepen apart en zijn, zo geven respondenten aan, in strijd met de politiek en politici, die verantwoordelijkheid dragen voor alle burgers in de samenleving. Het gebrekkige optreden tegen discriminerende uitlatingen door politici van gevestigde partijen draagt bij aan het gevoel geen onderdeel te zijn van de samenleving en dit schaadt het vertrouwen in de politiek.

Ook 'algemene' factoren van belang voor institutioneel vertrouwen

Met name in de focusgroepen wordt het vertrouwen in de politiek eveneens in verband gebracht met factoren die meer algemeen van aard zijn. Beloftes niet waarmaken, geen actie ondernemen en de onderlinge omgang tussen politici zijn enkele genoemde factoren die wijzen op een ervaren gebrek aan daadkracht, moreel kompas en responsiviteit. De toeslagenaffaire wordt hierbij als voorbeeld genoemd. Invloedrijke politici trekken altijd aan het langste eind – in het bijzonder wordt hier Mark Rutte genoemd – en komen overal mee weg. De integriteit van de politiek en politici is in het geding vanwege het niet toegeven van fouten, leugens en de onderlinge omgang in de politiek (de Tweede Kamer als 'kleuterklas'). Onderzoek onder de algemene bevolking (Van Noije et al. 2023) laat zien dat politiek vertrouwen samenhangt met opvattingen over de prestaties van de overheid, responsiviteit van politici en of de overheid mensen gelijk behandelt (procedurele rechtvaardigheid). Het zijn factoren die ook door respondenten uit ons onderzoek worden genoemd.

5.1.3 Politieke participatie

Personen met een migratieachtergrond stemmen minder vaak dan personen zonder migratieachtergrond. Deze verschillen zijn voor een deel toe te schrijven aan verschillen in sociaal-economische en demografische kenmerken. Als het gaat om zogenoemde niet-electrale participatie, dan verschillen personen met en zonder migratieachtergrond niet van elkaar. Hierbij gaat het onder meer om het meedoen aan politieke bijeenkomsten en protestacties. In vergelijking met stemmen is het aandeel mensen in Nederland dat hieraan meedoet een stuk lager.

Ervaren discriminatie en uitsluiting hangen niet samen met stemmen, institutioneel vertrouwen wel

Bij personen met migratieachtergrond gaan de tweede generatie, theoretisch opgeleiden, werkenden en mensen met een betere gezondheid vaker naar de stembus. Verder spelen sociaal-culturele verschillen een rol: degenen die vaak met personen zonder migratieachtergrond omgaan en zich sterk als Nederlander identificeren zijn meer op de stembus georiënteerd. Een belangrijk verschil met de analyses van ervaren representatie en vertrouwen is dat er geen samenhang wordt gevonden tussen gaan stemmen en ervaren discriminatie en uitsluiting. Wel is er een duidelijke relatie tussen de mate van institutioneel vertrouwen en stemgedrag.

Verschillende van deze bevindingen uit het kwantitatieve onderzoek zien we terug in het kwalitatieve onderzoek. Mensen met een migratieachtergrond zien stemmen als een noodzaak en een makkelijke manier om mee te doen aan de democratie. Het hoort erbij, zonder dat dit gepaard gaat met expliciete opvattingen over uitsluiting. Ook wordt stemmen in verband gebracht met het gevoel onderdeel uit te maken van Nederland. Dit hoorden we vooral bij de Syrische groep, die het democratische systeem expliciet waardeert en het bijzonder vindt dat in Nederland ieders stem gehoord wordt en mag worden. Dat institutioneel vertrouwen een rol speelt in de afweging te gaan stemmen, komt ook nadrukkelijk terug in het kwalitatieve onderzoek. Het lijkt erop dat met name de beperkte mate van *efficacy* een overweging is om niet te gaan stemmen: mensen die twifelen of hun stem invloed heeft, gaan minder naar de stembus. Ze zien weinig verandering en hebben weinig geloof dat hun stem verschil maakt. Ook partijen als DENK en BIJ1, waar ze hoge verwachtingen van hadden, hebben niet de impact waarop werd gehoopt.

Niet-electorale participatie: de ambigue betekenis van ervaren discriminatie

Naast stemmen kunnen mensen op een andere manier politiek actief zijn, bijvoorbeeld door aan een politieke bijeenkomst deel te nemen of aan een demonstratie mee te doen. Deze zogenoemde niet-electorale participatie zien we vaker bij de tweede generatie en theoretisch opgeleiden. De bevindingen over ervaren discriminatie en uitsluiting wijzen niet dezelfde kant op: in de DEMES-/DPES-analyses blijkt geen verband tussen niet-electorale participatie en ervaren discriminatie, in de SIM-analyses is die er wel.

Die ambiguïteit zien we ook in het kwalitatieve onderzoek. Aan de ene kant zijn ervaren discriminatie en uitsluiting aanleiding om op andere manieren dan stemmen politiek actief te zijn (vgl. Azabar 2023; Spierings en Vermeulen 2023). Uit de focusgroepen blijkt echter ook dat mensen terughoudend zijn om te participeren vanwege eerdere of te verwachten negatieve, discriminatoire reacties. We lichten dit toe.

Achtergronden van politieke en maatschappelijke participatie

In ons onderzoek onder personen die politiek en maatschappelijk actief zijn, noemen zij overwegingen om een bijdrage te leveren aan de positie en uitsluiting van minderheidsgroepen zeer vaak. Zij zijn actief geworden om de stem van bepaalde groepen te laten horen, hen te vertegenwoordigen en uitsluiting tegen te gaan. Het bestrijden van de ongelijkheid van de groep waarmee zij zich identificeren is een belangrijke drijfveer achter hun politieke en maatschappelijke participatie. Daar komt bij dat zij ervaringen delen van de groep die zij vertegenwoordigen, ervaringen waarvan zij constateren dat er binnen het politieke systeem vaak weinig kennis over bestaat en weinig aandacht voor is. Of, zoals een respondent het verwoordt: 'Het probleem is dat de minister, of de overheid, gewoon totaal niet op de hoogte is van wat er speelt. Wat er daadwerkelijk speelt onder moslimgemeenschappen. Hierdoor heeft men totaal niet door wat er nodig is of wat er juist niet nodig is.'

De opvoeding en welke waarden daarbij mee zijn gekregen, is een andere factor achter de politieke en maatschappelijke participatie van de respondenten. Ouders speelden een belangrijke rol bij de bewustwording van respondenten van de verschillen in de kansen en behandeling van verschillende groepen in Nederland. Over de rol van de opvoeding zegt een respondent het volgende: 'Nou, ik zeg altijd: "Ik denk dat mijn moeder mij *woke* heeft opgevoed voordat *woke* een maatschappelijk woord was." Dus ik heb eigenlijk van jongs af aan maatschappelijk bewustzijn.' Ook personen buiten de directe omgeving hebben soms een belangrijke rol gespeeld in de beslissing om politiek actief te worden. Anderen zien het talent en sporen hen aan om hun opvattingen om te zetten in daden. Persoonlijke ervaringen met uitsluiting lijken vaak de sleutel te zijn voor politieke en maatschappelijke participatie. Respondenten noemen daarbij verschillende gebeurtenissen, zoals excessief vaak staande te zijn gehouden, onder advisering op school en discriminatie vanwege het dragen van een hoofddoek. Het zijn vaak ingrijpende ervaringen die deze respondenten ertoe hebben gebracht om hun stem te laten horen en actief te worden in een politieke partij of belangenorganisatie. De ervaring als 'ander' te zijn behandeld blijft vaak gedurende hun hele politieke en maatschappelijke loopbaan van invloed op keuzes en hoe tegen vraagstukken wordt aangekeken. De strijd tegen uitsluiting en discriminatie loopt bij veel respondenten als een rode

draad door hun leven en loopbaan. Dit geldt niet voor iedereen die we hebben gesproken. Voor sommigen speelt ervaren uitsluiting geen of een beperkte rol in hoe zij tegen het politieke systeem aankijken en is dit geen belangrijke beweegreden voor politieke participatie.

Politieke en maatschappelijke participatie trekt zware wissel

Zoals gezegd constateren we een ambigue relatie tussen ervaren discriminatie en politieke en maatschappelijke participatie. Het negatieve discours over migranten, migratie en religieuze groepen triggert personen met een migratieachtergrond om politiek actief te worden, maar het kan mensen er juist ook van weerhouden. De discussies op sociale media zijn vaak grimmig en niet zelden ook op de persoon zelf gericht. De kritiek komt ook van de ‘achterban’, die hoge verwachtingen heeft van politici en activisten, maar het niet altijd eens is met de gekozen koers. Bij een aantal respondenten in dit onderzoek heeft de felle kritiek serieuze gevolgen voor de gezondheid gehad. Meerdere personen zijn om die reden afgehaakt of hebben voor andere activiteiten gekozen. In de focusgroepen noemden verschillende respondenten dat zij vanwege de verwachte of eerder ervaren reacties en kritiek niet (meer) politiek actief zijn.

Een andere reden dat politieke en maatschappelijke participatie een forse impact kan hebben, heeft te maken met het moeizame pad om iets voor elkaar te krijgen. Degenen die actief zijn (geweest) in mainstream politieke partijen, merken dat hun inbreng vaak niet op prijs wordt gesteld en zien weinig verandering. Het realiseren van daadwerkelijke inhoudelijke vertegenwoordiging blijkt geen gemakkelijke opgave te zijn.

Tijd, interesse en taalproblemen spelen ook een rol

Respondenten die politiek actief zijn, noemen dat er weinig tegenover alle inspanningen staat, die veel tijd en energie in beslag nemen. Ze schieten er financieel bij in, nog los van het feit dat ze de tijd ook had kunnen besteden aan een opleiding of investeringen in de loopbaan. Ook in de focusgroepen hoorden we deze argumenten. Politieke participatie kost tijd en andere zaken, zoals opleiding, gezin of carrière, krijgen voorrang.

Ook het ontbreken van interesse in de politiek is een reden om niet actief zijn. Deze reden geldt voor brede groepen in de samenleving (zie bv. Van der Meer en Van Ingen 2009). Syrische respondenten noemden vooral als reden het onvoldoende beheersen van de Nederlandse taal. Zij gaven ook aan dat andere zaken, zoals het leren van de Nederlandse taal en het vinden van werk, nu voorrang hebben boven politieke participatie. Alle groepen noemen als factor dat het specifieke jargon en ingewikkeld taalgebruik deelname aan de politiek bemoeilijkt. Dit zal een reden zijn waarom uit het kwantitatieve onderzoek blijkt dat theoretisch opgeleiden vaker politiek actief zijn.

Strategieën en politieke invloed

Respondenten hanteren verschillende strategieën om politieke invloed uit te oefenen. We zien voornamelijk de eerste twee type strategieën die Bracke (2011) identificeerde bij haar onderzoek naar activisten in gemarginaliseerde posities. De eerste strategie, ‘verandering van binnenuit’, wordt gebruikt door politici in mainstream partijen. Zij passen zich aan bestaande structuren aan en proberen langzamerhand van binnenuit verandering tot stand te brengen. Deze groep heeft het gevoel dat haar aanwezigheid in de politiek en binnen politieke partijen op lange termijn het verschil gaat maken (descriptieve vertegenwoordiging/rolmodellen). Tegelijkertijd kan ze hier en daar ook inhoudelijk het verschil maken door kleine successen te boeken, bijvoorbeeld door bestuursfuncties te bekleden of door politieke besluitvorming te beïnvloeden. Zo kan aan anderen worden getoond dat het uiteindelijk loont om politiek te participeren. Politici, belangenbehartigers en activisten buiten de mainstream partijen gebruiken vaak een tweede type strategie, die het best omschreven kan worden als ‘talking back’. Hierbij wordt de status quo kritisch en actief bevraagd en trachten mensen van buitenaf het systeem en de bestaande machtsverhoudingen te veranderen. Dat betekent doorgaans dat het verhaal en de ervaringen van de ondervertegenwoordigde groepen centraal staan. Het presenteren van het eigen verhaal en het opeisen van de eigen positie in het publieke en politieke debat kan anderen het gevoel geven dat hun stem er wél toe doet. Op die manier kan het de politieke betrokkenheid van personen met een migratieachtergrond vergroten.

5.2 Conclusies en handelingsperspectieven voor beleid

5.2.1 Conclusies

Dit onderzoek wijst op een dynamische relatie tussen descriptieve en inhoudelijke representatie, het vertrouwen in politiek en instituties, en politieke participatie. Descriptieve representatie van personen met een migratieachtergrond is een belangrijke eerste stap voor politieke representatie en vertrouwen. Het in de literatuur veronderstelde mechanisme achter de *politics of presence* zien we terug in dit onderzoek: het is aan personen met een bepaalde religieuze of migratieachtergrond, die *gedeelde ervaringen* hebben, om verhalen, belangen en standpunten onder de aandacht te brengen van de politiek. Descriptieve vertegenwoordiging is dus van belang, maar het onderzoek laat ook zien dat inhoudelijke representatie daar geen vanzelfsprekend gevolg van is. Respondenten wijzen erop dat er sprake is van een forse kloof tussen wat zij belangrijk vinden en de vertaling ervan in beleid en gedrag en opvattingen van politici. Juist de thema's die door veel personen die tot een ondervertegenwoordigde groep behoren (migratieachtergrond, moslims, vluchtelingen) van belang worden gevonden, krijgen in de politiek weinig ruimte.

De waarneming van mensen dat ze inhoudelijk niet worden gerepresenteerd in de politiek is een van de redenen voor een lager vertrouwen in de politiek. De constatering dat er inmiddels wel partijen als BIJ1 en DENK actief zijn en dat er personen met dezelfde migratie- of religieuze achtergrond actief zijn in de politiek, werkt in sommige gevallen eerder averechts dan positief op het politiek vertrouwen. Deze personen en partijen krijgen evenmin ruimte in het politieke systeem, of worden als niet-effectief beoordeeld.

In alle drie de deelstudies – kwantitatief, de focusgroepen en de individuele interviews – blijkt steeds het belang van ervaren uitsluiting en discriminatie. De opvattingen over descriptieve en inhoudelijke vertegenwoordiging en het vertrouwen in de politiek en instituties hangen samen met de perceptie van de mate waarin in Nederland personen met een migratieachtergrond worden gediscrimineerd en gelijke kansen en rechten hebben. Het gevoel dat groepen en personen niet meedoen en niet meetellen draagt bij aan ervaren afstand ten opzichte van het politieke systeem, zowel in termen van representatie als politiek vertrouwen. De opvattingen over uitsluiting in de samenleving en over uitsluiting in het politieke systeem gaan hand in hand. Het lijkt erop dat de beoordeling van het politieke systeem vooral betrekking heeft over hoe de politiek omgaat met vraagstukken rondom inclusie en diversiteit. Dat betreft zowel de descriptieve als inhoudelijke vertegenwoordiging: beide zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het probleem is dus niet automatisch opgelost als er meer personen met een migratieachtergrond in de politiek aanwezig zijn; het is ook van belang ruimte te geven aan deze groepen. Dit is allebei nodig om mensen het gevoel te geven dat ze adequaat vertegenwoordigd worden in de politiek.

Veel respondenten die politiek of maatschappelijk actief zijn, doen dit vanwege de ongelijkheid die ze waarnemen, het negatieve discours over migranten en mensen met een moslimachtergrond en de ongelijke kansen die ze zelf hebben ondervonden. Ook hier zien we een sterke relatie met ervaren uitsluiting. Deze is echter niet altijd een trigger tot participatie; ze houdt mensen ook tegen om te participeren, uit vrees voor felle en vaak discriminatoire reacties of de inschatting dat het eigen handelen er weinig toe doet. Wie zich als persoon uit een ondervertegenwoordigde groep meldt in de politieke en maatschappelijke arena weet zich bijna zonder uitzondering verzekerd van kritiek vanuit verschillende hoeken. Dit eist niet zelden zijn tol, voor de gezondheid, maar ook voor het vertrouwen in de politiek en de verwachting dat er veranderingen mogelijk zijn.

Op de keper beschouwd vinden veel personen uit de onderzochte groepen in de politiek niet terug wat zij belangrijk vinden. De manier waarop in het politieke en publieke debat wordt gesproken en gehandeld over zaken als migratie, discriminatie en racisme en diversiteit, heeft zijn weerslag op ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en participatie. Het narratief dat door veel personen met een migratieachtergrond van wezenlijk belang wordt gevonden, vindt geen ingang en vertaling in de politiek.

Bij deze conclusie past het voorbehoud dat er grote verschillen bestaan tussen en binnen groepen. We hebben ook met personen gesproken die zich niet herkennen in de uitsluitingsmechanismen die voor anderen juist een grote rol spelen bij de ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke activiteiten. Verder neemt de tweede generatie een bijzondere plaats in dit onderzoek in. Zij voelen zich gemiddeld gesproken minder gerepresenteerd door de politiek en heeft weinig vertrouwen in instituties. Ook is ze naar verhouding vaak van mening dat etnische discriminatie in Nederland veel voorkomt en dat personen met een migratieachtergrond geen gelijke kansen en rechten hebben. Tegelijkertijd gaan personen met een tweede generatie migratieachtergrond meer dan de eerste generatie naar de stembus en zijn ze vaker op andere manieren politiek actief. Dat heeft met verschillen in hulpbronnen te maken, zoals een theoretische opleiding, maar dat is niet het enige. De naar verhouding ongunstige opvattingen over het politieke systeem en kansen van migrantengroepen worden gecombineerd met een verbondenheid met deze samenleving waar ze zich onderdeel van voelen. Daar horen onderwerpen als discriminatie niet thuis en die hebben volgens deze tweede generatie via politieke participatie verandering nodig. Er lijkt een dunne lijn te bestaan tussen ervaren discriminatie en participeren of afhaken. Dat laatste lijkt bij de tweede generatie over het algemeen nog niet massaal aan de orde, maar dat risico bestaat wel bij specifieke subgroepen (praktisch opgeleide jongeren met een migratieachtergrond in de grote steden, zie Vollaard et al. 2022). Bovendien zijn er geen garanties dat deze personen in de toekomst niet alsnog massaal afhaken, gezien hun beeld over het maatschappelijke discours en de kritiek op het politieke systeem. Voor het functioneren van de democratie van het grootste belang dat een zo groot mogelijke groep participeert, en zich gehoord en vertegenwoordigd voelt.

Implicaties van de opzet van het onderzoek voor de conclusies

In dit onderzoek ligt de focus op personen met een migratieachtergrond. Dat heeft het risico dat de conclusies daardoor onevenwichtig veel nadruk leggen op factoren die specifiek zijn voor personen met een migratieachtergrond. In het bijzonder zou dit kunnen gelden voor de nadruk die we leggen op de betekenis van ervaren discriminatie en uitsluiting voor zowel ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politieke participatie. We denken echter dat de bevindingen van de drie onderzoeks-onderdelen van deze studie hier steeds op wijzen en elkaar onderling versterken. Het kwantitatieve onderzoek is hiervoor een belangrijke basis. Hier zijn metingen opgenomen over opvattingen over etnische discriminatie en het maatschappelijke klimaat over personen met een migratieachtergrond. Dit zijn algemene maten die sterke samenhangen laten zien met representatie en institutioneel vertrouwen sterke samenhangen.

In de focusgroepen zijn we open begonnen met vragen over met welke politici de respondenten gelijkenis ervaren, onder meer door een afbeelding voor te leggen van alle Kamerleden. Respondenten kwamen bijna zonder uitzondering uit bij politici met een migratieachtergrond of dezelfde religieuze achtergrond. Bijna als vanzelf kwam daarna het gesprek op de betekenis van discriminatie en uitsluiting voor het functioneren van deze politici en hun beperkte invloed in de politieke arena. We hebben ervoor gekozen om de groepen samen te stellen op grond van migratieachtergrond. Het is denkbaar dat dit in het bijzonder ruimte heeft gegeven aan bepaalde onderwerpen, zoals discriminatie en uitsluiting. Of en in hoeverre dit het geval is, is niet te zeggen.

Dat in het onderzoek onder politici, belangenbehartigers en activisten het geluid van discriminatie en uitsluiting nadrukkelijk naar voren is gekomen, ligt enigszins in de rede. Tegelijkertijd is het opvallend hoe groot de overeenkomsten zijn tussen de bevindingen in de focusgroepen en de individuele interviews. Hoewel de toon en accenten anders zijn, blijkt uit beide onderzoeksdelen het belang van beschrijvende vertegenwoordiging en de niet vanzelfsprekende en soms moeizame doorwerking naar inhoudelijke vertegenwoordiging. Ook blijkt uit beide onderzoeksdelen de rol van ervaren discriminatie en uitsluiting om politiek actief te worden en tegelijkertijd daardoor terughoudend te zijn vanwege de verwachte felheid van de reacties. Dat het maatschappelijke discours een belangrijke rol speelt in de opvattingen over en de beweegredenen om te participeren in het politieke systeem, lijkt ons geen gevolg van de gekozen focus en onderzoeksmethoden. We zijn bovendien niet de eersten die dit vaststellen; onze bevindingen sluiten aan bij veel ander onderzoek, zowel in Nederland als daarbuiten. Vanwege de

gekozen onderzoeksopzet is er mogelijk wel minder inzicht in de personen die niet participeren of zich hebben afgewend van de politiek. In de focusgroepen bleken uiteindelijk veel mensen politiek geïnteresseerd actief te zijn, bij de individuele interviews is hierop geselecteerd.

5.2.2 Handlingsperspectieven voor beleid

Uit het onderzoek blijkt dat er knelpunten worden ervaren bij de descriptieve en inhoudelijke vertegenwoordiging. Beide zijn nodig om te komen tot een politiek systeem waardoor mensen zich vertegenwoordigd voelen en er vertrouwen in stellen. Politici met gedeelde ervaringen zorgen volgens respondenten voor een meer responsief politiek systeem dat beter in staat is de problemen te adresseren van mensen die op hen lijken. De bevindingen wijzen erop dat er een grote behoefte is aan een vorm van relationele gelijkheid (Anderson 2010; Klarenbeek 2021). Relationele gelijkheid vereist dat leden van een samenleving elkaars morele waarde erkennen en een gelijke sociale status hebben. Het veronderstelt verder dat er sprake is van gelijke kansen om deel te nemen aan het politieke systeem, en dat alle perspectieven en belangen gelijk worden gewogen in besluitvormingsprocessen.⁷ Respondenten van dit onderzoek zien descriptieve en inhoudelijke vertegenwoordiging als integraal onderdeel daarvan, waarin hun gedeelde ervaring, religieuze overtuiging en/of migratieachtergrond politiek wordt geaccepteerd.

Relationele gelijkheid: overbruggen van recognition gaps

De behoefte aan relationele gelijkheid in de politiek is niet exclusief voor personen met een migratieachtergrond. In onderzoek naar onder meer politiek vertrouwen en steun voor anti-establishmentpartijen wordt steeds vaker de oorzaak gezocht in statusverschillen die burgers ervaren tussen de eigen leefwereld en die van de politiek en politici (Gidron en Hall 2020; Noordzij 2023). Dergelijk onderzoek richt zich vaak op praktisch opgeleiden. De ervaren statusverschillen hangen samen met de perceptie dat niet alleen de leefwereld en leefstijl van politici en praktisch opgeleiden ver uiteenliggen, maar ook dat de politiek daar geen rekening mee houdt en erop neerkijkt.

Noordzij (2023) wijst in zijn proefschrift op de betekenis van een grote culturele afstand tussen de politiek en praktisch opgeleiden als reden voor onder meer een laag politiek vertrouwen en geringe geneigdheid om te gaan stemmen. Politici kennen de leefwerelden en daardoor de vraagstukken van praktisch geschoolden niet en kijken neer op 'het volk'. De leefwereld van theoretisch opgeleiden is geïnstitutionaliseerd in de politiek (vgl. Boterman en Van Gent 2023; Bovens en Willie 2017; Schakel en Van der Pas, 2020). Het gevoel niet gekend en niet op gelijke voet behandeld te worden draagt bij aan onvrede en afstand tot de politiek. Lamont (2018) spreekt in dit verband van een *recognition gaps*, die zij definieert als ongelijkheid in *cultural membership* tussen groepen. Bij cultureel lidmaatschap gaat het om de status van individuen die collectief worden gedefinieerd als waardevolle leden van een gemeenschap. In het geval van *recognition* of erkenning is hiervan sprake. Bij het omgekeerde – stigmatisering – gaat het om het culturele proces dat identiteiten en verschillen negatief worden gekwalificeerd, en dat daarmee tot uiting brengt dat die leden van groepen geen deel uitmaken van een gemeenschap.

Het onderzoek onder praktisch opgeleiden vertoont opmerkelijke overeenkomsten met onze bevindingen. Ook personen met een migratieachtergrond herkennen zich niet in de politiek en politici, omdat in hun ervaringen de leefwerelden ver uiteenlopen en voor hen belangrijke kwesties niet herkend en erkend worden. Mensen ervaren dat ze er eigenlijk niet bij horen, geen cultureel lidmaatschap hebben. Deze factoren spelen een belangrijke rol hoe mensen aankijken tegen de politiek en politici. Het is belangrijk te constateren dat bij personen met een migratieachtergrond het vooral de theoretisch opgeleiden en de tweede generatie zijn bij wie we deze mechanismen terugzien. Juist degenen voor wie het *cultural membership* vanzelfsprekend zou moeten zijn – want: hier geboren en getogen, en naar verhouding sociaal-economisch succesvol – voelen een grotere afstand tot de politiek. Er zijn dus overeenkomsten in

⁷ Het zijn factoren die ook in onderzoek onder de algemene bevolking worden gevonden; responsiviteit en een inclusieve behandeling van mensen en hun belangen dragen bij aan vertrouwen in en betrokkenheid bij het politieke systeem (Van Noije et al. 2023).

het onderzoek onder praktisch opgeleiden en de deelnemers aan dit onderzoek, maar de bronnen van uitsluiting zijn anders en hebben verschillende uitwerkingen voor praktisch en theoretisch opgeleiden.

Het is geen eenvoudige opgave om relationele gelijkheid te realiseren. We zien een relatie met inclusie- en diversiteitsbeleid, dat als doel heeft om op gelijkwaardige wijze recht te doen aan verschillen tussen personen en groepen en discriminatie en racisme tegen te gaan. Van andere domeinen, zoals de arbeidsmarkt, weten we dat dit een complexe weg is en dat relationele gelijkheid niet van de ene op de andere dag is gerealiseerd. Bij het politieke domein lijkt het erop dat hier nog belangrijke stappen zijn te zetten. Verschillende respondenten geven mee dat het in de politiek en bij politieke partijen aan visie ontbreekt hoe hier vorm aan te geven. Onze aanbeveling is om hier meer aandacht aan te besteden, met als centrale vraag op welke wijze via descriptieve en inhoudelijke representatie meer recht kan worden gedaan aan de toegenomen diversiteit van de Nederlandse samenleving. Daarbij is het vergroten van de toegankelijkheid tot de politiek van personen uit ondervertegenwoordigde groepen een eerste stap. Uit ons onderzoek maken we op dat dit niet volstaat. Het blijkt eveneens belangrijk te zijn dat in de politiek uiteenlopende perspectieven en belangen ruimte krijgen en op een gelijkwaardige manier worden gewogen.

Meer aandacht voor diversiteit en inclusie bij politieke partijen

Politieke partijen worstelen, zo blijkt ook uit ons onderzoek, met de identiteit-naar-politiek-link (Lee 2008). Identiteitskwesaties zijn een belangrijk onderdeel van ons politieke systeem geworden. Met welke sociale groep iemand zich identificeert kan politiek relevant zijn, alhoewel dat niet voor iedereen geldt en/of op dezelfde manier. Het politiek negeren, bagatelliseren of zelfs stigmatiseren van migratieachtergrond en gerelateerde ervaringen, waarden, emoties blijkt de sleutel te zijn om de lage ervaren politieke vertegenwoordiging van veel personen met een migratieachtergrond te begrijpen.

Politieke partijen zouden een actiever diversiteitsbeleid moeten voeren, zodat een grote groep personen met een migratieachtergrond de ruimte krijgt om hun verhaal te doen. De politiek lijkt in diversiteitsbeleid achter te lopen bij andere sectoren in de samenleving en kan haar voordeel doen door meer gebruik te maken van hun ervaringen en bestaande *best practices*. Binnen het bedrijfsleven nemen bedrijven bijvoorbeeld steeds vaker, opvallend genoeg daartoe aangemoedigd door de overheid, initiatief om de status quo op de werkvloer te doorbreken. Het streven daarbij is meer diversiteit en inclusie op verschillende plekken in de organisatie. Ze besteden bij het werven van nieuw personeel extra aandacht aan het herkennen van nieuw talent. Dat kan bijvoorbeeld door buiten de bestaande netwerken te zoeken en op een andere manier te selecteren en aandacht te hebben voor specifieke onderdelen van cv's. Om de in- en doorstroom van personeel te bevorderen, hebben bedrijven extra aandacht voor het creëren van een meer open omgeving. Daarin wordt de waarde van culturele diversiteit benadrukt en krijgen professionals de ruimte zich succesvol te ontwikkelen (Van Oudenhoven-van der Zee en Van Alphen 2019; Vermeulen en Marczyński 2021).

Er bestaat een grote groep personen die een bijdrage wil leveren aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. We hebben voor dit onderzoek met verschillende van deze personen gesprekken gevoerd. Politieke partijen kunnen dit potentieel veel beter benutten. Door personen met een migratieachtergrond bij de politiek te betrekken, halen partijen kennis, vaardigheden en ervaringen in huis die niet vanzelfsprekend tot hun gangbare repertoire behoren. Door hen bij de politiek te betrekken, wordt hopelijk voorkomen dat mensen afhaken en de politiek de rug toekeren. Dat stelt ook eisen aan de politiek en aan partijen. Als er geen ruimte is voor een ieders inbreng en mensen ervaren dat hun inbreng vooral voor de *bühne* is, dan is het risico groot dat mensen alsnog afhaken.

Het ontwikkelen van een inhoudelijk visie op pluriformiteit en inclusie

Het ontbreekt in de Nederlandse politiek veelal aan een duidelijke visie op de pluriforme Nederlandse samenleving. Politici voelen zich er vaak ongemakkelijk bij. In veel gevallen is dat vanwege een zekere handelingsverlegenheid, maar ook vanwege de verwachte kritiek vanuit de bevolking en sommige politieke partijen. Een pluriform Nederland betekent uiteindelijk ook het accepteren van een pluriformiteit in politieke opvattingen en denk- en leefwerelden, tussen maar ook binnen groepen. Er moet dan serieus

wordt nagedacht over manieren waarop ondervertegenwoordigde groepen toegang krijgen tot alle onderdelen van het Nederlandse politieke systeem, ook als deze groepen andere denk- en leefwerelden hebben dan de mainstream. De kenmerken van ons electorale systeem zorgen ervoor dat de descriptieve representatie van minderheden relatief hoog is. Deze representatie is in de afgelopen jaren verder bevorderd door de komst van partijen als BIJ1, DENK en NIDA. Ons electorale systeem, zo laat ons onderzoek zien, blijkt echter niet automatisch voor meer ervaren politieke vertegenwoordiging te zorgen, descriptief noch inhoudelijk. Het niet nemen van maatregelen of niet nadenken over hoe de politiek inclusiever kan zijn, betekent dat de politiek vasthoudt aan de status quo en de structurele participatieve en representatieve ongelijkheid die daarbij horen.

Veel personen met een migratieachtergrond hebben behoefte aan relationele gelijkheid. Een dergelijke gelijkheid komt van twee kanten en vereist dat mensen elkaars aanwezigheid volledig erkennen en accepteren. Het veronderstelt ook dat mensen vervolgens op gelijke voet kunnen deelnemen aan de politiek en gezamenlijk en gelijkwaardig tot besluiten komen. Daarbij moeten de verschillende perspectieven gelijkwaardig worden meegenomen. De uitkomst kan best afwijken van (een van die) posities van mensen met een migratieachtergrond. Sterker nog: dat zal in veel gevallen de praktijk zijn. Wat voor de ene groep belangrijk is, is dat voor de andere in het geheel niet. Ook is niet alles mogelijk wat groepen willen. Het betekent dus niet dat iedereen hun zin moet krijgen, maar door de gezamenlijkheid en gelijkwaardigheid van het proces en het ontwikkelen van een visie daarop, is te verwachten dat meer mensen zich politiek adequaat vertegenwoordigd zullen voelen.

Aandacht voor bestrijding discriminatie, uitsluiting en racisme

Personen in ondervertegenwoordigde groepen zijn kritisch over politici die zich discriminerend uitlaten. Het doel van de politiek en politieke ambtsdragers moet zijn dat ze groepen insluiten en niet groepen apart zetten. Dat dit gebeurt, vinden respondenten afkeurenswaardig. Waar zij behoefte aan hebben, is dat de politiek weerwoord biedt en afstand neemt van dergelijke uitlatingen. Ze willen door de politiek en politici vertegenwoordigd worden. Dit wordt belemmerd door discriminerende uitingen en daar niet tegen optreden.

In het publieke en politieke debat is er een dunne lijn tussen enerzijds het benoemen van problemen en spanningen over de pluriforme samenleving en anderzijds het uitsluiten van bepaalde bevolkingsgroepen of de ervaring onder ondervertegenwoordigde groepen dat ze uitgesloten worden. Het problematiseren van diversiteit kan elders in de samenleving drempels voor politieke participatie opwerpen, die de ongelijkheid verder vergroot. Dat betekent niet dat onderwerpen die met een diverse samenleving te maken hebben niet geproblematiseerd kunnen worden. De politiek gaat, en moet gaan, over hoe de samenleving er in de toekomst uit zou moeten zien. Spanningen en conflicten moeten daarbij bespreekbaar zijn. Het is wel belangrijk dat deelnemers aan in het politieke en publieke debat zich bewust zijn van de consequenties die bepaalde standpunten hebben voor de ervaren politieke vertegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond. Het problematiseren van die achtergrond kan uiteindelijk bijdragen aan structurele participatieve en representatieve ongelijkheid in Nederland.

'Reguliere' maatregelen om representatie en vertrouwen te vergroten

Dit onderzoek wijst op factoren die ook in ander onderzoek onder de bevolking zonder migratieachtergrond worden gevonden. Respondenten maken zich zorgen over de omgangsvormen in de politiek en het gebrek aan daadkracht. Het niet goed functioneren van de overheid zet het vertrouwen in de politiek onder druk. De toeslagenaffaire wordt hier als vaak als voorbeeld genoemd, die in het bijzonder personen met een migratieachtergrond heeft geraakt. Burgers verwachten een responsieve en goed presterende overheid (Van Noije et al. 2023), en dat is bij de respondenten in dit onderzoek niet anders. Hierop gerichte 'reguliere' maatregelen zullen dus ook bijdragen aan het vertrouwen in de politiek van Nederlanders met een migratieachtergrond. Daarnaast wijzen Van Noije en collega's op het belang van een meer gelijke invloed van burgers op de politieke besluitvorming. Het is een thema dat ook duidelijk naar voren komt uit ons onderzoek onder personen met een migratieachtergrond. Belangrijk hier is dat besluiten zijn gebaseerd op een inclusieve belangenafweging. Een eerste stap daarvoor is een betere numerieke representatie van

ondervertegenwoordigde groepen. Ook moeten de belangen en standpunten van groepen met een lager institutioneel vertrouwen nadrukkelijk worden meegewogen in de politieke besluit- en beleidsvorming. Ook is een meer transparante besluit- en beleidsvorming relevant voor politiek vertrouwen en representatie. Een inclusieve belangenafweging zal niet altijd voor iedereen zichtbaar zijn. Een betere en transparante verantwoording waarom welke keuzes zijn gemaakt, kan mogelijk het gevoel wegnemen dat de belangen van sommige groepen zwaarder meetellen dan die van andere.

Het SCP pleit voor een empathische en veerkrachtige overheid (Van Oudenhoven-van der Zee 2023). Deze kan bijdragen aan meer ervaren representatie en meer vertrouwen in politiek en instituties. Kenmerkend voor een empathische overheid is dat burgers, in al hun verscheidenheid, zich voldoende gerepresenteerd voelen. Meerstemmigheid behoort het uitgangspunt te zijn van beleid in een samenleving die steeds diverser wordt. Een empathische overheid probeert rekening te houden met de verschillende behoeften en mogelijkheden van burgers en wat zij nastreven. Dit onderzoek onderstreept het belang van meerstemmigheid en het feit dat daarvan in de ogen van veel van onze respondenten geen sprake is. Migratieachtergrond in brede zin – etnische achtergrond, religie, kleur – vormt daarbij een belangrijk referentiekader: het gaat om gedeelde ervaringen over bijvoorbeeld de migratie, de geschiedenis van een groep en over uitsluiting vanwege herkomst, religie of huidskleur. Ervaringen die onderdeel zijn van de meerstemmigheid van politiek en beleid.

Over de auteurs

Jaco Dagevos is senior onderzoeker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau en als bijzonder hoogleraar Integratie en migratie verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn onderzoek richt zich op de positieverwerving van personen met een migratieachtergrond en het daarop gerichte beleid.

Floris Vermeulen is universitair hoofddocent Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam, en voormalig codirecteur van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES). Zijn onderzoek richt zich op de maatschappelijke en politieke participatie van personen met een migratieachtergrond, voornamelijk op het lokale niveau en op (lokaal) beleid rond thema's als integratie en religieuze diversiteit.

Nella Geurts is universitair docent en onderzoeker bij de afdeling Sociologie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ze is expert op het gebied van ervaringen van in- en uitsluiting onder mensen met een migratieachtergrond in West-Europa en hoe dit van invloed is op diverse uitkomsten, waaronder politiek vertrouwen en het thuis voelen in Nederland. In haar onderzoek gebruikt Geurts vaak een mix van kwalitatieve en kwantitatieve methoden, waaronder het analyseren van grootschalige surveydata en diepte-interviews.

Jurjen Iedema is als statistisch adviseur/onderzoeker verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau. Hij is geïnteresseerd in de toepassing van geavanceerde analysemethoden, zoals structurele vergelijkingsmodellen, multiniveaumodellen, paneldata-analyse, latenteklassenanalyse, *event history*-analyse en multiple-imputatiemethoden.

Ruşen Koç is zelfstandig onderzoeker. Hij was in de periode 2022-2023 verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau en heeft meegewerkt aan het kwalitatieve onderzoek en de analyse en rapportage voor deze publicatie. Op dit moment werkt hij aan onderzoeken onder de islamitische gemeenschap en de mate van integratie van deze groep binnen het hoger onderwijs, de politiek, en het maatschappelijk middenveld. Daarnaast geeft hij trainingen over interview- en veldwerktechnieken, sociale cohesie en inclusiviteit.

Niels Spierings is hoogleraar in processen van in- en uitsluiting, bij de afdeling Sociologie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Zijn werk richt zich onder andere op politieke inclusie van etno-religieuze minderheden, lhbtq+-politiek, rechtspopulisme en intersectionaliteit, momenteel met een focus op Nederland en Europa. Op dit moment leidt hij een NWO-project over de rol van religiositeit onder moslims voor hun sociopolitieke inclusie (VI.Vidi.191.023).

Literatuur

- Akachar, S. (2018). *Representation in the eye of the beholder? Flemish Muslim youth on (not) feeling politically represented* (proefschrift). Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Alba, R. en N. Foner (2015). *Strangers No More*. Princeton: Princeton University Press.
- Anderson, E. (2010). *The imperative of integration*. Princeton: Princeton University Press.
- Azabar, S. (2023). *Halal resistance: unraveling Muslims' political agency in Belgium* (proefschrift). Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Barreto, M. (2010). *Ethnic cues: The role of shared ethnicity in Latino political participation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Baumann, G. en A. Gingrich (2004). *Grammars of Identity/Alterity: A Structural Approach*. New York: Berghahn Books.
- Berry, J., C. Cepuran en S. Garcia-Rios (2022). Relative group discrimination and vote choice among Blacks, Latinos, Asians, and Whites. In: *Politics, Groups, and Identities*, jg. 10, nr. 3, p. 410-429.
- Bertsou, E. (2019). Rethinking political distrust. In: *European Political Science Review*, jg. 11, nr. 2, p. 213-230.
- Bird, K., T. Saalfeld en A.M. Wüst (red.) (2011). *The political representation of immigrants and minorities*. Londen: Taylor & Francis Limited.
- Bloemraad, I. (2013). Accessing the corridors of power: Puzzles and pathways to understanding minority representation. In: *West European Politics*, jg. 36, nr. 3, p. 652-670.
- Boterman, W. en W. van Gent (2023). *Making the Middle-class City: The Politics of Gentrifying Amsterdam*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bovens, M. en A. Wille (2011). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bovens, M. en A. Wille (2017). *Diploma democracy: The rise of political meritocracy*. New York: Oxford University Press.
- Bracke, S. (2011). Subjects of Debate: Secular and Sexual Exceptionalism, and Muslim Women in the Netherlands. In: *Feminist Review*, jg. 98, nr. 1, p. 28-46.
- Brown, N.E. (2014). Political participation of women of color: An intersectional analysis. In: *Journal of Women, Politics & Policy*, jg. 35, nr. 4, p. 315-348.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. In: *European Journal of Sociology*, jg. 43, nr. 2, p. 163-189.
- Celis, K. (2012). On substantive representation, diversity, and responsiveness. In: *Politics & Gender*, jg. 8, nr. 4, p. 524-529.
- Celis, K. en S. Childs (2008). Introduction: The descriptive and substantive representation of women: New directions. In: *Parliamentary Affairs*, jg. 61, nr. 3, p. 419-425.
- Craig, S.C., R.G. Niemi en G.E. Silver (1990). Political efficacy and trust: A report on the NES pilot study items. In: *Political Behavior*, nr. 12, p. 289-314.
- Dagevos, J. (2020). 'Vrijheid moet je leren'. Syrische statushouders over vrijheid in Syrië en Nederland. In: F. Demant, J. van Kooten, M. Olde Monnikhof en K. Putters (red.), *De stand van vrijheid. Vrijheid in Nederland 75 jaar na de bevrijding* (p. 72-83). Amsterdam/Den Haag: Nationaal Comité 4 en 5 mei/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2021). Afkeer van de Haagse politiek. In: T. Sipma, M. Lubbers, T. van der Meer, N. Spierings en K. Jacobs (red.), *Versplinterde vertegenwoordiging. Nationaal Kiesonderzoek 2021* (p. 28-36). Leiden: Stichting Kiesonderzoek Nederland.
- Doorn, M. van, P. Scheepers en J. Dagevos (2013). Explaining the integration paradox among small immigrant groups in the Netherlands. In: *Journal of International Migration and Integration*, jg. 14, p. 381-400.
- Fraga, B.L. (2018). *The turnout gap: Race, ethnicity, and political inequality in a diversifying America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fricker, M. (2013). Epistemic justice as a condition of political freedom? In: *Synthese*, jg. 190, nr. 7, p. 1317-1332.
- Gest, J. (2022). *Majority Minority*. New York: Oxford University Press.

- Geurts, N. en M. van Klingereren (2023). Do religious identity and media messages join forces? Young Dutch Muslims' identification management strategies in the Netherlands. In: *Ethnicities*, jg. 23, nr. 1, p. 26-45.
- Geurts, P.G. (2022). *Puzzling pathways: The integration paradox among migrants in Western Europe* (proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Gidron, N. en P.A. Hall (2020). *Populism as a problem of social integration*. In: *Comparative Political Studies*, jg. 53, nr. 7, p. 1027-1059.
- Goksu, F. en A. Leerkes (2022). Political participation as transformative reactive mobilization: a qualitative study of voter preferences among Turkish origin residents in the Netherlands. In: *Comparative Migration Studies*, jg. 10, nr. 1, p. 47-56.
- Haan, J. de en J.C. Vrooman (2020). *Processen van insluiting en uitsluiting. Een strategisch micro-perspectief* (intern SCP-document). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hajnal, Z.L. en T. Lee (2011). *Why Americans Don't Join the Party*. Princeton: Princeton University Press.
- Hakhverdian, A. en W. Schakel (2017). *Nepparlement? Een pleidooi voor politiek hokjesdenken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hayes, M. en M.V. Hibbing (2017). The symbolic benefits of descriptive and substantive representation. In: *Political Behavior*, jg. 39, p. 31-50.
- Hendriks, I. en M. Lubbers (2021). Immigratie, etnische diversiteit en het koloniale verleden. In: T. Sipma, M. Lubbers, T. van der Meer, N. Spierings en K. Jacobs (red.), *Versplinterde vertegenwoordiging. Nationaal Kiezersonderzoek 2021* (94-104). Leiden: Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Hopkins, D.J., C. Kaiser, E. Pérez, S. Hagá, C. Ramos en M. Zárate (2020). Does perceiving discrimination influence partisanship among US immigrant minorities? Evidence from five experiments. In: *Journal of Experimental Political Science*, jg. 7, nr. 2, p. 112-136.
- Huijink, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jong, J.C. de en L. Mügge (2022). Super Politicians? Perspectives of Minoritized Citizens on Representation. In: *Political Studies Review*, jg. 21, nr. 3, p. 506-514.
- Junn, J. en N. Masuoka (2008). Asian American identity: Shared racial status and political context. In: *Perspectives on Politics*, jg. 6, nr. 4, p. 729-740.
- Khajavi, J. en R. Koç (2022). *Methodologische rapportage SCP-focusgroepen politieke representatie*. Utrecht: Labyrinth Onderzoek & Advies.
- Klarenbeek, L. (2021). *Relational integration: From integrating migrants to integrating relations* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Klarenbeek, L. (2023). Relational integration: from integrating migrants to integrating social relations. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, p. 1-24 (doi.org/10.1080/1369183X.2023.2259038).
- Koning, M. de (2016). "You need to present a counter-message": The racialisation of Dutch Muslims and anti-Islamophobia initiatives. In: *Journal of Muslims in Europe*, jg. 5, nr. 2, p. 170-189.
- Kranendonk, M. en F. Vermeulen (2019). Group identity, group networks, and political participation: Moroccan and Turkish immigrants in the Netherlands. In: *Acta Politica*, jg. 54, nr. 4, p. 625-666.
- Kranendonk, M., F. Vermeulen en A. van Heelsum (2018). "Unpacking" the identity to politics link: The effects of social identification on voting among Muslim immigrants in Western Europe. In: *Political Psychology*, jg. 39, nr. 1, p. 43-67.
- Kumlin, S. en B. Rothstein (2010). Questioning the new liberal dilemma: Immigrants, social networks, and institutional fairness. In: *Comparative Politics*, jg. 43, nr. 1, p. 63-80.
- Lamont, M. (2018). Addressing recognition gaps. Destigmatization and the reduction of inequality. In: *American Sociological Review*, jg. 83, nr. 3, p. 419-444.
- Lawless, J.L. (2004). Politics of presence? Congresswomen and symbolic representation. In: *Political Research Quarterly*, jg. 57, nr. 1, p. 81-99.
- Lee, T. (2008). Race, immigration, and the identity-to-politics link. In: *Annual Review of Political Science*, jg. 11, p. 457-478.
- Leighley, J.E. en A. Vedlitz (1999). Race, ethnicity, and political participation: Competing models and contrasting explanations. In: *The Journal of Politics*, jg. 61, nr. 4, p. 1092-1114.
- Lijphart, A. (1997). Unequal participation: Democracy's unresolved dilemma presidential address, American Political Science Association, 1996. In: *American Political Science Review*, jg. 91, nr. 1, p. 1-14.

- Loukili, S. (2019). Fighting Fire with Fire? ‘Muslim’ Political Parties in the Netherlands Countering Right-Wing Populism in the City of Rotterdam. In: *Journal of Muslims in Europe*, jg. 9, nr. 1, p. 21-42.
- Lubbers, M. (2021). Kiesgerechtigden met een migratieachtergrond. In: *Demos: bulletin over bevolking en samenleving*, jg. 37, nr. 1, p. 5-7.
- Maliepaard, M. en S.M. Noyon (2020). *Thuis in Nederland? Syrische statushouders op weg in Nederland: De ontwikkeling van hun positie en leefsituatie*. Geraadpleegd 14 augustus 2023 via digitaal.scp.nl/syrische-statushouders-op-weg-in-nederland/thuis-in-nederland.
- Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent “yes”. In: *The Journal of Politics*, jg. 61, nr. 3, p. 628-657.
- Mansbridge, J. (2020). The Evolution of Political representation in Liberal Democracies: Concepts and Practices. In: R. Rohrschneider en J. Thomassen (red.), *Oxford Handbook of Political Representation in Liberal Democracies* (p. 16-54). Oxford: Oxford University Press.
- Marien, S. (2011). The effect of electoral outcomes on political trust: A multi-level analysis of 23 countries. In: *Electoral Studies*, jg. 30, nr. 4, p. 712-726.
- Maxwell, R. (2010). Evaluating migrant integration: Political attitudes across generations in Europe. In: *International Migration Review*, jg. 44, nr. 1, p. 25-52.
- McCammon, H. (2013). Discursive opportunity structure. In: D.A. Snow, D. Della Porta, D. McAdam en B. Klandermans (red.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* (p. 211-212). Oxford: John Wiley & Sons (doi.org/10.1002/9780470674871.wbespmo73).
- Medina, J. (2013). *The epistemology of resistance: Gender and racial oppression, epistemic injustice, and the social imagination*. New York: Oxford University Press.
- Meer, T.W.G. van der (2010). In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics. In: *International Review of Administrative Sciences*, jg. 76, nr. 3, p. 517-536.
- Meer, T.W.G. van der en E.J. van Ingen (2009). Schools of democracy? Disentangling the relationship between civic participation and political action in 17 European countries. In: *European Journal of Political Research*, jg. 48, nr. 2, p. 281-308.
- Miller, A.H. en O. Listhaug (1990). Political parties and confidence in government: A comparison of Norway, Sweden and the United States. In: *British Journal of Political Science*, jg. 20, nr. 3, p.357-386.
- Miltenburg, E., J. den Ridder, F. Wagemans en J. Schaper (2021). *Burgerperspectieven 2021 | 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mügge, L.M., D.J. van der Pas en M. van de Wardt (2019). Representing their own? Ethnic minority women in the Dutch Parliament. In: *West European Politics*, jg. 42, nr. 4, p. 705-727.
- Mutz, D.C. (2022). Effects of changes in perceived discrimination during BLM on the 2020 presidential election. In: *Science Advances*, jg. 8, nr. 9, art. eabj9140.
- Newton, K., D. Stolle en S. Zmerli (2018). Social and political trust. In: E.M. Ruslaner (red.), *The Oxford Handbook of Social and Political Trust* (p. 37-56). New York: Oxford University Press.
- Noije, L. van, J. den Ridder en B. Geurkink (2023). Democratie en vertrouwen. In: D. Verbeek-Oudijk, S. Hardus, A. van den Broek en M. Reijnders (red.), *Sociale en Culturele Ontwikkelingen. Stand van Nederland 2023* (p. 111-132). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noordzij, K. (2023). *Revolt of the deplored. Perceived cultural distance and less-educated citizens' political discontent* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Noordzij, K., W. de Koster en J. van der Waal (2021a). The micro-macro interactive approach to political trust: Quality of representation and substantive representation across Europe. In: *European Journal of Political Research*, jg. 60, nr.4, p. 954-974.
- Noordzij, K., W. de Koster en J. van der Waal (2021b). A revolt of the deplored? The role of perceived cultural distance in the educational gradient in anti establishment politics. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 72, nr. 5, p. 1448-1463.
- Noyon, S.M., M. Meer, I. Kulu-Glasgow en D. Schans (2020). *Steun voor de Nederlandse rechtsstaat onder statushouders*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Oosten, S. van, L. Mügge en D. van der Pas (2023). Race/Ethnicity in Candidate Experiments: A Meta-Analysis and the Case for Shared Identification. In: *Acta Politica* (doi.org/10.1057/s41269-022-00279-y).

- Oskooii, K.A. (2016). How discrimination impacts sociopolitical behavior: A multidimensional perspective. In: *Political Psychology*, jg. 37, nr. 5, p. 613-640.
- Oskooii, K.A. (2020). Perceived discrimination and political behavior. In: *British Journal of Political Science*, jg. 50, nr. 3, p. 867-892.
- Otjes, S. en A. Krouwel (2019). Why do newcomers vote for a newcomer? Support for an immigrant party. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 45, nr. 7, p. 1148-1167.
- Oudenhoven-van der Zee, K. van (2023). *50 jaar SCP. Op weg naar een veerkrachtige en empathische overheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Oudenhoven-van der Zee, K. van en C. van Alphen (2019). *Waarde van het verschil. Diversiteit in een arbeids-context*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Pérez, E.O. (2015). Xenophobic rhetoric and its political effects on immigrants and their co ethnics. In: *American Journal of Political Science*, jg. 59, nr. 3, p. 549-564.
- Phillips, A. (1995). *The politics of presence*. Oxford: Oxford University Press.
- Pitkin, H.F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Ramakrishnan, S.K. (2006). *Democracy in immigrant America: Changing demographics and political participation*. Stanford: Stanford University Press.
- Ridder, J. den, L. van 't Hul en A. van den Broek (2023). *Burgerperspectieven 2023 | 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Röder, A. en P. Mühlau (2012). Low expectations or different evaluations: what explains immigrants' high levels of trust in host-country institutions? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 38, nr. 5, p. 777-792.
- Sanchez, G.R. (2008). Latino group consciousness and perceptions of commonality with African Americans. In: *Social Science Quarterly*, jg. 89, nr. 2, p. 428-444.
- Saward, M. (2008). Making representations: modes and strategies of political parties. In: *European Review*, jg. 16, nr. 3, p. 271-286.
- Schakel, W. (2022). Ongelijke politieke vertegenwoordiging van opleidingsgroepen in Nederland. In: *Mens & Maatschappij*, jg. 97, nr.4, p. 470-475.
- Schakel, W. en D. van der Pas (2021). Degrees of influence: Educational inequality in policy representation. In: *European Journal of Political Research*, jg. 60, nr. 2, p. 418-437.
- Schildkraut, D.J. (2005). The rise and fall of political engagement among Latinos: The role of identity and perceptions of discrimination. In: *Political Behavior*, jg. 27, nr. 3, p. 285-312.
- Schildkraut, D.J. (2011). National Identity in the United States. In: S.J. Schwartz, K. Luyckx en V.L. Vignoles (red.), *Handbook of Identity Theory and Research* (p. 845-865). New York: Springer.
- Severs, E. (2010). Representation as claims making. Quid responsiveness? In: *Representation*, jg. 46, nr.4, p. 411-423.
- Simonsen, K.B. (2021). The democratic consequences of anti-immigrant political rhetoric: A mixed methods study of immigrants' political belonging. In: *Political Behavior*, jg. 43, nr. 1, p. 143-174.
- Sobolewska, M. (2013). Party strategies and the descriptive representation of ethnic minorities: The 2010 British general election. In: *West European Politics*, jg. 36, nr. 3, p. 615-633.
- Spierings, N. en F. Vermeulen (2023). Minding the political engagement gap: how discrimination and religion impact Dutch voters with an immigrant background. In: *Acta Politica* (doi.org/10.1057/s41269-023-00286-7).
- Spies, D., S. Mayer en A. Goerres (2020). What are we missing? Explaining immigrant-origin voter turnout with standard and immigrant-specific theories. In: *Electoral Studies*, jg. 2020, nr. 65, art. 102103.
- Staszak, J-F. (2009). Other/otherness. In: N.J. Thrift en R. Kitchin (red.), *International Encyclopedia of Human Geography* (p. 43-47). Amsterdam: Elsevier.
- Steenvoorden, E. (2023). *Woorden zeggen meer dan cijfers. Uiteenlopende betekenissen van (gebrek aan) politiek vertrouwen onder sociale groepen in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Tajfel, H. en J.C. Turner (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In: W.G. Austin en S. Worchel (red.), *The social psychology of intergroup relations* (p. 33-47). Monterey: Brooks/Cole.
- Valgarðsson, V.O., N. Clarke, W. Jennings en G. Stoker (2021). The good politician and political trust: An authenticity gap in British politics? In: *Political Studies*, jg. 69, nr. 4, p. 858-880.

- Vermeulen, F. (2018). The Paradox of Immigrant Political Participation in Europe amidst Crises of Multiculturalism. In: C. Menjivar, M. Ruiz en I. Ness (red.), *The Oxford Handbook of Migration Crises* (p. 801-816). Oxford: Oxford University Press.
- Vermeulen, F. en P. Marczyński (2021). *Representatief? Een essay over diversiteit in de Nederlandse politiek*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- Vermeulen, F., E. Hartevelde, A. van Heelsum en A. van der Veen (2020). The potential of immigrant parties: insights from the Dutch case. In: *Acta Politica*, jg. 55, nr. 3, p. 432-453.
- Vermeulen, F., F. Kaulingfreks en S. Redan (2022). *Lage lokale betrokkenheid en grote ongelijkheid*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Vollaard, H., L. de Blok, J. den Ridder en G. Jansen (red). (2022). *De lokale niet-stemmer. Een analyse van de lage opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Vroome, T. de, M. Hooghe en S. Marien (2013). The origins of generalized and political trust among immigrant minorities and the majority population in the Netherlands. In: *European Sociological Review*, jg. 29, nr.6, p. 1336-1350.
- Wald, K.D., A.L. Silverman en K.S. Fridy (2005). Making sense of religion in political life. In: *Annual Review of Political Science*, jg. 8, p. 121-143.
- Wekker, G. (2017). *Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Weldon, S.L. (2002). Beyond bodies: Institutional sources of representation for women in democratic policymaking. In: *The Journal of Politics*, jg. 64, nr. 4, p. 1153-1174.
- Zmerli, S. en K. Newton (2008). Social trust and attitudes toward democracy. In: *Public Opinion Quarterly*, jg. 72, nr. 4, p. 706-724.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

50 jaar spiegel
van de
samenleving